ململانێ لەسەر سەرچاوەکانی وزەو شارستانیەتی جیهانی
توێژینەوەیەک لەژێر رۆشنایی فەلسەفەی شارستانیەت

پ.ی.د.کامەران احمد محمدامین

پێشەکی

گرنگی بابەت: وزەو ئەو پێگە جوگرافیانەی کە دەوڵەمەندن بەسەرچاوەکانی وزە، لە رۆژگاری ئەمڕۆماندا بوونەتە بابەت و گۆڕەپانێکی سەختی ململانێی نێودەوڵەتی وجیهانی، لەبەرئەوەی وزە لە لایەک بۆتە بابەتێکی گرنگی بازرگانی نێودەوڵەتی، لە لایەکی تر بنەمای ژیانی شارستانیەتی جیهانی ئەمڕۆی لەسەر بەندە، ئەگەر مرۆڤ بێنێتە بەرچاو بۆ تەنیا چەند کاتژمێرێک نەوت و گاز نەمێنێت، لەکاتێکدا کە ئەلتەرناتیڤی پێویست بۆئەو دوو سەرچاوە گرنگە نەدۆزراوەتەوە، کۆمەڵگای مرۆڤایەتی چی بەسەردێت ودووچاری چ قەیرانێک دەبێتەوە!؟بێگومان هۆکارەکانی گواستنەوە،کارکردن،راگەیاندن،خۆراک،بەرهەم هێنان بەهەموو شێوەکانیەوە...هتد، هەمووی دەوەستێت، کەواتەژیانی مۆدێرن کت وپڕ دەوەستێت و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی جگە لەوەی رووبەرووی ماڵوێرانیەکی گەورە دەبێتەوە، بۆ چەندین ساڵیش دەگەڕێتەوە دواوە! چونکە زۆربەی هەرە زۆری داهێنانەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لە ماوەی سەد ساڵی رابردوودا، بەشێوەیەکی کۆک لەسەر نەوت و گاز بەپلەی یەکەمیش لەسەر نەوت وەستاوە! ئەو داهێنانە لە پڕێکا بنکۆڵ دەبێت و ئەو زەمینەی لەسەری وەستاوە نامێنێت و دەوەستێت، بۆیە توێژینەوە لە بواری وزەو گرنگی وزە لە شارستانیەتی جیهانی، بایەخ و گرنگیەکی زۆری هەیە.

ئامانجی توێژینەوە: ئامانجی سەرەکی ئەم توێژینەوە هەوڵدانە بۆ تێگەیشتن لەکۆی ئەو ململانێیە سیاسی و سەربازی و شارستانیەتانەی کە لەسەرسەرچاوەکانی وزەو ناوچە دەوڵەمەندەکانی وزە دەکرێت، بەواتایەکی

تر هەوڵدانە بۆ تێگەیشتن لەكۆی ئەو رووداوانەی ئاماژەی پێكرا لە دیدی وزەو بایەخی وزەو پێگەی وزەوە.
پرسیاری توێژینەوە: دەكرێت لەرێگای وزەوە كۆی ئەو رووداوە مێژووییانە شیبكەینەوە كە لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە، كەبەشێوەیەكی چڕتر بەردەوام بووە تا ئەمڕۆ؟ ئەو رووداوانەی كە بەشێك بووە لە ململانێی زلهێزەكان لەسەر سەرچاوەكانی وزەو لەرێگای وزەشەوە هەوڵیانداوە هەژموونی جیهانی یاخود شارستانیەتی جیهانی خۆیان لەسەر كۆی كۆمەڵگای مرۆڤایەتی بسەپێنن، یاخود تەنیا ململانێیەكی ئابوری سیاسی بووە؟ دەتوانین بڵێین رەهەندە جیۆپۆلەتیكی و ستراتیژیەكانی ململانێكانی سەر وزە، لەخودی وزەكە گرنگتر بووە یاخود هەردوو لایەن تەواوكەری یەكترن!؟
گریمانەی توێژینەوە: ململانێ لەسەر وزە بەشێكە لە ململانێ لەسەر هەژموون وباڵادەستی، واتە بەشێكە لە ململانێ لەسەر شارستانیەتی جیهانی، شارستانیەتی رۆژئاوا وزە بەكاردەهێنێت بۆدرێژەپێدان و بەردەوام بوونی داهێنانەكانی و لەرێگای ئەویشەوە سەپاندی ستایل و شێوازی بیركردنەوەو ژیانی خۆی لەسەر كۆی كۆمەڵگای مرۆڤایەتی، بەڵام ئەو ململانێیەی لە قۆناغی ئێستادا لەهەموو كایەكاندا دەگوزەرێت، ئەوە دەسەلمێنێت كە لەكۆتایدا هیچ هێزێك ناتوانێت بەتەنیا هەژموون و شارستانیەتی خۆیان بەسەر هەموو لایەنەكانی تردا بسەپێنێت، توانەوە لەیەك شارستانیەتی جیهانی رەنگ بێت لەرێگەی پێشكەوتنەكانەوە ئاسانتر بێت وەك لەرێگای ململانێ و خۆ سەپاندن! ئەگەرچی لەسەرەتای نەوەدەكانی سەدەی بیستەم وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا توانی بۆ ماوەیەك و بەشێوەیەكی ناكامڵ ئەو ئامانجە، واتە تاك جەمسەری بێنێتەدی،بەڵام هەرزوو هێزەكانی تر دەستیان بەخۆیان داهێنایەوەو خۆیانگرتەوە، لەكاتی ئێستادا خەریكە بڕیارە تاكڕەوو خۆسەپێنەرەكانی ئەمریكا رادەیەكی بۆ دادەنرێت و بەكۆتادێت.
میتۆدی توێژینەوە: بەشێوەیەكی بنەڕەتی پشتمان بە میتۆدی مێژوویی-شیكاری بەستووە.
ئاستەنگەكانی توێژینەوە: راستە نووسین لەسەر ئەم بابەتە كارێكی ئاسان نیە، بەڵام ئەو ئاستەنگانەی لەكاتی نووسینەوەی ئەو توێژینەوەیدا بەرۆكی گرتین بە پلەی یەكەم ئاستەنگی زمان بوو، نووسین لەم جۆرە بابەتانە بە

زمانی کوردی زۆر دەگمەنە یاخود هەر نیە، ئەمە وایکرد کێشەی وەرگێڕانی هەندێک وشەو زاراوەمان بێتە رێ، کە ئەرکەکەی قورسترو کردین و بەرپرسیاریەتیەکەی گەورەتر کرد.
پلانی توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە بەشێوەیەکی گشتی لە دەروازەیەک و سێ باس پێکهاتووە، لە دەروازەکەدا هەوڵدراوە زەمینەیەک خۆش بکرێت بۆ ئەوەی ماهیەتی ململانێکان لەسەر وزەو ئەو زلهێزانەی کە رۆڵی سەرەکی لەو ململانێیەدا دەبینن روونبکرێتەوە.لەباسی یەکەمدا گفتوگۆ لەسەر ململانێ لەسەر وزەی ناوچەی قەزوین و ئاسیای ناوەڕاست کراوە، باس لە گرنگی ململانێکە کراوە لەرەهەندە مێژوویی و سیاسی و ئابووری و ستراتیژیەکەی.هەرچی باسی دووەمە، تەرخانکراوە بۆ پێگەیەکی هەستیارو دەوڵەمەند لەبواری جیۆپۆلەتیک و وزە،ئەویش رۆژهەڵاتی ناوەڕاستە، کە هەر لەگەڵ دۆزینەوەی نەوت و گەرم بوونی بازرگانی نەوت،لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە بووە بەگۆڕەپانێکی سەرەکی ململانێ لەسەر سەرچاوەکانی وزە.لەو باسە هەوڵدراوە لە دیدی سەرچاوەکانی وزەوە هەریەک لەشەڕی عیراق-ئیران(١٩٨٠-١٩٨٨) و داگیرکردنی کوێت شیبکرێتەوە. کۆتا باسیش مامەڵە لەگەڵ دۆخ و پێگەو ئایندەی ئەو زلهێزە نوێیانە دەکات کە لەماوەیەکی کەمی رابردوودا، بەهۆی پێشکەوتنەکانیانەوە هاتوونەتە سەرتەختەی ململانێ نێودەوڵەتیەکانی سەر سەرچاوەکانی وزە.
لەکۆتاییدا ئەو سەرئەنجامانە روونکراوەتەوە کە توێژەر پێی گەیشتووە،هاوکات لیستێکیش بۆ ئەو سەرچاوانە کراوە کە لەم توێژینەوەیەدا سوودیان لێوەرگیراوە.

دەروازە: شارستانیەت و وزە

هەر شارستانیەتێک لە شارستانیەتەکانی مرۆڤایەتی کەرەستەیەک یاخود ئامرازێکی تایبەت بەخۆی هەیە، هیچ شارستانیەتێک بەبێ داهێنان نابێت،شارستانیەتەکان بە دەرئەنجامی داهێنانەکانیان دەناسرێنەوە، بۆ نمونە ئامرازی سەرەکی باڵادەستی شارستانیەتی رۆژئاوا پیشەسازیە،دیارە پیشەسازی پێشکەوتووی وەکو ئەمڕۆش هەرگیز ناتوانێت بەردەوام بێت، بەپلەی یەکەمیش نەوت وگاز. پێشکەوتن لەپیشەسازیەکان یەکێکە لەگرنگترین سەرچاوەکانی هێز، چەندەی پیشەسازیەکان پێشکەوێت

بوارەکـانی سـەربازی و ئامرازەکـانی رووبەرووبوونـەوەو بـەرگریکردن و هێرش بردن بەهێزتر دەبێت، بۆیە لەو ململانێیانەدا بە تەنیا پیشەسازیەکان گرنگی خۆیان نیە، ئەو وزانەش گرنگە کە بنەمای سەرەکی پیشەسازیەکانن، ئاگر یەکێکە لەووزانەی کە بووە بنەمای پیشەسازی، هەر لەشارستانیەتە سەرەتاییەکانەوە تا دەگاتە نوێترین شارستانی، لەرێگای ئاگرەوە ئاسن توێنرایەوەو شیرو رم دروست کرا، رەورەوەی گالیسگەکان پەرەیان پێدرا، مەنجەنیق بووە چەکێکی گرنگ، سەرەتا سەرچاوەکانی ئاگر بەشێوەیەکی سەرەکی داربوو، دواتر خەڵووز دۆزرایەوە پاشان نەوت! بۆیە یەکێک لەسەرچاوە سەرەکیەکانی سەرکەوتن و باڵادەستی رۆژئاوا دەگەڕێتەوە بۆ بەرەو پێشوەبردن و سوود وەرگرتن لە نەوت وگاز، داهێنان لە بوارەکانی وزەدا، بەتایبەتیش لە پیشەسازی نەوت ئەورووپای لە قۆناغێکەوە گواستەوە قۆناغێکی تری زۆر جیاواز، ئەو پێشکەوتنانەی دوای شۆڕشی پیشەسازی سەریهەڵدا، بووەسۆنگەی ئەوەی کەئەو گۆڕانکاریانەی لەماوەی یەک سەدەدا بەسەر کۆمەڵگای مرۆڤایەتیداهات، بەقەدەر پێشکەوتنەکانی هەموو تەمەنی مرۆڤایەتی بێت، ئەگەرشارستانیەتی کشتوکاڵی کاتێکی زۆری لەتەمەنی مرۆڤایەتی بردبێت، شارستانیەتی پیشەسازی بە بڕبڕەی پشتی شارستانیەتی رۆژئاوا هەژماردەکرێت، فاکتەری سەرەکی پێشکەوتنەکان تیایدا بەرهەم هێنان و پێشکەوتنی بەکارهێنانی سەرچاوەکانی وزە بووە! کەواتە وزە لە لایەک بووە پرۆسەیەک بۆ بەرهەم هێنانی شمەک و بازرگانی، لە لایەکی تر بووە بنەمای سەرەکی و روحی پیشەسازیەکانی تر بەشێوەیەکی گشتی، یاخود بەشێوەیەکی وردتر دەتوانین بڵێین بووە بنەمای شێوازی ژیانی نوێ لە قۆناغی ئێستادا .

سەرچاوەکانی وزە بۆتە هۆی دروستکردنی مەنزومەیەکی پیشەسازی و ئابووری هێندە ئاڵۆز، کە هەواڵێکی میدیاکان بۆی هەیە گۆڕانکاری زۆر گەورە لەبازاڕەکاندا بێنێتە ئارا، بەواتایەکی تر ژیانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی و کۆی کایەکانی تری ژیان بخاتە قەیرانەوە! بە بێ سەرچاوەکانی وزە کە تائێستا نەوت پلەی یەکەم و گازیش پلەی دووەمی گرتووە هیچ زلهێزێک، شارستانیەتێک ناتوانێت هەژموون و باڵا دەستی خۆی بەسەر هێزو شارستانیەتەکانی تر بسەپێنێت، راستە هەندێک سەرچاوەی تری وزە وەکو وزەی ئەتۆمی خەریکە دەبێتە ئەلتەرناتیڤ بۆ نەوت وگاز، بەڵام رەنگ بێت

تا چەند دەیەکێکی تر نەتوانێت بگاتە ئەو ئاستەی جێگا بە نەوت و گاز لەق بکات، بۆیە تاماوەیەکی نادیاری تر لە ئایندە نەوت و دواتریش گاز وەک بزوێنەرێکی سەرەکی شارستانیەتەکان و وەک شمەکێکی ستراتیژی ململانێ جیهانیەکان دەمێنێتەوە، ئەو ناوچانەش کە بنکەی سەرەکی ئەو سەرچاوانەی وزەن، وەک ناوچەیەکی ستراتیژی، هاوکات قەیراناوی بەردەوام دەبن.

جیهانی رۆژئاواتا ئێستا چوار شەڕی جیهانی بە خۆیەوە بینیوە، شەڕی یەکەم(١٩١٤-١٩١٨) دژی ئەڵمانیاو ئیمپراتۆریای عوسمانی، شەڕی دووەم (١٩٣٩-١٩٤٥)دژی ئەڵمانیاو ژاپۆن، وەک یە کێک لە توێژەرەکان دەڵی " هەردوو جەنگی جیهانی یەکەم و دووەم دەرئەنجامی رکابەری نێوان ئەڵمانیاو ئەمریکا بوو لەسەر دابەشکردنی میراتی ئیمپراتۆریای بەریتانی"(ڤلوم،٢٠٠٥ص. ١١٥) شەڕی سێیەم(١٩٤٧-١٩٩٠) کە بەشەڕی سارد ناوزەد دەکرێت دژی یەکێتی سۆڤییەت،دوا شەڕیش لە ژێر ناوی شەڕی تیرۆرە، کەئەمریکا سەرکردایەتی دەکات و تائێستا ئەفغانستان و عێراقی داگیرکردوەو ئامانجی سەرەکیش تیایدا دەست بەسەرداگرتنی نەوت وسەرچاوەکانی تری وزەیە، بۆئەوەی وەک چەکێک دژی رکابەرەکانی بەکاریبهێنێت، بۆیە دەبینین لەهەموو سەفقاتێکی نەوت لەجیهاندا ئابوری ئەمریکا ئامادەیی هەیە(ابراهیم،٢٠١٠ص. ٣٨)، لەهەرشوێنێکیش هەڕەشە لەسەر سەرچاوەکانی وزەوە دروست ببێت، هێزەکانی ئەمریکا راستەوخۆ لەوێ ئامادەن! چونکە فاکتەری سەرەکی باڵا دەستی ئەمریکاو یەکێک لە نهێنیەکانی سەرکەوتنەکانی، پشتی بە دابینکردنی نەوت بەستووە! وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا رۆژانە کەمێک زیاتر لە ٧ملوێن بەرمیل نەوت بەرهەم دێنێت، ئەوبڕە ئەگەر هەروا بەسەرپێی سەیری بکەی بڕێکی زۆردیارە، بەڵام کاتێک سەیری بڕی بەکارهێنانی ئەمریکا دەکەین کە رۆژانە لە ٢٠ ملوێن بەرمیل نەوت زیاتر بەکاردەهێنێت، ئەو کاتە لە راستەقینەی دۆخەکە تێدەگەین، بە واتایەکی تر ئەمریکا ١٠% بەرهەمی نەوتی جیهان بەرهەم دێنێت، بەڵام نزیکەی ٢٥% بەکاردەبات!دیارە ئەو جیاوازیەش لەنێوان بڕی بەرهەمهێنراوو بڕی بەکاربردراو دەبێت لەرێگای هاوردەکردنی نەوت لە دەرەوە قەرەبوو بکرێتەوە! پەیوەندی نێوان ئاستی بەکاربردنی وزە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو دەرهاویشتەی ئابوری، (کە زۆربەی کات پێی دەگوترێت هێزی وزە)لە کەمترین ئاستی خۆیدایە! هاوکات

وڵاتەیەکگرتووەکان گازیش زیاتر بەکاردەبات لەوەی کە بەرهەمی دێنێت، بەڵام جیاوازیەکەی، واتە ئەوەی بەرهەمی دەهێنێت و ئەوەی بەکاری دەبات زۆر کەمترە لە جۆرەکانی تری وزە، لەنێویشیاندا خەڵوزو وزەی ئەتۆمی و ئەو کارەبایەی کە لەتاڤگە ئاویەکانەوە بەرهەم دەهێنرێت و هەواو وزەی خۆرو...هتد(هاس،٢٠٠٧ص. ١٦٣).

بەشێوەیەکی گشتی ئەمریکا بە تەنیا چارەگی نەوتی بەرهەمهێنراوی جیهان بەکاردەبات، نەوتی خاوی هاوردەکراو ٥٢% کۆی بەکاربردنی ئەو وڵاتە پێکدەهێنێت،هەروەها ١٥-١٦% پێویستیەکانی لە گازی سروشتی لەدەرەوە دەهێنێت! چوار دەوڵەت (کەنەدا و سعودیەو فەنزویلاو مەکسیک)لە ساڵی (٢٠٠٠)، ٥٢% کۆی هاوردەکراوی نەوتی خاوی ئەمریکایان دابین دەکرد، ئەمریکا کەمێک زیاتر لە نیوەی پێویستیەکانی خۆی لە نەوتی خاو لە دەرەوەو لە رۆژئاوای نیوە گۆی زەوی دەهێنێت! هەستیاری و گرنگی بایەخی خواست و خستنە روو لە بازاڕەکانی نەوت و بایەخی دەوڵەتە بەرهەمهێن و دەوڵەتە بەکاربەرەکانی نەوت بۆ ئەو وڵاتە نیشان دەدات (مشاط، ریاض الریس للکتاب والنشر ص. ٩٩). لەساڵی ١٩٤٠ی سەدەی رابردوودا، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا یەکەیەکی گەورەی هێزەکانی بەشێوەیەکی بەردەوام لەدەرەوەی وڵات خزمەتیان دەکرد، لەپەنجاو شەستەکاندا نزیکەی سێیەک بۆ چواریەکی هەموو سوپای ئەمریکا لەدەرەوەی ئەمریکا خزمەتیان دەکرد، بە تایبەتیش لە ئەوروپاو رۆژهەڵاتی ئاسیا،لەهەشتاکاندا نزیکەی چوارسەد هەزار سەربازی ئەمریکی لەدەرەوە بوون، بەکۆتا هاتنی شەڕی سارد و لە ساڵی ١٩٩١ نزیکەی ٦٠% سوپای ئەمریکا لە دەرەوە بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەناوچە ستراتیژی ودەوڵەمەندەکانی وزە بڵاوکراونەتەوە .(Lachowski, 2007 P. 7) .

ئەوەی جێگای مەترسی بوو بۆ ئەمریکا، هەندێک لە پسپۆڕە جیهانییەکان پێیان وابوو کە بەرهەمهێنانی نەوت گەیشتۆتە ترۆپک و خاڵی دابەزین بەرەو خوارەوەی دەستی پێکردووە، یاخود خەریکە دەست پێدەکات، بۆ وێنە ئێران گەیشتە ترۆپکی بەرهەمهێنانی خۆی وبە شێوەیەکی کرداریش خاڵی دابەزینی بەرەو خوارەوە دەستپێکردووە، بۆیە ئێران دەستی بە جێبەجێکردنی پڕۆژەیەکی زۆر گەورەکردووە بۆئەوەی ئەو دابەزینە بوەستێنێت، ئەوان لە کێڵگەی ئاغاجاری (Aghajari)دەستیان بە جێبەجێکردنی پڕۆژەیەکی

گـەورەی هـەناردەکردنی گـاز کـردووە بـەبڕی ٢ ملیـار دۆلار، کەلـە ڕێگـای هێڵێکـی بۆڕییـــەوە کـــە تیرەکـــەی ٧٢ ئینجـــە دەتوانێـــت ڕۆژانـــە بـــڕی بەرهەمهێنانەکەی زیاد بکات لـە ٢٠٠هـەزار بـەرمیل بۆ ٣٠٠ هـەزار، لەکاتێکدا هەر هەمان ئەوئەوکێڵگەیە لە حەفتاکانی سەدەی بیستەمدا بەرهەمی ڕۆژانەی ١ ملوێن بەرمیل بووە! (ڤلوم،٢٠٠٧ص. ٣٦)، هاوکات لەنەوەدەکانی سەدەی بیسـتەمدا زۆربـەی کۆمپانیـا گـەورەکانی وڵاتـە یـەکگرتوەکانی ئـەمریکا دووچاری پووکانەوە هاتن، ئەمە هاوکات بوو لەگەڵ بووژانەوەو سەرلەنوێ ڕێکخسـتنەوەی بـارودۆخ لای زۆربـەی ڕکابـەرەکانی لـە جیهـان، ئـابوری نـاوخۆی ئـەمریکا دووچـاری چەقبەسـتن یـاخود لـە باشـترین دۆخـدا گەشەسەندنێکی زۆر سست بوو، وەک ئەو دۆخەی کە لە ئەوروپاو ژاپۆن لە ئارادابوو، لەوکاتـەدا بازاڕەکانی چین لەناوەخۆیدا زۆر برسـی گەشەسـەندن بوو، وەک دیارییەک وابوو کەخوا بۆکۆمپانیا گەردوونییەکانی ناردبێت! وەک سەرۆکی بانکی وەبەرهێنان لە نیۆیۆرک گوتی"ئەگەر دەتەوێت کۆمپانیایەکی گەشەسـەندوو بیـت، باشـتر وایـە لـە بـازاڕێکی گەشـەکردوودا کـار بکەیت"(بورشتاین، دی کیزا، ٢٠٠١ص. ١٣).

ڕاستەبڕێکی زۆرلە نەوت لەکەنەداو مەکسیک وفەنزویلا هەیە، بەڵام جۆری ئەونەوتانـە جیـاوازن لەنـەوتی خـاوی ئاسـایی، ناتوانێت ڕکابەریـەتی نـەوتی کەنداوو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بکات، تەنیا لە کاتێکدا نـەبێت کـە نرخـی نـەوتی ئەوناوچانـە ئێجگار بەرزبێتەوە!...هـەموو سیناریۆکان بۆ ئـەمریکا ئەوەیە کـە دەبێت بـەردەوام و بەپلـەی یەکـەم پشـت بـە ناوچـەی قـەزوین و ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاست ببەستێت، هـەر گۆڕانکاریـەک لـەو ناوچانـەدا ڕوودات ڕاستەوخۆ کاریگەری بەسەر نرخی نـەوت و بـڕی بەرهـەمێنانی دەبێت، بۆ نمونـە ئەگـەر گـەرووی(هورمز)کە شـاڕێی گواسـتنەوەی نەوتـە بـۆ وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمریکاو ئەوروپا دووچاری کێشەو داخران بێت، دەبێتە هۆی پچڕانی نـەوتی هەریـەک لـە وڵاتـی (کویت و قەتـەرو ئیمـارات) و لەگـەڵ ئـەو نەوتـەی کـە لـە بەنـدەری بەسـرەوە لـە عێـراق هـەناردە دەکرێت! بڕێکـی زۆریـش لـە نـەوتی سـعودیە کـە لـەڕێگای کەنـداوەوە دەنێررێتـە دەرەوە، کەئەمـە واتـای پچڕانـی ٢٠% نەوتی هەناردەکراوی جیهان دەگەیـەنێت (مشـاط، ریـاض الریس للکتاب والنشـر ص. ١١٠). گریمانـەی کـەمبوونی بـڕی نـەوتی جیهـانی کاریگەریـەکی گـەورەی لەسـەر سیاسـەتی جیهـانی و پەیوەندیـە نێودەوڵەتیـەکان دروسـت

کردووە، (دیک چینی (Dick Cheneyکاتێک سەرۆکی گەورەترین کۆمپانیای خزمەتگوزارییەکانی نەوت (هالیبرت (Halliburton بوو، لە کۆبوونەوەیەکی داخـــراو کـــە پـــەیمانگای بـــەریتانی بـــۆ پـــەترۆل لـــەپایزی ســـاڵی(١٩٩٩) رێکیخســـتبوو،گوتی: "لای هـــەموومان روونـــە کـــە بەرهـــەمی نـــەوت لـــە تەواوبووندایە، ساڵانە پێویستە یەدەگی نەوتی زیاتر ببینرێتەوە و پێشبخرێت، بەرادەیـەک بگاتـە قـەبارەی بەرهـەم هێنـان لـەو سـاڵەدا، بۆئـەوەی ئـەوەی هاوســەنگی پێویســت بێنێتــە دی، ئەمــەش تــەنیا پەیوەنــدی بــە کۆمپانیــا نەوتییەکانەوە نیە، بەڵکو بە شێوەکی گشتی پەیوەندی بە کەرتی ئابوریـەوە هەیـە لەســەر ئاســتی هــەمووجیهان! بــۆ نمونــە کۆمپانیایــەکی نــەوتی وەک ئیکسۆن مۆبیل (EXXON-MOBIL) پێویستە لەسەری کە ساڵانە یەدەگی نوێی نەوت بە قەبارەی ١,٥ ملیار بەرمیل بەرز بکاتەوە بۆ ئەوەی قەرەبووی بەرهـەم هێنـانی سـاڵانەی ئێستای بکاتـەوە! بۆئەمـەش دەبێت کێڵگـەی نـەوتی نوێ بدۆزێتـەوە کـەبڕی ٥٠٠ ملـوێن بـەرمیل بەرهـەم بێنێت! هـەرچی لەسـەر ئاسـتی جیهانـە پێویسـتە کۆمپانیـا نەوتییـەکان ئەوەنـدە نەوتـە بدۆزنـەوەو دەریبێنن، کەقەرەبووی بەکارهێنانی ساڵانەی پێبکەنەوە کە رۆژانـە ٧١ملـوین بـەرمیل تێدەپـەڕێنێت! ئەمـە سـەرباری ئـەوەی خواسـتەکان لەسـەر نـەوت بـــەردەوام لـــەزیاد بووندایـــەو قـــەبارەیان گـــەورەتر دەبێـــت، لەهەنـــدێک خەملاندنـەکان رێـژەی خواسـتی زێـدبوو دەگاتـە ٢%، کـە دەبێتئەمانـە پـڕ بکرێنەوە! کەواتە ساڵانە ٢% یەدەگی نـەوت و بەرهـەمهێنانی نـەوت لـە کـەمی دەدات و بەبەرهـەمهێنانی زیـاتر دەبێت رێژەی کەمبوونەوەکـە پڕ بکرێتـەوە، ئەمـە ئـەوە دەگەیـەنێت کـە لـە سـاڵی ٢٠١٠ رۆژانـە پێویسـتمان بـە ٥٠ ملـوێن نەوتی زیاتر دەبێت بۆ بەکارهێنان، هـەروەها(دیک چینی)گوتی:" لـە کاتێکدا هەنـدێک ناوچـە لـە جیهـان هـەلی راسـتەقینەی تێدایـە، بـەلام رۆژهـەلاتی ناوەڕاست، کە سێیەکی نەوتی یەدەگی جیهانی تێدایە، ناوچـەی خـەلاتی مـەزن پێکدەهێنێت!"هاوکات هـاری لـەنگویل Harry longwell بەڕێوەبـەرو جێگری سەرۆکی جێبەجێکاری کۆمپانیای (ئیکسـۆن مۆبیل) لـە ژمـارە ٣ سـاڵی ٢٠٠٣ رۆژنامـەی(ۆرد ئینیرجی(World Energy نووسـی :"بیرۆکـەی بنـەڕەتی لێرەدا ئەوەیە کە بەرامبەر زیادبوونی داواکاری لەسەر نـەوت، کەمبوونـەوە لەبەرهەمهێنانی ئێستادا هەیە... بە هـاتنی سـاڵی ٢٠١٥ دەکەوینـە دۆخێک کـە

پێویستیمان بە دۆزینەوەو بەرهەمهێنانی بڕێکی زیاتری نەوت دەبێت کە دەکاتە ٨٠% بڕی بەرهەمهێنانی ئێستا"(ڤلوم،٢٠٠٧ص. ١٦) .

شەش رۆڵی ستراتیژی بەرگری لەدۆخی بەرگری جیهانی ئەمریکا، ئەم دۆخە نوێیەی وایکرد کە ئەمریکا بۆ ئەوەی دوژمنەکانی خۆی زۆرتر نەکات، هاوکات بتوانێت ئیدارەی ململانێ جیهانیەکان بکات شەش ستراتیژیەتی گرتە بەر-:

1-فراوانکردنی بەرپرسیاریەتی هاوپەیمانەکان، لەرێگای دروستکردنی هاوبەشیەتیەکی نوێ هانی ئەو گۆڕانکاریانە لە توانا سەربازیەکانی بدات بۆئەوەی بتوانێت بە رۆڵی جیهانی خۆی هەڵسێت.

2-جەختکردنەوە لەسەرئەوەی کە پێیستە لە هەڵوێستە سەربازیەکانیان نەرمی بنوێنن.

3-جەختکردن لەکارکردن لەناوچە جیاوازەکانی جیهان.

4 -پێشخستنی تواناکانی خێرایی بڵاوبوونەوەی هێزەکانی ئەمریکا لەناوەوە بۆ دەرەوەو بەپێچەوانەوەش.

5 -پێشخستن و کاریگەرکردنی توانا سەربازیەکانی ئەمریکا بە جۆرێک کەبتوانێت بەرپرسیاریەتیە ئاسایشیەکانی لەسەر ئاستی جیهان جێبەجێ بکات.

6-دابینکردنی سەقامگیری بۆ هێزەکانی ئەمریکا (Lachowski, 2007 . P.13)

کەواتە زیادەبوونی خواست لەسەر نەوت بووە سۆنگەی ئەوەی کۆمپانیاکان گورجتر قۆڵی لێهەڵماڵن و لە هەموو بستێکی گۆی زەویدا بەدوای نەوت بگەڕێن! کە ئەمەش لەرووی ستراتیژی و جیۆپۆلەتیکیەوە زلهێزەکانیان رووبەرووی یەکتر کردەوە، بۆیە زێدەبوونی بایەخی وزە تەنیا خۆی لە زیادکردنی داهات و لایەنە ئابوری وبازگانیەکان نەدۆزرێتەوە، بگرە بایەخە جیۆپۆلەتیکی وژیاریەکەی زۆر لەمانە گەورتربوو، ئەو رێڕەوانەی کە وزەکانیشیان پێدادەگوازرێتەوە، بکەوێتە چوارچێوەی سەختی ململانێیەکی چڕەوە، ململانێ لەسەر کۆنترۆڵکردنی رێرەوەکانی گواستنەوەی وزە لە ناوچەی حەوزی قەزوێن بۆ نمونە، بەقەدەر خودی وزەکەو زیاتریش بایەخی پەیداکرد! وەک ئەندام کۆنگرێسیکی ئەمریکا گوتی :"زۆر پێویستیمان بەوە هەیە کە بەرگری لە نەوتەکەمان بکەین، وزە بۆتە بزوێنەری سەرەکی

لەسیاسەتی دەرەوەماندا، جا ئەگەر ئەو وزەیە لە کۆلۆمبیا بێت بەرگری لە بۆڕییە نەوتەکان بکەین،یاخود لە فەنزویلا بێت وا لە ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی (CIA) بکەین خۆی تێهەڵقورتێنێت، یا بە داگیرکردنێکی بەردەوامی کەنداوی فارس بێت، یاخود بە فراوانکردنی داگیرکارییەکانمان بێت بۆ ئاسیای ناوەڕاست! یاخود بە کۆنترۆڵکردنی سەرچاوەکانی نەوتی قەزوێن و ئەو ڕێگایانە بێت، کە نەوتەکەی پێ هەناردەی دەرەوە دەکرێت، لەوانە بوونمان لە ئەفغانستان! بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەرگیز ناتوانین بڵێین کەئەمانە هەموویان بە تەنیا پەیوەندیان بە وزەوە هەیە! (شیلر، ١٤٣٠ە ص.١٠٣).

ئەمریکا دەیویست سیاسەتێک بەرامبەر ئەو دەوڵەتانەی کە خاوەنی سەرچاوەی وزەن پیادە بکات، خۆیان بچنە لایی و بڵێن تکایە خۆت ئیدارەی وزەکەمان بۆ بکە! ئەمە ڕێک ئەو سیاسەتەبوو کە ئەمریکا لە دەیەکی سێیەمی سەدەمی بیستەم لە ململانێکانی وزە لە ناوخۆدا پیادەی دەکرد! لە ساڵی (١٩٣٣)، کاتێک قەیرانی دارایی لە ئارادابوو نرخی نەوت دابەزی، ئەمە هاوکات بوو لەگەڵ دۆزینەوە گەورەکانی نەوت لە مەکسیک و ئۆکلاهۆما و قەیرانی ئابوری، سکاڵایەکی زۆر دەربارەی تێکچوونی دۆخی بازاڕی نەوتی ئەمریکی چووە بەردەم (هارولد ئیکسی) وەزیری ناوەخۆ، لە ٥ مایو ١٩٣٣ تەلەگرافێگک گەیشتە وەزیر تیایدا هاتبوو کە نرخی نەوت لە ڕۆژئاوای تکساس هێجگار زۆر دابەزیوەو نرخی هەر بەرمیلێک گەیشتۆتە تەنیا ٤ سەنت، هەر لە هەمان ڕۆژدا تەلەگرافێکی تر لەپارێزگاری تکساس گەیشت، تیایدا هاتبوو:"دۆخەکە گەیشتۆتە رادەیەک کە چیتر بەرگەی ناگیرێت وکەوتۆتە دەرەوەی چوارچێوەی کۆنترۆڵکردنی ویلایەتەکەی"...وەزیری ناوخۆ بە شێوەیەکی گاڵتە ئامێز وەڵامی دایەوە:" دەبێت زۆر لەو کەسە مەزنانە لەسەر دەست و چۆک بخشێن و بەرەو واشنتۆن بێن بۆ ئەوەی داوای لێبکەن لە بری ئەوان کارەکانیان بۆ بەڕێوە ببات!"(ظلوم، ٢٠٠٧ ص. ١٠٤)، بەڵام ئەو سیاسەتە تا سەر ناتوانێت سەرکەوتن بەدەست بێنێت، لەدواجاردا ئەمریکا پێویستە لەگەڵ وڵاتانی تر کاربکات بۆ ئەوەی خۆی بپارێزێت لە دەرئەنجامە پێچەوانەکانی جیهانگەرایی! بۆیە دەبینین پاراستنی سیستەم لەناوچەکانی بەرهەم هێنانی نەوت لەکارە سەرەکیەکانی وڵاتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا بوو! لەوەش گرنگتر پێیان وابوو دەبێت مانەوەی هێزەکانی ئەمریکالەناوچانەدا مسۆگەر بکرێت، چونکە پشت بەستن بە خەڵکی

تر لە بواری وزە بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، وەکو (پاژنەی ئەخیل[١])ی وابوو بۆیان!(هاس، ٢٠٠٧ص. ١٦٩).

وەک ئاماژەی پێکرا ململانێکان لەسەر وزە تەنیا لەناوچە دەوڵەمەندەکانی وزە چڕنەبۆتەوە، بەڵکو لەوناوچانەش چڕبۆتە کە بایەخیان بۆ گواستنەوەی وزەهەیە، یا خود لە رووی جیۆپۆلەتیکەوە گرنگن! ئەمە وایکرد کەململانێکان لەسێ ناوچەی دەوڵەمەندو ستراتیژی جیهان کۆببێتەوە، ناوچەی کەنداو لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ناوچەی دەریای قەزوین وئاسیای ناوەڕاست وئەو دەروازانەی بەسەریەوەن، لەگەڵ ناوچەکانی بالکان و ئۆکراینا و ئەوروپای رۆژهەڵات، ئەو سێ جەمسەرە بوونەتە پێگەی ململانێیەکی ستراتیژی جیهانی، کە هەرهەمووشیان پەیوەندیان بەگەشەسەندن وبەهێزبوونی زلهێزەکانی دنیاوە هەیە بەتایبەتیش زلهێزەکانی ئاسیا، چ هەرێمی بن وەکو تورکیاو ئێران، یاخودجیهانی بن وەکو چین وهیندستان وروسیا، ئامانجی یەکەمیش لە قۆناغی ئێستادا رووسیایە، کە کار لەسەر زیندووبوونەوەو بە ئیمپراتۆربوون دەکاتەوە، ململانێیەکانی ئەوروپای رۆژهەڵات ئۆکرانیاو ناوچەی باڵتیک بۆ ئەوەیە دەروازەی ئەوروپا بەرووی رووسیادا دابخرێت، ناوچەی کەنداویش بۆ رێگا گرتنە لە گەیشتن بەسەرچاوەی وزە لە کەنداو پەلهاوێشتن بەرەو باشور، هەرچی ململانێکانی ئاسیای ناوەڕاست و ناوچەی قەزوێنە، مەبەستی سەرەکی تیایدا داخستنی دەروازەی ئاسیایە بە رووی رووسیا! ئەو ناوچانە بە جومگە ستراتیژیەکانی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هەژماردەکرێن، تا ئەو رادەیەی هەڕەشە بۆ سەر ئەو ناوچانە بە هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی خۆی تێبگات!

باسی یەکەم: ململانێ لەسەر سەرچاوەکانی وزە لەناوچەی قەزوین و ئاسیای ناوەڕاست

دوای ئەوەی لەلایەن کۆمپانیاکانی نەوتەوە پڕوپاگەندەی ئەوە بڵاوکرایەوە کە ئاسیای ناوەڕاست و بەتایبەتیش ناوچەی قەزوین،یەدەگێکی ئێجگار

---

[١]- پاژنەی ئەخیل واتە خاڵێکی لاوازی بکوژ،کەسەکە هەرچەندە بەهێزبێت ئەو خاڵە دەبێتە هۆی لەناوبردنی.ئەو زاراوایە لە ئەفسانەکانی یۆنان ورگیراوە،ئەخیل کوڕی پاشای یۆنان بووە،کاتێك دایکی لە ئاوی پیرۆز شتویەتی بەو نیازەی بەهێزبێت لە پاژنەوە گرتوویەتی و لە ئاوی هەڵناوە ،بۆیە پاژنەی بەئاو نەکەوتوە، سەرباری قارەمانیەتی ،لەشەڕی تەرواده تیرێك پاژنەی دەپێکێ و دەیکوژێت: عقب اخیل، (https://ar.wikipedia.org)

گـەورەی سـەرچاوەكانی وزەن، بەتایبـەتیش نـەوت و گـازی تیایە،کـە ئەمـە هاوكات بـوو لەگـەڵ هەڵوەشـانەوەو رووخـانی یـەكێتی سـۆڤیەت و دروست بـوونی بۆشـاییەكی هێـز لـەو ناوچانـە، ململانێیـە جیهانیـەكان لـەسـەر ئـەو ناوچەیـە چرتـر بـووەوە، ئـەوەی بەشـێوەیەكی راستـەوخۆش كەوتـە ململانێ رووسیاو وڵاتـە یـەكگرتووەكانی ئـەمریكا بـوو، دواتـر چینیش وەک زلهێزێكی تـازە بـووژاوە هاتـە سـەرخەت،لەپاڵ سـەرچاوەكانی وزە، ئـەو ململانێیـە شـەڕێكی جیۆپۆلـەتیكی گـەورەی لـە دواوە بـوو كـە راسـتەوخۆ هەڕەشـەی لەبەرژەوەندیـەكانی رووسیا دەكرد! چونكـە ئـەمریكا دەیویست ئـەو ناوچەیـە وەک جێ پێیەک بەكاربهێنێت بـۆ سـەپاندنی هـەژموونی خـۆی بەسـەر هـەموو ئۆراسیاو رووسـیا بكاتـە دەوڵـەتێكی خنكـاو لـەرووی جیۆپۆلەتیكیـەوە، ئەمـە زۆر لـەو هەوڵـەی ئـەڵمانیا دەچـوو كـە لـەماوەی جـەنگی دووەمـی جیهـانی ئەنجامیـداو نـاوی نـابوو پلانـی باربـاروسـا، دەیویسـت لـەرێگای خـوارووی قەوقازەوە خـۆی بگەیەنێتـە چاڵـە نەوتـەكانی كەنـداو بەشـێوەیەكی سـەرەكیش نـەوتی كـەركووک !بۆئـەوەی وەک پێگەیـەكی سـتراتیژی گرنـگ لـە لایـەک، لەلایـەكی تـر وەكـو بنكەیـەكی گرنگـی ئامـادەكردنی سـەرچاوەكانی وزە بـۆ ماشـێنی جـەنگی خـۆی بـەكاری بهێنێت. وا گومـان دەكـرا دەریـای قـەزوین لەچەنـد دەیـەكێكی داهـاتوودا ببێتـە ناوچەیـەكی گرنگـی دابینكـاری وزەو لـە دەرەوەی ئۆپیـک نـەوت بنێرێتـە بازاڕەكـانی جیهان.هـەروەها ببێتـە بەرهەمهێنـەرێكی بـەرفراوانی گـازی سروشـتی لەناوچەكـدا، بۆیـە لـەبواری وزەوە ئەگـەری هـەلی بـاش بـۆ دەوڵـەتانی ناوەڕاسـتی ئاسـیا هـەبوو، لەگـەڵ ئەمەشدا سێ كۆسپی سەرەكی دەبوونەوە:

-یەكەم دەبوایە كەشێكی گونجاو دروست بكەن بۆ راكێشانی وەبەرهێنـەران، ژێرخـانی نـاوخۆی پێویسـت دامـەزرێنن بـۆ بەرهـەمهێنانی وزەو ناردنەدەرەوەی بەرهەمەكە.

-دووەم: پێویست بوو بەشێوەیەک ئیدارەی ئەوسامانەی وزەیـە بكرێت كـە ببێتە هۆی گەشەسەندنی ئابوری بۆ ماوەكی درێژخایەن.

-سـێیەم: گەشەسـەندنی وزە مەترسـی بەسـەربازیكردن و تیـرۆری لەگـەڵ خۆیدا دەهێنایەناوچەكە،كە ئەمـەش ئەگـەری مەترسـی گـەورەی لەسـەر وزەو وەبەرهێنـەران لـە ئاینـدە لـە هەریـەک لـە وڵاتـانی كازاخسـتان و توركمانسـتان لێدەكەوتەوە(Mahnovski, Akramov, Karasik, 2006 P.36).

شایەنی باسە وەرگرتنی روسیا لە گروپی هەشت دەوڵەتە پیشەسازییەكە تا رادەیەكی زۆر پەیوەندی بەو رۆڵەوە هەیە كە روسیا وەك سەرچاوەیەكی جیهانی وئەو هەژموونەی لەسەر وزە دەیگێرا، كە ببووە هۆی ئەوەی متمانەیەكی نویێ بۆ خۆی پەیدابكات! دوای ئەوەی لە كۆتاییەكانی سەردەمی یەكێتی سۆڤیەت و ئەو ساڵانەی كە راستەخۆ لە دوای كەوتنی سۆڤیەتەوە هات! رووبەرووی كۆمەڵێك ناسۆری و جۆرەها مل پێكەچكردن بووەوە، روسیا بە جدی كاری لەسەر ئەوە دەكرد كە قەرەبووی ئەو دەسەڵات و پێگەیە بكاتەوە كە دوای نەمانی كۆمۆنیزم لە دەستیدابوو، دەیویست ببێتە هێزێكی وزەیی گەورەو دڵەراوكێ لە دەروونی ركابەرەكانی دروست بكات،ئەمە كرۆكی مەسەلەكەبوو، دوای دارِمانێكی كارەسات ئامێزانەی بەرهەمهێنانی نەوت، لەساڵی(١٩٩٨)روسیا دەستی بە گەشانەوە كرد، وەك كۆمپانیای (بریتش پترۆلیۆم) خەملاندی، یەدەگی نەوتی روسیا ٦% تێكرِای یەدەگی نەوتی جیهان بوو. هاوكات روسیا بەو كێڵگە گازانەی كە لە رۆژئاوای(سیبریا)وە درێژدەبوونەوە بۆ رۆژهەلاتی ولاتەكە، بە ئاسانی پێگەی گەورەترین بەرهەمهێنی گازی لە جیهان داگیردەكرد، ئەمەش لە بنچینەدا سەرچاوەی سەرەكی گازی ئەوروپابوو! (هویل، نخلە، ٢٠٠٨ص. ١٥.)

ململانێ جیهانیەكان لەسەر نەوت، لە سۆنگەی پێشوەچوونی بەردەوامی پیشەسازیەكانەوە رۆژ بەرۆژ چرِتردەبووەوە،هەندێك زلهێزی تر كە كەوتنە قۆناغی بوژانەوە بەردەوام پێویستیەكان بۆ سەرچاوەكانی وزە لە زیادبووندابوو، بۆیە شێلگیرانە دەیانویست شوێن پێیەك لە ژێر چەتری ئەو بازرگانییەدا بكەنەوە! هاوكات ململانێ لەسەر رێگاكانی گواستنەوەی نەوت، گرنگییەكی تایبەتی پەیداكردبوو، بۆ وێنە كۆنترِۆڵكردنی رێگاكانی هێڵەكانی بۆرِی نەوت لە حەوزی قەزوین بۆ بازارِەكانی نێودەوڵەتی ببووە مەسەلەیەكی گرنگ، ئەو هێڵە بۆرِییانە تەنیا سەرچاوەی داهات نەبوو بۆ رووسیا، بەڵكو توانای ئەوەی پێدەبەخشی كەلەسنوورەكانی باشووری خۆیداكاریگەری سیاسی لەسەر كۆمارەكانی سۆڤیەتی پێشوو دروست بكات، ئەمە ئەو هۆكارەبوو كە وای لە ولاتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا سوور بێت لەسەر لاوازكردنی هەژموونی رووسیا لەهەناردەكردنە دەرەوەی وزەو رێرِەوەكانی نەوت، بەتایبەتیش هێڵی بۆرِی باكۆ-تبلیس-جیهان، لە روانگەی

واشنتۆنەوە،مەسەلەیەکی ئاسایشی نەتەوەیی بوو"پەیوەندی بە ئاسایشی وزەی ئەمریکاوە هەبوو(*[2])وەک وەزیری وزەی ئەمریکا لە ساڵی(١٩٩٨)گوتی: "پەیوەندی بە ڕێگا گرتن لە هەڵکوتانە سەری ستراتیژیەوە هەبوو لە لایەن ئەوانەی کە خاوەن هەمان ئامانجی ئێمەنین"(کلیر، ٢٠١١ص. ٢٩٣).

سیاسەتی نەوتی و ئاسایشی ئەمریکا بەرامبەر ناوچەی قەزوین و ئاسیای ناوەڕاست بەشێوەیەکی گشتی زیانێکی روون و ئاشکرای بە گەشەی سیاسی و ئابوری ئەوناوچەیە گەیاند، ئەو گرێبەستییە نەوتیانەی کە کۆمپانیا ئەمریکاییەکان لەگەڵ حکومەتەکانی ئەو ناوچەیەدا بەستیان و ئەو پەیوەندییانەی کە گەورە بەرپرسانی حکومەتی ئەمریکا لەگەڵ حکومەتی ئەو وڵاتانەیان بەست"بووە هۆی چەسپاندنی حکومەتی شێخ نشینانی ناوچەیی و یارمەتیدان بۆ ئەوەی ببنە حکومەتی کەمینەیەکی گەندەڵ، کەمینەیەک جگە لە قۆرخکردن و بەرژەوەندی کەسی خەمی هیچی تریان نەبێت، ئەو حکومەتانە ئەو هەڵوێستەی ئەمریکایان قۆستەوەو دەستیان بەسەر سەرچاوەکانی وزە داگرت و کەوتنە سەرکوتکردنی ئۆپۆزسیۆن" لە دوای رووداوی ١١ سپتمبەر،حکومەتە کەمینە گەندەڵەکانی ناوچەی قەزوین بوونە هاوپەیمانی هەرێمی ئەمریکا لە شەڕی دژی تیرۆر، بە شێوەیەکی پراکتیکی دەستیان کرایەوە بۆئەوەی لەبەرچاوی وڵاتە یەکگرتوەکان سامانی گەلەکانیان بدزن و تاڵانی بکەن (رتلیدج، ٢٠٠٦ص. ١٨٠-١٨١). لەئازربیجان ودەوڵەتانی تری قەوقازیش بە هەمان شێوە گەندەڵی برەوی سەند بوو، لە ئازربایجان گەندەڵی دەوڵەت گەیشتبووە ترۆپک! جیاوازی لەنێوان چینی هەژارو

---

[2]- دەتوانرێت چەمکی ئاسایشی وزە بەوە پێناسە بکرێت کە"دابینکردنی بڕی پێویست لە وزە بەنرخێکی سەقامگیرو بتوانرێت پشتی پێببەسترێت" کۆمەڵەی هەشت لە سانبترس بۆرگ لە ساڵی ٢٠٠٦،پێناسەی ئاسایشی وزەیان بەوە کرد کە"دابینکردنی زنجیرەیەك لەخستنەرووی وزەیە ،کە هەر لەدۆزینەوەیەوە تا دەگاتە بەرهەمهێنان و گواستنەوەی بەرهەمەکەی دەگرێتەوە" ئاسایشی وزە چەند رەهەندێکی هەیە، لەوانە رەهەندی ئابوری،ژینگەیی،هونەری،ئاسایشی و ئەو رەهەندانەی پەیوەندیان بە سیاسەتی دەرەوە هەیە،رادەی کارلەیەکترکردنی ئەو رەهەندانەش لە دەوڵەتێکەوە بۆ دەوڵەتێکی ترەوە دەگۆڕێت،بەم چەشنە شێوەو رەهەندەکانی ئاسایشی وزە لە ماوەیەك بۆ ماوەیەکی ترو لە دەوڵەتێکەوە بۆ دەوڵەتێکی تر دەگۆڕێت، ئاسایشی وزە سێ دیاردەی هەیە،دیاریکردنی ئەگەری بڕانی سەرچاوەکانی وزەیلە دەوڵەتێك یا لەناوچەیەك،کارکردن لەپێناو دابینکردنی وزە بۆ ماوەیەکی درێژ ،بە زامنکردنی بەردەوامبوونی سیستەمی وزەی جیهانی و هەبوونی بڕی پێویست لەوزە ،نەوت بێت یا گاز یاخود هی دیکە لەگەڵ زیادبوونی خواست،دیاردەی سێیەمیش کارکردنە لە پێشخستنی شێوازەکانی بەکارهێنان و پێگەیاندنی لە رووی تەکنیکیەوەلەپێناو گەشەسەندنێکی هاوسەنگ و بۆ ئەوەی کەمترین زیان بە ژینگە بگەیەنێت: (محمد، ٢٠١٤ص. ٦٨-٦٩).

دەوڵەمەنـد گەیشـتبووە هـەمان ئـەو ئاسـتە خراپـەی كـە لـە ئـەمریكای لاتینداهـەبوو، لـە سـاڵی(٢٠٠٣) بنەماڵـەی عـەلییف،(الهام علییف) كـوڕی (حیـدر علییف) كـە لـە گیانـەڵادابوو لـەرێگای هـەڵبژاردنێكی سـاختەوەكرایە سـەرۆكی وڵات! بـە هــەمان شـێوە لـە توركمانسـتانیش سـەركردەكانی ئۆپۆزسـیۆن سـەرۆكی ئـەو وڵاتە(سـابار مـراد نیـازوف)، كـە بـە سـەرۆكی هەتاهەتایـە ناوزەدیان دەكرد، بەوە تاوانباریان دەكرد كەوڵات وەك كۆمپانیایەكی تایبەت بـــەڕێوە دەبـــات كـــە بەناویـــەوە تۆماركرابێـــت! هـــەروەها ســـەرۆكی ئۆزبەكستانیش(اسلام كریموف) هاوپەیمانی ئەمریكا لە شـەڕی دژ بـە تیرۆر، بەوە تاوانبار دەكرێت كە تامردن ئەشكەنجەی هـەموو كەسێكی دەدا ئەگـەر تـەنیا گومـانێكی لـێ بكرابوایـە كـە لەبـەرەی ئیسـلامییە یاخییەكانـە!((رتلیـدج، ٢٠٠٦ص. ١٨٠). بنـــەڕەتیترین ئامـــانجی ئـــەو حكومەتانـــە ئـــەوەبوو بەرژەوەندیەكانی ئەمریكا بپارێزن!

دوای ئـەوەی سـەرۆكی كازاخستان (نـزار بـاییف) لـە ٢١ دیسـمبەری (٢٠٠١) لەگـەڵ سـەرۆكی وڵاتـە یـەكگرتووەكانی ئـەمریكـا، راگـەیانراوێكی هاوبەشیان بڵاوكردەوە، پاڵپشتی خۆیان بۆ دامەزراندنی هێڵێكی فرە بۆڕی (multiple pipelines)بۆ هەناردەكردنە دەرەوەی نـەوتی ناوچـەی قـەزوین راگەیانـد، ئـەم دووسـەرۆكە روونیانكردەوەكـە هـەردوولایان ئـارەزووی پتەوكرنی هاوبەشیەتەكەیان دەكەن لە بواری وزەو فرە لایەنكردنی رێگاكانی هەناردەكرنـە دەرەوەی نـەوت و گـازی كازاخسـتان...هەروەها رایانگەیانـد كـە یـەكێك لـەو هەوڵانـەی بـۆ هێنانـەدی ئـەو ئامانجـە بـەكاردێت پێشخسـتنی ئەوبۆڕییـە نەوتیانەیـە كـە سـەرچاوەكانی وزەی دەریـای قـەزوین دەگەیەنێتـە بازاڕەكـانی جیهـان، بۆئـەوەی نەكەوێتـە ژێـر كاریگـەری مۆنۆپـۆل و تەسـكی بواری جوگرافیا، پاشان سەرۆكی ئەمریكا راشكاوانە باسی ئەوەی كرد كە لـە شوبانی ١٩٩٥وە ناوچەی قەزوین شوێنی لە ستراتیژییەتی ئەمریكادا گرتووە! هـەروەها گـوتی: "ئێمـە هـەردوو سـەرۆك پاڵپشـتی پـڕۆژەی پێشخسـتنی رێگاكانی هەناردەكردنەدەرەوەی نەوتی ئاكتاو-باكو-تبلیسی-جیهان دەكـەین، ئەو هێڵە كە درێژاییەكەی (١.٧٥٠) كلم لە ئازربایجانەوە لـە رێگـای جۆرجیـاوە دەگاتـە توركیـا، ئـەو هێڵـە لای رۆژهـەڵات و رۆژئـاوا پەسـندكراوەو لـە دڵـی ئاسایشـی وزەی ئـەمریكاش نزیكتـرە" لەراسـتیدا چـەمكی هێڵـی بـۆڕی نەوتی(باكو- تبلیسی-جیهان ئاكتاو- BTC)، لەكۆبوونـەوەی نێوان سـەرۆك

کۆماری تورکیا(سلیمان دیمیریل)و سەرۆک کۆماری ئازربایجان(عەلییڤ) لە ئۆکتۆبەری ساڵی (١٩٩٤) هاتە ئارا، دوای ئەوەی ئیمزایان لەسەر گرێبەستی سەدە کرد! پێدەچێت کە ئەمە بیرۆکەی حکومەتی ئەمریکاش بووبێت، چونکە لە شوباتی(١٩٩٥)بە تەواوی پاڵپشتی ئەو بیرۆکەی دەکرد!(رتلیدج، ٢٠٠٦ص. ١٨١-١٨٢)، سەرباری ئەوەی دەستپێکردنی هێڵی بۆری باکو-تبلی-جیهان سەرکەوتنێکی ستراتیژی گەورە بوو بۆ ئەمریکا، بەڵام لەگەڵ ئەوەش ئەو ناوچەیە نەیتوانی ببێتە رۆژهەلاتێکی ناوەڕاستی تر،چونکە بڕی خەملێنراوی نەوتی ئەو ناوچەیە، وردە وردە لە کەمیدا! بۆیە ئەگەر بەراوردێک لە نێوان ئەو پێشبینیانەبکەین کە لە ساڵی(١٩٩٨) کراوە زۆرجیاوازە لەوەی کە لە (٢٠٠٢)کراوە (رتلیدج، ٢٠٠٦ص. ١٨٤). لە کۆتایی ساڵی (٢٠٠٢)ئەو ئومێدانەی کە حکومەتی ئەمریکا لەسەر نەوتی قەزوین و ئاسیای ناوەڕاست هەیبوو، وردە وردە نەماو توایەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش هەر بڕێکی زیاتر لەو ناوچەیە بدۆزرێتەوە ئەگەر کەمیش بێت بە سوودە بۆ ئەمریکا و هەروەها شەڕدژی تیرۆر کۆمەڵە پابەندیەکی تری بۆ ئەمریکا لە ناوچەکە زیادکرد! وەک ئاژانسی رۆیتەرز لە سپتمبەری (٢٠٠٢) نووسی"کێشەی گەڕان بەدوای نەوت لە دەرەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست کێشەی ئەوە نیە کە نەوت لە کوێدایە،بۆیەباشترین رێگا کە بیگرینە بەر بۆدابینکردنی هاتنی نەوت بۆمان،رزگارکردنی عێراقە"(رتلیدج، ٢٠٠٦ص. ١٨٧).

جێگای هەڵوەستەکردنە کە دوای ١١ سپتمبر بەرژەوەندیە ستراتیژیەکانی وزەو شەڕی تیرۆر تێکەڵ بەیەکتر بووبوون، هەندێک پێیان وابووکە هەرچەندە رووسیاهاریکاری ئەمریکا بکات لەشەڕی تیرۆر، رکابەریەتی توندی نێوان ئەو دووولاتە لەسەرسامانەهایدرۆکاربۆنیەکانی دەریای قەزوین(سووک) نابێتەوە، ئەمریکا دەیویست ئاسایشی ئەو ناوچەیە زامن بکات و باشترین دۆخ بۆ بەدەستهێنانی ئەو سامانە مسۆگەربکات، ئەو بۆچوونە رەنگدانەوەی شرۆڤەکردنێکی جیۆپۆلەتیکیانەبوو کە لەو کاتەدا بە شێوەیەکی بەربڵاو لە واشنتۆن بڵاوببووەوە، گریمانی ئەوەیان دەکرد هەماهەنگیەک لەنێوان بایەخی ستراتیژی ئاسیای ناوەڕاست بۆشەڕی تیرۆر، لەگەڵ بەرژەوەندیە وزەییەکانی ئەمریکا لەناوچەی قەزوین دابین بکەن، لەراستیدا لە چوارچێوەی بیری ستراتیژی ئەمریکی و ئەورووپی، هەردوو نەخشەی نەهێشتنی تیرۆروسەرچاوەکانی وزە لەدەریای قەزوین،خۆیان لە

هەردوو میحوەری (کابول و باکۆ) دەدۆزیەوە، هەرچی هزری سەربازی و ئاسایشی رووسیا بوو، خۆی لە هەردوو میحوەری (دوشانبی) پایتەختی کۆماری تاجیکستان و (بیشیک) پایتەختی قیرغستان دەدۆزیەوە،کە بنکەی سەربازی هێزەکانی رووسیایان تیا دانرابوو، لەکاتێکدا ئەو حیساباتانەی پەیوەندیان بەوزەوە هەبوونزیکەی هەزار کلم لە رۆژئاواوە، لەکەنارەکانی کازاخستان و تورکمانستان بوو، کە گەورەترین پڕۆژەی نەوت و گازی تیادا جێبەجێدەکرا(بابیف، ٢٠١١ص. ١١١).

ئەمریکا هاتنی هەرهێزێکی بۆ ئەوناوچەیە، بەهەڕەشەیەکی جدی لەسەر هەژموون و باڵادەستی جیهانی خۆی دەزانی! کۆنترۆڵکردنی ئەفغانستان بەشێکی گرنگ بوو لەو هەوڵانەی ئەمریکا، دوای رووداوەکانی ١١ سپتمبەر، لێدانی رێکخراوی (القاعده)ی وەک بیانگەیەک بەکارهێنا بۆ ئەوەی هەژموونی خۆی لەو ناوچە ستراتیژییە گرنگە بچەسپێنێت، هەندێک پێیان وابوو کە هۆکاری سەرەکی لە پەلاماردانی ئەفغانستان ئارەزووی ئیدارەی بوش بوو (کەهاوپەیمان بوو لەگەڵ کۆمپانیا نەوتییەکان) لەراکێشانی بۆڕی نەوت و گواستنەوەی نەوت و گاز لە ناوەڕاستی ئاسیا!گومانی تیا نیە وزە فاکتەرێکی گرنگ بوو لە بایەخ پێدانی ئەمریکا بەو ناوچەیە، بەڵام هۆکاری شەڕ لەو ناوچەیە بەتەنیا هۆکاری ئابوری نەبوو!ئەمریکا لەبەر هۆکاری سیاسی پەلاماری ئەفغانستانی دا بۆ ئەوەی لە دوای ١١ سپتمبەر دووبارە هەژموونی خۆی بسەلمێنێتەوە. هاوکات نزیک بوونەوەی ئەمریکا لە ناوەڕاستی ئاسیا دەرئەنجامی جەنگ بوو نەک فاکتەرێکی جەنگ، کۆکردنەوەی ستراتیژییەتی ئەمریکا بە تەنیا لە لایەنە جیۆستراتیژییەکانیش راست نیە!چونکە کۆنترۆڵکردنی بیرە نەوتەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست فاکتەرێکی گرنگ بوو لە دایساندنی شەڕەکانی کەنداو(کالینیکوس، مرکز دراسات الاشتراکیه ص. ٧-٨) بۆیە شەڕ دژی ئەفغانستان لە ساڵی (٢٠٠١) وەک جێبەجێکردنی قۆناغی سێیەم لە هەژموونی ئەمریکا لەسەر نەوتی نێودەوڵەتی و کۆنترۆڵکردنی دوا گەورەترین یەدەگی نەوت لە دەریای قەزوین هەژمار دەکرێت. کرۆکی ئەو وەرچەرخانە لە ئەفغانستان بەرجەستە بوو، وەک یەکێک لە توێژەران دەڵێت:"دابینکردنی دەروازەیەکی ستراتیژی بوو کە فاکتەرێکی یەکلایی کەرەوەبوو لە فاکتەرەکانی درێژەپێدانی شەڕلەکۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست بۆ ماوەی چەند دەیەکێکی ترو

پێگەیـــەكی زۆرگرنگـــی داگیركـــرد، كـــەبۆ رووبەرووبوونـــەوەی وڵاتـــە یەكگرتووەكانی ئـەمریكا بەكاردەهات"هەرچەندە نـاتوانین شـەڕی ئەفغانسـتان بەشـەڕێكی قـەزوینی هـەژمار بكـەین، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا"بووە هـۆی بڵاوكردنەوەی هێزەكانی ئەمریكا لە ئاسیای ناوەڕاست، لـە چوارچێوەی ئـەو ژینگە ئاسایشیەی كە دوای رووداوەكانی ١١ سپتمبر هاتە ئارا، بەلایـەنی كـەم بۆ ماوەیەكی نزیک"لەناوچەی قەزویندا، شـەڕی تیرۆر بـووە لـۆژیكی بنـەڕەتی ستراتیژی، هەوڵیاندا مۆركێكی ئاسایش بخەنە پاڵ ئەجێندای وزە!كەلەراستیدا سـوودی بـۆ هەریـەک لـە وڵاتـە یـەكگرتووەكانی ئـەمریكاو رووسـیا هـەبوو(باییف، ٢٠١١ص. ١٠٤). باشـترین وەسـف بـۆ ئـەو قۆناغـە نووسـینێكی (گۆڤـاری بـزنیس(Week Busnin) بـوو كـە تیایـدا هـاتبوو "لـە دوای ١١ سپتمبرەوە هەوڵەكانی ئەمریكا خێراتر بوەوە بۆ ئەوەی هـەژموونێكی فراوانی ئـەمریكا لـە ئاسـیای ناوەڕاسـت بچەسـپێنێت، ئەمـەش ئـەو دەرئەنجامانـەی خوارەوەی لێكەوتەوە:-

1-سـاڵێک بـەر لـەو بـەرواره یـەک سـەربازی ئـەمریكیش لـە ناوچەكـە نەبوو،بـەڵام دوای ئـەوە ٤ هـەزار سـەربازی ئـەمریكی كاریـان لەسـەر ئـەوە دەكـرد كـە بنكـەی میوانـداری سـەربازی بـۆ بـوونی هێزەكـانی ئەمریكالـەو ناوچانەی كە لە قیرغستان لە سەر سنوورەكان چین درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە جۆرجیـا لەسـەر دەریـای رەش بـە درێژایـی هـەزار میـل ئامـادە بكەن،لـەو بارەیـــەوە وەزیـــری بـــەرگری ئـــەمریكا (دونالـــد رامســـفیلد) DonaldH.Rumsfeld گـوتی كـەوا هێزەكـانی ئـەمریكا لـەو ناوچەیـە دەمێنێتەوە "هەتا ئەو كاتەی پێویست دەبێت."

2-قەبارەی وەبەرهێنانی ئەمریكا بەرز بوەوە بۆ ٢٠ ملیار دۆلار.

3-كۆمپانیـا زەبەلاحـەكانی نـەوت سـەرلەنوێ بایـەخیان بـە ناوچـەی ئاسـیای ناوەڕاست دایەوە، یەكێک لە دوا ئەو ناوچە نەوتیانەی لە جیهان كە تا ئـەو كاتـە سـوودی لێوەرنەگیرابوو،یـەكێک لـەو كۆمپانیایانـە كۆمپانیـای (بـی بـی هالیبتون) بووكە (دیک چینی) سەرۆكایەتی دەكرد بڕیاریاندا كە بای ١٢ ملیار دۆلار وەبەرهێنان لەناوچەكە بكات (ظلوم، ٢٠٠٧ ص. ٨٧) .

وەک (دیـک چینـی) گـوتی:"هیچ كـاتێكم بیـر نایـەت كـە ناوچەیـەک كـت وپـڕ دەركـەوتبێت و بـوو بێتـە ناوچەیـەكی سـتراتیژی وەک ناوچـەی دەریـای قـەزوین" بـەهۆی دەوڵەمەنـدی ناوچـەی قـەزوین بەنـەوت و گـاز، كـە بـڕی

مەزەنـدە کـراوی دەگاتـە بـای ٤ ترلیـۆن دۆلار، کۆمپانیـا گـەورەکانی وەک (شـیفروۆن و بکسـاکۆ ئیکسـۆن مۆبیـل و بـی بـی ئـامکۆو شـل و ئۆنۆکـۆل، کەوتنـە رکابەرییـەکی گـەرم و ئۆفـەری گـەڕان بـەدوای نـەوت و گازییـان پێشکەش کرد، لەپاڵ ئـەمریکا کۆمپاکانیانی ژاپۆنی و چینیش بەشدارییان لـە (یەکێتی کۆمپاکانیانی نەوت) کرد،بۆ ئەوەی ئـەوانیش پشـکی خۆیـان لـە وزەی ئەوناوچەیە بەدەست بێنن،هاوکات ئێران رووسیاش کەوتنە رکابـەری لەسـەر ئەوەی کە ببنە رێگای سەرەکی بۆ گواستنەوەی نەوتی قەزوین لـە ناوچەکـە، بــەڵام گــەورەترین کێشــەی نــەوتی قــەزوین چۆنییــەتی گەیانــدنی بووبــە بازاڕەکـانی جیهـان، لەبەرئـەوەی قـەزوین دەریاچەیـەکی داخراوەوگەیانـدنی نـەوت گازەکـەی بـۆ دەسـتی بەکاربـەر پێویسـتی بـەوە دەکردکـە بـۆڕی گواستنەوە وزە سنووری چەند دەوڵەتێک ببڕێت بۆ ئەوەی بگاتە بەندەرەکان، کـەخودی ئـەو بۆڕیانـە خۆیـان رکابەریـەکی سـەختیان لـەنێوان ئـەو وڵاتانـەدا دروست کرد (سیبهری، مرکز دراسات الاشتراکیه ص. ٢٩).

خــــەمی ئاسایشــــی نەتــــەوەیی وای لــــە ئیــــدارەی (بیــــل کلینــــتن)کردکــــە لەسەردووئاسـتدا دەسـت پێشـخەری بکـات، یەکـەمیان: دامەزرانـدنی رێگایـەکی تربــۆ گواســتنەوەی نــەوت و گــازی دەریــای قــەزوێن، دووەم: بەســتنی پەیوەندییـەکی سـەربازی تۆکمـە لەگـەڵ دەوڵەتـە دۆسـتەکانیان لـە حـەوزی دەریـای قەزوین،بـە تایبـەتیش ئازەربایجـان وجورجیـاو کازاخسـتان. پێیـان وابووکە هێڵی بۆڕی باکۆ-تبلیسی- جیهان، لە رێگای ئازەربایجان وجۆرجیاو تورکیـاوە، بـە شـێوەیەکی بـاش داڕێژەرانـی سیاسـەتی ئـەمریکی لـە قـەیرانی ستراتیژی رزگار دەکات، چونکەهەموو ئـەو بۆڕیانـەی لـە ناوچەکـەدا هـەبوون بە رووسیادا تێدەپەڕین، کە دژەبەرێکی پێشووی ئەمریکاو ئەگەریشـی هـەبوو ببێتـە دوژمنێکی داهـاتوو! لۆژیکترین رێگای ئەلتـەرناتیڤیش بۆئەمـە دەکرا بـە ئێرانـدا تێپـەڕ ببێـت، بـۆ وێسـتگەکە نەوتیەکانی(ظرفیـة) لـە کەنـداو، بـەڵام هــەناردەکردن نــەوت لــە رێگــای کەنــداو دەبــووە هــۆی تێکــدانی تــەواوی ستراتژییەتی ئەمریکی لە گوێزرانەوە بۆ دەریای قەزوین وەک ئەلتـەرناتیڤێک .لایەنی باش لە هێڵی باکۆ-تبلیس-جیهان، ئەوەبوو کـە بـە تـەواوی رووسـیا پشت گوێخرا، بەڵام ئەو هێڵەش بە ناوچەیەکدا تێدەپەڕی کە کێشـەو ملمڵانێی زۆری تێـدابوو، وەک چــەچان و ئــەبخازیاو اتســهاریاو نــاگورنو کارابــاخ، چارەسەر حەتمیش بۆ ئەو کێشە نوێیانە ئەوەبوو ئەمریکا یارمەتی سـەربازی

زیاتر بداتە دۆستە نوێیەکانی لە ناوچەکە(کلیر، ٢٠١١ص. ٢٥٤-٢٥٥). بۆیە رووسیا و ئەمریکا دووچاری ململانێیەکی توند بوون لەسەر هێڵی بۆڕیە نەوتەکانی تورکمانستان و کازاخستان لە کەنارەکانی رۆژهەڵاتی دەریای قەزوین، کازاخستان وەک بەرهەمهێنەرێکی سەرەکی نەوت بەدەرکەون، واشنتۆن و مۆسکۆ هەر لایەکیان دەیویست خۆی ئەو رێگایانە دیاری بکات کە نەوتەکەی پێدەگەیشتە رۆژئاوا، بەشێک لەونەوتە لە رێگای رووسیاوە بوو بە هۆی ئەو بۆڕیە نەوتانەی کە تازە دروست کرابوون لە نێوان کێڵگەکانی (تانگیز) ی کازاخی و (نوفورسیسک) لەسەر کەنارەکانی دەریای رەش(یەکێتی هێڵە بۆڕییەکانی دەریای قەزوین-CPC) دەنێردرایە دەرەوە، بەڵام فەرمانبەرە ئەمریکاییەکان هەوڵیاندەدا بەسەر رووسیادا بازبدەن، بە توندی داوایان لە کازاخستان و کۆمپانیاکانی وزە کرد کە هێڵێکی تری بۆڕی نەوت و گاز لە ژێر دەریای قەزوین دروست بکەن بەو خاڵەی ببەستنەوە کە هێڵی باکو-تبلیس-جیهانی تیایدا دەستی پێدەکرد، رووسیابە توندی بەرەنگاری ئەو دەستپێشخەرییە بووەوە،لە کانونی دووەمی(٢٠٠٢)پۆتین پێشنیاری دروستکردنی (هاوپەیمانییەتی ئۆراسیای بۆ نەوت و گاز)کرد، دەیویست لەو رێگایەوە بەرهەمهێنەرەکانی ئاسیای ناوەڕاست بەیەکەوە کۆبکاتەوەو وایان لێبکات پشت بەو هێڵانەببەستن کە لەرووسیاوە دەچووە رۆژئاوا(کلیر، ٢٠١١ص. ٣٠٣)، هاوکات حکومەتی رووسیاو ژمارەیەک لەکارسازانی رووسی کەوتنە چالاکی بۆئەوەی سەرلەنوێ پەیوەندیە بازرگانیەکانیان لەگەڵ دەوڵەتەکانی ئاسیای ناوەڕاست دەست پێبکەنەوە، بەتایبەتیش لەبواری گواستنەوەی کارەباو ژێرخانی بۆڕیەکانی نەوت و گاز، کۆمپانیای گازبرۆمی رووسیا وەک ئامرازێک بەکارهێنرا لە سیاسەتی دەرەوە، بواری گازی سروشتی لەو ناوچەیە بووە بەشێکی زیندوو لە ستراتیژیەتی ئەو کۆمپانیایە، لەراستیدا کۆمپانیاکە لەبەردەم دوو ئەگەر بوو، یاخود ملیاران دۆلار خەرج بکات بۆ بەرهەمهێنانی نەوت و گازی سەروشتی لەولاتانی ئاسیای ناوەڕاست سەرباری ئەوەی کەوا لەماوەیکی کورتدائەگەری قازانجەکانی کەم بوو، یاخود لە شوێنی تر بەدوای ئەو سەرچاوەی وزەدا بگەڕێت، لەدواجار رێگای یەکەمی هەڵبژارد(Mahnovski, Akramov, Karasik, 2006 P.39).چونکە وەبەرهێنانی رووسیا لە ئاسیای ناوەڕاست زیاتر وەبەرهێنانێکی ستراتیژی

بوو لەوەی ئابووری بێت، ئەمە بووە هۆی سەرهەڵدانی ئەو رووداوانەی کە (بەشەڕی گاز)ناسراو لە رۆژەکانی سەرەتای ساڵی(٢٠٠٦)لەگەل ئۆکراینا دایسا، سەرەتا واپێدەچوو رووسیا هیچ پلانێکی بۆ دانەنابێت، بەڵام ئەو کۆبوونەوە تایبەتیەی کە ئەنجومەنی ئاسایشی رووسیا لە ٢٢ کانونی یەکەمی (٢٠٠٥)بەستای، ئەوەی سەلماند کە رووسیا زۆر بەوردی پلانی بۆ دارِشتبوو، لەو کۆبوونەوەیەدا(پوتین)ئەوەی خستە روو کەئەرکی ئەو ئەوەیە رووسیا بگەیەنێتە پێگەی (فەرماندەی بازاڕی وزەی جیهانی)و پێی لەسەر (رۆڵی رووسیا لە زامنکردنی ئاسایشی وزە لەسەر ئاستی جیهان)دادەگرت، سەرباری ئەوە رایانگەیاند کەرووسیا مافی رەوای خۆیەتی نرخی ئەو گازە بەرزبکاتەوە کەدەینارده ئۆکراینا! بەڵام ئارەزووی رووسیا، بۆ چەسپاندنی پێگەی خۆی وەک (زلهێزێک لە بواری وزە) وایدەکرد تۆزێک بە وریاییەوە رەفتاربکات، پوتین لەوبارەیەوە رای وابوو کە :"رووسیا وەک هاوبەشێکی گران و بەرپرسیار، زۆر رێز لە ناوبانگی خۆی دەگرێت، دەبێت شایەنی ئەوە بێت کەلە بازاڕی سەرچاوەکانی وزە پشتی پێببەسترێت"(بابیف، ٢٠١١ ص. ٢٩٩). ئەگەر پێویستی کرد رووسیا توانای هەیە بەشێوەکی فراوان هێزەکانی خۆی کۆبکاتەوەوبەرژەوەندیەکانی خۆی بپارێزێت، بەڵام روون نەبوو کەئەو هەنگاوە کاریگەریەک چۆنی بەسەر بوونی سەربازی ئەمریکی لەناوچەکە دەبوو، یاخودچی دەبوو ئەگەر هەرچالاکیەک لە دەرەوەی ئەو چوارچێوەیە ئەنجام بدرابوایە کە ئەمریکیەکان رێکیان لەناوچەی قەزوین رێکیان خستبوو!؟ مانۆری سەربازی یاخود قەیرانی یاسایی لەو ناوچەیەدا بێگومان کۆسپی دەخستە بەردەم وەبەرهێنانی بێگانە ,Mahnovski, Akramov). Karasik, 2006 P. 6)

هەڵوەشاندنەوەی نەخشەی سیاسی ناوچەکەش یەکێک بوو لەو فاکتەرانەی کاریگەریەکی گەورەی بەسەر دابەزینی نرخی نەوت هەبوو، دەیانویست لەو رێگەیەوە رووسیا بچووک بکەنەوەو زیان بە ئابوریەکەی بگەیەنن، چونکە توانای وڵاتە بەرهەمهێنەرەکانی نەوت لە کۆنترۆڵکردنی نرخ و هەناردەکردنی نەوت، یەکێک لە نیشانە دیارەکانی سیاسەتی نێودەوڵەتی بوولە قۆناغی دوای شەڕی سارد، بەڵام رووسیا بە توندی بەرپەچی ئەو کارەی دایەوە، لەشوباتی ساڵی (٢٠٠٦) ئەوروپا بە هۆی چەند هەواڵێکی پڕ دڵە راوکێوە واگاهات، روسیا سیاسەت و گاز بە شێوەیەکی وا تێکەڵ

بەیەكتركردكە لە هەموو ئەوروپا دەنگی دایەوە، سیاسەتی روسیا پشتی بە بەرزكردنەوەی نرخی گاز بەست، بەتايبەتیش دوای ئەوەی (ئوكرانیا) نەك بە تەنیا لە فەلەكی ئەو نەمایەوە بگرە وەكو دەولەتێكی دۆستیش نەما!بۆیە رووسیا بڕیاریدا نرخی گاز بەگوێرەی بازاڕ بداتە ئۆكراینا! ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە (ئۆكرانیا) بەربەست بخاتە بەر دەم ئەو گازەی كە بۆ ئەوروپا دەچوو، بەمەش فشارەكان لەسەر بازاڕەكانی ئەوروپا زیاتر بوو، چونكەروسیا بە تەنیا لە ریگای كۆمپانیای (گازپترۆلیۆم) ٥٠% گازی ئەروپای دابین دەكرد، هەر لەو ساڵەدا بە هۆی نرخەوە رووسیا هەناردەكردنی گازی بۆ ئۆكرانییا وەستان،(ڤلادیمیر پوتین)دوای چوار مانگ هۆشیاریدا كە ئەگەر وڵاتە رۆژئاواییەكان كۆسپ لەبەردەم فراوان بوونی كۆمپانیای (گازبرۆم) یاهەركۆمپانیایەكی تری وزەی رووسیا دروست بكەن وڵاتەكەی لەریگای ئاسیاوەوزەی خۆی دەنێرێتە دەرەوە(توفیق، التنافس الدولی و ضمان امن النفط، مجلە السیاسە الدولیە، العدد(٤٣)ص ٤:http://www.siyassa.org.eg)دوای ساڵی(٢٠٠٧)پۆتین هەموو بایەخەكانی خستە سەر بەبازاڕكردنی چەمكی (ئاسایشی وزە) لای یەكێتی ئەوروپاو چین، هاوكات كاریشی لەسەر ئەوەكرد فشار بخاتە سەردوژمنەكانی و دەستی لە هەوكی دۆستەكانیشی توندتر بكات؟(بابیف،٢٠١١ص. ١٤٣). لە جۆرجیا كە هێڵی تبلیس، باكۆ، جیهانی پێدا رەتدەبوو، دوای ئەوەی ئەمریكا پشتی ئەو حوكمەتە نوێیەی گرت كە دوای (ادوارد شیفرنادزە)، هات، لە ساڵی(٢٠٠٨) رووسیا راستەوخۆ پەلاماری جۆرجیای داو داگیری كرد واشنتۆن بە توندی ئیدانەی ئەو كارەی كرد، بەڵام كارەكە بۆ رووسیا چووە سەرو هەژموونی خۆی لەسەر ئەو ناوچە گرنگە سەپاند و بەمەش ویستی خۆی لە مێردەزمەی شكستەكانی یەكێتی سۆڤییەت رزگار بكات، شەڕی چەچان و هەڵوێستی بوێرانەی بەرامبەر ئۆكرانیاو سووریا، هاریكارییەكی باش بوو بۆ گەڕانەوەی پێگەی نێودەوڵەتی رووسیا لە سیاسەتی جیهانیدا.

لە مانگی ئابی ساڵی(٢٠٠٨)روسیا جۆرجیای داگیركرد، هۆكاری راگەیەنراو ئەوەبوو كە روسیا پێویستی بە پاراستنی ئاشتی هەبوو لە نێوان جۆرجیای سەربەخۆو جوداخوازەكانی ئوسیتیای باشوور، بەڵام لە راستیدا نەوت كرۆكی ئەو ململانێیە بوو، روسیا دەیویست كۆنترۆڵی ناوچەی قەزوینی دەوڵەمەند بە نەوت بكات، راستە جۆرجیاسەرچاوەی وزەی نەبوو، بەڵام

هێڵـەکانی بـۆڕی گواسـتنەوەی نـەوت و گـاز کـە کۆمپانیـا نێودەوڵەتیـەکان لـە ناوچــەی قــەزوین دایانمەزرانــدبوو، بــەخاکی ئەوداتێدەپــەڕی و دەچــووە بازاڕەکانی جیهان، ئەمریکا پاڵپشتی ڕێڕەوێکی دەکرد کە لـە ڕۆژهەڵاتـەوە بـۆ ڕۆژئـاوا درێژبێتـەوە، لـەڕێگای ئازەربایجـان و جۆرجیاوە بچێتـە تورکیـا، کـە ئەمــە کاریگــەری دەســتی ڕووســیای لەیــەکێک لەناوچــە نەوتییــە وەبەرنەهێنراوەکانی جیهان سووکتر دەکرد! ڕووسیا بۆ جاری دووەم هێزی ماسولکەکانی خۆی نیشـانداو ئاماژەی بـەوە کرد کـە نەهاوپەیمانی بـاکوری ئەتلەســی نــە هــیچ دەوڵــەتێکی ڕۆژئــاوایی تردەتــوانن ڕێگــا لــە روســیا بگرن(سـیلتر، ٢٠١٦ص. ١٧٢). هەوڵـەکانی پـۆتین بـۆ سـەپاندنی هـەژموونی ڕووسیا بەسەر کەرتی وزە لە ئاسیای ناوەڕاست و ناوچەی قەزوین لە چەند تەوەرێک کۆدەبووەوە:

1-گەڕاندنـەوەی ئـەو سـەرچاوانەی نـەوت و گـازی سروشـتی کـە پێشـتر دەوڵـەت لەبـەرژەوەندی کۆمپانیا ڕووسیەکان و کۆمپانیـا ڕۆژئاواییەکان لـە دەستیدا بوو.

2- کۆنترۆڵکردنی ڕێگاکانی گواستنەوەی وزە، بۆئەوەی ڕێگا نـەدرێت هێڵی نـوێی ترلــەدەرەوەی ڕووســیا، یــاخود ڕووســیا تیایــدا هاوبــەش نــەبێت دابمەزرێت.

3-بەکارهێنانی زیاتری سەرچاوەکانی وزە لەسیاسەتی دەرەوە،بە شێوەیەک کــە خزمــەتی ئامانجــە ســتراتیژی و تەکتیکیــەکانی ڕووســیا بکات،هــەروەها هاوکـاری لەگـەڵ ئەودەوڵەتـە گـەورەکانی هـەناردەکاری نـەوت و گـازو ئـەو دەوڵەتانەی کە لەڕێگادان لەو بوارەدا بگەنە ئامانج بکات.

ئامانجی گشتی سیاسەتی دەرەوەی ڕووسیا لە بواری وزە وەک یـەکێک لـە توێژینەوەکان ئاماژەی پێکردووە بریتییە لە:

1-فراوانکردنــی بوارەکــانی کاریگــەری سیاســەتی دەرەوەی ڕووســیا لــە پێناوگەڕاندنەوەی میراتی ڕووسیای لەدەست چوو.

2-پێشخسـتنی مۆنۆپـۆلکردنێکی ئـابوری لـەڕێگای وەبـەرهێنانی بێگانــەی ئاڕاستەکراوو کۆنترۆڵکردنی ژێرخانی ستراتیژی.

3-زێدەکردنی پشت بەستنی سیاسی بە کەرەستەی وزەی ڕووسی.

4- دوورخستنەوەی فراوانخوازی ڕۆژئاوا لە ناوچەکانی هەژموونی ڕووسیا.

5- سەرلەنوێ بنیتنانەوەی هەژموونی جیهانی رووسیا لەرێگای بەکارهێنانی ئەوروپای رۆژهەلات و فەزای تایبەت بە یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو وەک بنەمایەک بۆ بنیاتنانەوەی بنەمایەکی فراوانتر بۆ کاریگەری جیهانی.
6- دانانی رادەیەک بۆ هەژموونی ئەمریکا لەرێگای کۆتکردنی پەیوەندیەکانی ئەوروپی ئەمریکی (محمد،٢٠١٤ص. ١٧٨).
ئەو ئامرازانەی کە بەکاریدەهێنا بۆ هێنانەدی ئەم ئامانجانە لە ١٤ خاڵ کۆدەبووەوە کە بریتی بوو لە:"فشاری دیپلۆماسی، هێرشی راگەیاندن، هەڵمەتی فریودانی زانیاری، هەڕەشەی سەربازی، بڵاوەپێکردنی هێزی ئاشتی پارێز، کۆنترۆڵکردنی وزە، هەژموونی ئابوری، قۆستنەوەی دابەش بوونی ئەتنیکی، جۆشدانی نارەزایەتی خەڵک، رەتکردنەوەی تەسدیقکردنی رێکەوتنامەکان، کاریگەری سیاسی، پاڵپشتیکردنی سیاسەتی لاتەریک بوون، یاریکردن بە تۆڕەکانی تاوان، خزمەتگوزرایە هەواڵگریەکان"(محمد،٢٠١٤ص. ١٧٩).
لە راستیدا پێشبینیکردنی یەدەگی نەوتی ئاسیای ناوەڕاست و ناوچەی حەوزی قەزوین هەرگیز لە بایەخی ئەو ناوچەیە کەم ناکاتەوە کە سەنتەرێکی ململانێی نێودەوڵەتی و پێگەی بەیەکەوە کۆکردنەوەی رووسیاو چین و ئێران و تورکیایە،واتە کەمبوونی یەدەگی نەوت کاریگەری لەسەر کەمبوونەوەی یاخود سووک بوونی ململانێکانی سەر ئەو ناوچەیە نابێت،چونکە لە بنەڕەتدا ململانێیەکانی سەرئەوناوچەیە ململانێیەکی ستراتیژیە زیاتر لەوەی ئابووری بێت، لەگەڵ ئەوەشدا گومانی تیانیە، کە بوونێکی بڕێکی زۆر لەسەرچاوەکانی وزە بایەخە جیۆپۆلەتیکیەکەی ئەو ناوچەیە زیاتر دەکات! رووسیا بۆئەوەی لە ململانێی هەژموونی جیهانی لەسەر وزە هاوسەنگی خۆی رابگرێت، هەوڵیدەدا پەیوەندیەکانی وزەی لەگەڵ چین بەرەو پێشەوە بەرێت! پەیوەندیەکانی هەنێردەکارو-کڕیار لە نێوان روسیاو چین زۆر بەخێرایی بەرەو پێشەوە دەڕویشت، سەرباری ئەوەی کەوا فرۆشتنی نەوتی رووسی بۆ چین لەناوەڕاستی نەوەدەکانی سەدەی بیستەمدا خێراییەکی بەخۆیەوە بینی، بەلام هێشتا بە بەراوردکرد لەگەڵ نەوتی سولتان نشینی عومان و ئێران و ئەنگۆلاو سعودیە، شتێکی ئەوتۆ نەبوو،لە ساڵی(٢٠١٠)پێنجیەکی نەوتی کڕاوی چین لە رووسیا بوو،... رووسیا دەیویست لەجیاتی رۆژئاواییەکان چین بکاتە کڕیاری سەرەکی خۆی، بەلام چین بە وریاییەوە

لەو بوارەوە مامەڵەی دەکرد(Petersen, Barysch, 2011 P.13)، نەیدەویست کارێکی وابکات کە راستەوخۆ رووبەرووی بەرژەوەندیەکانی رۆژئاواو ئەمریکا ببێتەوە، ئەودەیویست بە شێنەیی کارەکانی خۆی ئەنجام بدات، ئەو پەیوەندیە لەرۆژهەلاتی دوور تۆزێک ئاڵۆز بوو، لە ئازاری (٢٠٠٦) ئەم دوو وڵاتە پەیوەندیەکی ستراتیژیان گرێدا، (فلادیمیر پوتین) کۆمەڵێک سەفقەی پەیوەست بە (وزەی) لەگەڵ (بیجین) ئاشکراکرد! لەو سەردانەدا، کۆمپانیای (گازبرۆم) رایگەیاند کە (مۆسکۆ) تەنیا یەک هێڵی بۆری بۆ چین راناکێشێت، بەڵکو دوو هێڵ رادەکێشێت یەکیان لە رۆژئاواو ئەوەی تریان لەرۆژهەلاتی سیبریا، بڕیار وابوو بەهاتنی(٢٠١١)ئەو بۆریانە سالانە ٨٠ ملوین مەتر سێجا گازی سروشتی بگەیەنێتە چین(هویل، نخلە، ٢٠٠٨ص. ١٨٥) .رێکەوتنامەی چینی –رووسی لە شوباتی (٢٠٠٩)، بۆ چین نیوە پڕەکەی پرداخەکە بوو، چین توانی گرێبەستێکی ماوە درێژ بۆ وەرگرتنی باری نەوت مسۆگەر بکات، بریاری رووسیا بەگواستنەوەی رێڕەوی هێڵی بۆڕیەکانی نەوت رۆژهەلاتی سیبریا-ئۆقیانووسی هیمن بۆ ناخودکا، واتای ئەوە بوو کە بەتەنیا چین لەو هێلانە سوودمەند نەدەبوو، وەک وەزیری گواستنەوەی رووسی (ئیگۆر لیڤیتین) لە کانونی دووەمی(٢٠٠٩)رایگەیاندکە لەگەڵ هاوکوفەکەی خۆیدا لە ژاپۆن رێک کەوتوون کە وێستگەیەکی سەرەکی نەوت لە کەنداوی کوزمینون لەنزیک ناخودکا دامەزرێنن ودەبێت لە ساڵی (٢٠١٠) تەواوبێت، بڕیاروابوو نەوت لەو وێستگەیەوە بنێردرێتە ژاپۆن و دەوڵەتانی تر لە ئاسیای ناوەڕاست و ئۆقیانووسی هێمن. جێگری سەرۆک وەزیرانی رووسیا، (ئەلیکسەندەر جوکوف) لە ئازاری (٢٠٠٩) کاتێک سەردانی بیجینی پایتەختی چینی کرد،گوتی :" لەماوەی ١٥ساڵی داهاتوودا رووسیا دەتوانێت ببێتە گەورەترین هەناردەکاری نەوت بۆ چین "دیارە چین لەمەدا ئامانجی خۆی بەدەست هێنا کە دەیویست پەیوەندیەکانی لەگەڵ رووسیا لەسەر بنەمای ستراتیژیەتی وزەبێت! وەک جێگری سەرۆک وەزیرانی چین گوتی:"وزە بۆتە یەکێک لە مەیدانە سەرەکیەکان"ی هاوکاری لە روانگەی بیجینەوە(نادکارنی، ٢٠١٤ص. ١٣٠-١٣١)، کەدەکرا ئەمەش وەک پەرچەکردارێکی رووسیا لێکبدرێتەوە بەرامبەر ئەمریکاو ئەوروپا، کە دەیانویست لە رێگای پڕۆژەی گازی (ناڤۆکۆ) وا بکەن کەئەوروپاییەکان چیتر پشت بەگازی رووسیا نەبەستن .

وەرچەخانەوەی رووسیا بۆ ئاسیا، واتە نزیک بوونەوەی بوو لە زلهێزەکانی ئاسیا، وەکو چین و هیندستان و تەنانە ئێران لە سنوورەکانی باشوریشیدا، ئەمەش ئەو هەڕەشە جدیە بوو، کە ئەمریکیەکان لێی دەترسان! چونکە گەیشتنی نەوتی دەوڵەتەکانی ئاسیای ناوەڕاست لەرێگای ئێرانەوە دەتوانرا نەوتەکە ببرێتە کەنداو، تاوەکو بۆ چین و بازاڕەکانی تری ئاسیا بنێردرێت، یاخود بە نەوتی خاوی ئێرانی بگۆڕدرێتەوەو راستەوخۆ بنێردرێتە ئاسیاو بەشێکی کەم لە نەوتی خاوی کازاخستان و تورکمانستان تێکەڵی ئەم پرۆسەیە بکرێت، بەڵام کێشەکە لەوەدابوو کە ئەمریکاو ئەوروپا نەیاندەویست نەوتی ئاسیای ناوەڕاست، کە دەکرا پێویستیەکانی ئاسیا، لەناویشیاندا چین پڕ بکاتەوە راستەوخۆ بڕوا،بەڵکو ئەو نەوتە لەرێگای دەریای سپی ناوەڕاستەوە بگوازرێتەوە بۆ ئەوەی نەوتی ئاسیا ببێتە نەوتێکی ئەوروپی نەک ئاسیایی (شیلر، ١٤٣٠ه ص. ١٣١).

باسی دووەم: رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کانگای وزەو پێگەی ستراتیژی لەملمانێ نێودەوڵەتیەکاندا

رۆژهەلاتی ناوەڕاست پێگەیەکی ستراتیژی و دەوڵەمەندە بەسەرچاوەکانی وزە، بەتایبەتیش نەوت وگاز، بۆیە هەر لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە ئەو ناوچەیە بووەتە جەرگەی ململانێیەکی سەختی وزە لەنێوان زلهێزەکانی جیهاندا، چەندەی پیشەسازی بەرەو پێشەوە چووبێت، بایەخی ئەو ناوچەیە هێندە زێتربووە! سەرەتا بەریتانیەکان و دوای جەنگی دووەمی جیهانیش ئەمریکیەکان هەوڵیاندا بە شێوەیەکی راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ جڵەوی ئەوناوچانە بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە، دیارە ئەمریکیەکان زۆر لەوە زووتر چاویان بڕیبووە نەوتی ئەو ناوچەیە، توێژینەوەکانیان ئەوەی دەرەدەخست کە سەنتەری بەرهەمهێنانی نەوتی جیهانی لە ناوچەی کەنداودایە (بێگومان بەشێکی زۆریی، نەوتی کوردستانە)، لە ساڵی (١٩٤٣)، سەرۆکی ئەمریکا (رۆزڤلت) رایگەیاند کە پاراستنی شانشینی عەرەبی سعودی، بەرژەوەندییەکی ژیاری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایە، ئەگەر سەرچاوە نەوتییەکانی سعودییە بکەوێتە دەست ئەڵمانەکان ئەوا رێڕەوی شەڕ دەگۆڕێت! ئەمریکیەکان لە ماوەی جەنگدا لە دوو بەرەدا شەڕیان دەکرد، شەڕێک دژی ئەڵمانەکان ودەوڵەتانی میحوەر، شەڕێکی

ناڕاستەوخۆش لەگەڵ هاوپەیمانەکانی، لەوانەش یەکێتی سۆڤییەت،دوای شەڕیش نەوت بووە یەکێک لەئامرازە یەکلایکەرەوەکانی ململانێی نێوان هەردوو بلۆکی رۆژهەلات و رۆژئاوا (ابراهیم، ٢٠١٠ص. ٣٢). هەر لەو ساڵەشدا رۆزڤلت، لەکاتێکدا ئاماژەی بۆ نەخشەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست دەکرد بە باڵوێزی بەریتانیا لە وڵاتەکەی (لۆرد هالیفاکس)ی گوت : "نەوتی ئێرانی بۆ ئێوە، نەوتی عێراق و کویت لە نێوان هەردوو لامان بەش دەکەین، هەرچی نەوتی سعودیەیە، ئەوە بۆ ئێمەیە"(بریجنسکی، ٢٠١٢ص. ٢٢).

ئەنجومەنی شەڕ بۆ پیشەسازی نەوتی ئەمریکا لەساڵی(١٩٤٣) رایگەیاندکە"پێویستە سیاسەتی نەتەوەیی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئامانجی دابینکردنی رێگای سەرچاوەکانی نەوتی جیهان بێت بۆ هاوڵاتییە ئەمریکیەکان(رتلیدج، ٢٠٠٦ ص. ٤٧). جەنگی دووەمی جیهانیش بایەخی نەوتی بۆ هەموو لایەک سەلماند کە چەند یەکلایی کەرەوەبوو بۆ سوپای نوێ!پالاوتگەکانی ئەمریکا لە ماوەی شەڕدا ٨٠% پێویستیە نەوتیەکانیان بۆ هاوپەیمانان دابین دەکرد، وای لێهات کەوا پەیوەندییەکانی نێوان نەوت و سیاسەتی دەرەوەو ئاسایشی نەتەوەیی لەدەزگا حکومییەکان و بارەگای سەرکردایەتیە سەربازیەکان و ئەنجومەنە هەڵبژێردراوەکانی هەموو دنیا باس بکرێت، بۆیە یەکەم جاربوو ئەمریکیەکان دووچاری دڵەراوکێ دەبوون بەرامبەر گونجانی یەدەگی نەوتەکەیان لەگەڵ زێدەبوونی خێرایی لە بڕی بەکارهێنراودا! (رتلیدج، ٢٠٠٦ ص.٥١)، کە ئەمە ناچاریکردن زیاتر خۆیان لەکاروباری رۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەڵقورتێنن، دەزگای هەواڵگری ئەمریکا (CIA)بەیارمەتی کۆمپانیا نەوتیەکان حکومەتەکەی موحەمەد موسەدەق(١٩٥٠-١٩٥٣)یان لە ئێران رووخاندو (موحەمەد رەزا شا)یان هێنایەوە سەرتەختی فەرمانڕەوایی، کۆمپانیای(بریتش بترۆلیوم) ناچار بوو دەست بەرداری٦٠% نەوت و بازرگانیەکانی بێت لە ئێران، کە٤٠% بۆ کۆمپانیا ئەمریکیەکان بوو، وەک کۆمپانیای (ئیکسون، موبیل، تکساس و، شیفرون)، دوای کودەتاکەش بە ماوەیەکی کەم (کیرمل روزفلت) کە نەوەی سەرۆکی ئەمریکا (پیودور روزفلت)و فاکتەری سەرەکی سەرکەوتنی کودەتاکە بوو، کرایە بەڕێوەبەری پەیوەندییە حکومیەکانی کۆمپانیای (گولف اویل) دواتر لە ساڵی(١٩٦٠) کرایە جێگری سەرۆکی ئەو کۆمپانیایە! (رتلیدج، ٢٠٠٦ ص. ٦٥).

لەناوەڕاستی حەفتاکان هەندێک بیرۆکەی سیاسی لە رۆژئاوا بڵاوبوەوە، هەندێک لایەن لە وڵاتانی جیهانی سێیەمیش لە نەزانی یاخود لە زۆرزانی پاڵپشتیان کردا! وەک بیرۆکەی (وەرچەخانەوەی زێدەیی – تدویر الفوائض) لە ئابوری رۆژئاوا. ئەمە واتای ئەوەبوو بۆئەوەی ئابوری رۆژئاوا دووچاری هەڵئاوسان نەبێت، ئابوری جیهان تێکنەشکێنێت و بەسەر بەکاربەهێنەران و بەرهەمهێنەرانی نەوتدا دانەڕمێت، پێویستە بەرهەمهێنەرە نوێیەکانی نەوت، کە ئەزموونیان لەبوارەکانی بەرهەمهێنانی نەوتدا کەمەو لە دەرئەنجامی سیاسەتەکانیان تێناگەن و بایەخ بە پارێزگاریکردنی سیستەمی ئابوری رۆژئاوا نادەن، ئەگەر لەریگای هێزەوەش بێت منداتیان بەسەردا بسەپێنرێت و هێزی خۆتێهەڵقوتێنەری خێرا لە هەندێک لەو وڵاتانە دابنرێت، واتە ئەو وڵاتانەی کە نەوتین! تاکە شتێک کە بووە رێگر لەبەردەم پراکتیزەکردنی ئەو بیرۆکەیە، ترسان بوو لەوەی کە راستەوخۆ لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتدا بەریەک بکەون(الرميحي، ١٩٨٢ص. ١٧٤)، کە ئەو کاتە سەرباری ئەوەی زلهێزێکی سەربازی گەورەبوو، پێگەیەکی گرنگیشی لە دابینکردنی وزە بۆ رۆژئاوا هەبوو! وەک لە دانیشتنێکی راوێژکاری ئەڵمانیا (هیلموت شمیت) و سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا (مارگریت تاچەر) لە ٢٣ اوکتوبەری (١٩٨٠)، هاتوە، (تاچەر) داوای لە راوێژکاری ئەڵمانیا کرد ئەو قسەی بۆ دووبارە بکاتەوە کە کردی ئەویش:"ئێستا ئەڵمانیا١٤% بەکارهێنانی رۆژانەی لەگاز پشت بە یەکێتی سۆڤیەت دەبەستێت"بێگومان ئەمە بەر لە رووخانی دیواری بەرلین و یەکگرتنەوەی ئەڵمانیا بوو! تاچەر بە دەنگێکی زۆر بەرز گوتی "ئەم بابەتە زۆر مەترسیدارەو حیکمەتی تێدانیە"پاشان پرسی :"چۆن لێگەڕان ئەمە رووبدا، راوێژکاری ئەڵمانیا دەربارەی ئەوە دەیەوێ چی بکا؟"!ئەویش لەسەرخۆ وەڵامی دایەوە"روسەکان هەناردەکەرێکی گازی جێی متمانەن، بەقەدەر ئەوەی ئێمە پێویستمان بەوان هەیە، ئەوانیش پێویستیان بەئێمە هەیە! ئەمەش واتای ئەوەیە هیچ مەترسیەک لە ئارادا نییە!"((هويل، نخله، ٢٠٠٨ص. ١٦٩.)

لە ساڵی(١٩٧٩)چەند رووداوێکی گرنگ روویاندا، لەوانە شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران و داگیرکردنی ئەفغانستان لە لایەن یەکێتی سۆڤییەتەوە! ئێران سەرباری ئەوەی کە سنوورێکی دوورو درێژی لەسەر کەنداو هەبوو،هاوکات خۆشی دەوڵەتێکی نەوتی دەوڵەمەندی گرنگ بوو، یەکێک بوو لە لایەنە

دیارەکانی ئۆپێک، یەکەم دەوڵەتیش بوو کەپێشتر لە ساڵی(١٩٧٤)لە ڕێگای مەزادی ئاشکراوە بازێکی گەورەی بەنرخی نەوتداو بەرزیکردەوە، نرخی بەرمیلێک نەوتی گەیاندە ١٧,٣٠حەڤدە دۆلارو سی سەنت، لەکاتێکدا نرخی بەرمیلێک نەوت لەو ڕۆژگارەدا (تەنیا ٥ دۆلار بوو)! بۆیە دەبینین دوای چەند ساڵێکی کەم رەشەبای سیاسی لەو وڵاتەدا هەڵیکرد، ئەمریکا دوای سەرهەڵدانی شۆڕشی ئیسلامی راستەوخۆ پارەی ئێران و ئەو (چەکانەی)ئێران کە بای بلیۆنان دۆلار بوو لە ئەمریکا دەستی بەسەرداگرت و بلۆکی کرد! (صالح، جامعە خرگوم ص. ١٤٧-١٤٨). سەرۆکی ئەمریکا (جیمی کارتەر)راگەیاندنێکی فەرمی بڵاوکردەوە پابەندیەکانی ستراتیژی ئەمریکای لە پاڵپشتیکردنی بنەماڵەی (ئال سعود) لەسعودیە روونکردەوە! لەو راگەیانراوەدا هاتبوو :"ئەو ناوچەیەی کە ئێستا کەوتۆتە ژێر هەڕەشەی سۆڤییەتیەکان لە ئەفغانستان بایەخێکی ستراتیژی گەورەی هەیە، زیاتر لە سێیەکی ئەو نەوتەی تێدایە کەدەتوانرێت هەناردەی جیهان بکرێت" بەگوێرەی ئەو پرەنسیپانەی کە بە پڕەنسیپی کارتەر ناودەبرێن (Carter Doctrine) هەر جووڵەیەک بۆ کۆنترۆڵکردنی ناوچەی کەنداو لە لایەن لایەنێکی دژەبەرەوە، وەک ئەوەوایە کە"دەستدرێژی کرابێتە سەر بەرژەوەندییە ژیارییەکانی ئەمریکا"... "بەهەر ئامرازێک بێت،لەوانەش هێزی سەربازی ڕووبەرووی دەبینەوە، "بۆ پاڵپشتی کردنی ئەو راگەیاندنەش، ئەمریکا هەڵسا بە دامەزراندنی (هێزی بەرپەرچدانەوەی خێرا)، کە بنکە سەرەکیەکەی لە ئەمریکابوو، بەڵام ئەگەر دۆخەکە بیخواستبوا،ئامادە بوو بۆ هەرکارێکی سەربازی لە کەنداویاخود لەهەر شوێنێکی تری دنیا ئەنجامی بدات! هاوکات (کارتەر) ڕێگای دا کە بە نهێنی یارمەتی بدرێتە موجاهیدە ئەفغانییەکان، کە ئەمە ئەمریکای زیاتر لە بنەماڵەی (ئالسعود) لە سعودییە نزیک کردەوەو هەوڵیاندا دژی کۆمۆنیستەکان سوودیان لێوەرگرن(رتلیدج، ٢٠٠٦ ص. ٨٥)، ئەو ڕووداوانە بووە هۆی ئەوەی لە ساڵی (١٩٨٠) شەڕی عێراقی-ئێرانی دایسێت.

وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بڕیاریدا لەڕێگای دایساندنی شەڕەوە بنکەکانی نەوت لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کۆنترۆڵ بکات! شەڕی هەشت ساڵەی نێوان عێراق و ئێران یەکێک بوو لەو شەڕە گەورانەی کە نەوت ڕۆڵێکی گەورەی تیادابینی، لەبەر ئەوەی لە ناوچەیەکی گرنگی نەوتی و ڕێرەوەرەکانی

نەوتـەوە بـوو، هەڕەشـەی لـە گـەرووی هـورمز دەکردکـە گرنگتـرین رێـڕەوی نەوتیە لە جیهاندا، واتە شوڕەکە ناوچەیەکی گرتبۆوە کە بەکرۆکی ستراتیژی جیهانی هەژماردەکرا، ئەمەش وایکرد زلهێزەکان، هەریـەک بـەو شـێوەیەی کـە خزمـەتی بەرژەوەندیـەکانی دەکـات خۆیـان لـەو شـەڕە هـەڵقورتێنن! وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا و رۆژئـاوا ئـەو بابـەتیان لـە روانگـەی ئاسایشـی رێڕەوەکانی نەوت و ئازادی کەشتییەوانی لە گەرووی هورمز دەخوێندەوە، کە ٦٠% جوولـەی بازرگانی نـەوتی جیهان بـەو رێرەوەدا تێدەپـەڕی، (جیمی کارتـەر) سـەرۆکی وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا هـەر لەسـەرەتای شـەڕەوە داوای لـە وڵاتـانی رۆژئـاواکرد، ئەوانـەی نـەوت دەهێنن کـە بـەدوای پلانێکدا بگـەڕێن بۆ دابینکردنـی ئاسایشـی گـەرووی هـورمز، بۆئـەوەی گوێزرانـەوەی نەوت لەو رێرەوە بەردەوام بێت، هاوکات بەپەلە هێزێکی خۆتێهەڵقورتێنـەی خێرایـان دامـەزراند، وەک هـەوڵێک بـۆ ئـەوەی سـۆڤییەتیەکان رازی بکـەن کـە لەوناوچەیە دەوڵەمەندە نەوتیە بیر لـە هیچ خۆ تیهەڵقورتاندنێکی سـەربازی نەکەنەوە! سۆڤیەتیەکانیش ئەو شـەڕەیان بەهەڕەشـەیەکی راسـتەوخۆ دەزانـی لەسەر بەرژەوەندییەکانیان، بە تایبەتیش لە چوونی نەوتی عێراق و کەنداو بۆ ئەوروپای رۆژهەڵات! بۆیە سـەرکردایەتی سـۆڤیەت هۆشـداری دایـە ئـەمریکا، کەشەڕو ململانێیەکان بۆ سـەپاندنی هـەژموونی خـۆی لـە ناوچـەیەکی گرنگـی ستراتیژی نەقۆزێتەوە(برجاس، ٢٠٠٠ص. ٢٩٤)، بەڵام بێگومـان واشـنتۆن ئـەو شـەڕەی قۆستەوەو توانی بـوونی سـەربازی خـۆی لەناوچـەی کەنـداو زیـاتر بـرەو پێبـدا! ئــەو ئامانجــەی کــە دوای رووخــانی (موحەمــەد رەزا شــا)، هاوپەیمانی ستراتیژی لە ناوچەکە پلانیـان بۆ دانـابوو هاتـەدی، ئەمریکیـەکان ژمارەی کەشـتییە جەنگییـەکانیان لـە دەروازەی کەنـداو گەیانـدە ٤٠ کەشـتی و بیست هـەزار سـەرباز، ئەمـە سـەرباری کەشتی بارهـەڵگری فڕۆکـەو کەشـتیی مــین رامــاڵ! هــەروەها کەوتنــە هــەناردەکردنی چــەک و تفــاقی ســەربازی پێشکەوتوو بۆ شانشینی عـەرەبی سـعودی! لەوانـەش فڕۆکـەی ئاژیـاری پـێش وەختە(ئەواکس)، لەگەڵ دەستەیەک لە پسپۆڕان، کە ژمارەیـان دەگـەیشـتە ٨٠٠ پسپۆڕ (برجاس، ٢٠٠٠ص. ٢٩٩).

کاتێک شـەڕ لەبەرژەوەندی ئێران وەرچـەرخاو لـە سـەرەتای سـاڵی (١٩٨٧) ئێـران نیمچـە دورگـەی (فـاو)ی داگیـر کـرد، (ریچـارد ئـارمیچ) یاریـدەدەری وەزیـری بـەرگری ئـەمریکا لـە کۆنگریس گـوتی: " لـە کاتێکدا ئێمـە نامانـەوێت

هیچ لایەنێک لـەو شـەڕەدا سـەرکەوتوو بێت، ناتوانین ببینین عێراق شـەڕەکە دەدۆڕێنێـت، چونکـە ئەمـە دەبێتـە هـۆی ناسـەقامگیری لـە (مغـرب)ەوە تـا (بەنگلادیش)!"بۆیـە پاڵپشـتی ئـەمریکا بـۆ عێـراق گەیشـتە ترۆپـک، ئـەمریکا کەشتیگەلی خۆی هێنایە کەنداو هاوکات یارمەتی عێراقیدا بۆ ئەوەی چەکی کیمیاوی دروست بکات! کاتێک دوای جەنگ صدام حسین بەو چەکە کیمیاویە لە کوردی داو هەزارانی لێکوشتن و بریندارکرد، ئەمریکا نقەی لێوە نـەهات و بێـدەنگ بـوو، دوای ئـەوە وەزیـری دەرەوەی ئـەمریکا (جـورج شـولتز) لـە واشـنتۆن لەگـەڵ وەزیـری دەرەوەی عێـراق (سـعدون حمـادی) دانیشـت و پێیراگەیاندکە"ئێمـە دەمانـەوێ پەیوەندییـەکی باشـمان لەگـەڵ ئێـوەدا هـەبێت، بـەڵام ئـەو رووداوە (واتـە رووداوی هەڵەبجـە) ئاستەنگ بـۆ ئەمـە دروسـت دەکات!"هاوکـات ئـەمریکا رێگـای نـەدا کـە هاوپەیمانـە رۆژئاواییـەکانی سەرکۆنەی لێدانی هەڵەبجە بە کیمیاوی بکەن، تەنیا یەک مانگیش دوای ئەوە، کۆمپانیای (ئێکتێل) ی ئەمریکی، گرێبەستێکی لەگەڵ عێراق مۆرکرد، بۆئەوەی کارگەیـەکی بەرهـەمهێنانی چـەکی کیمیـاوی بۆ دامـەزرێنێت (الصحاری، مرکز دراسات الاشتراکیە ص. ١١).

لەشەڕی عێراقی- ئێرانی(١٩٨٠-١٩٨٨) پڕەنسیپەکانی کارتـەر رۆڵـی خـۆی بینـی، لەبەرئـەوەی سـعودیەو کوێت پاڵپشـتی رژێمـی عیراقیـان کـرد، کەشتیە نەوت گوێزەرەوەکانیان لە لایەن ئێرانـەوە رووبـەرووی پەلاماردان بـووەوە، ئەمـە وای لـە ئـەمریکا کـرد ئـاڵای خـۆی لەسـەر ئـەو کەشتیانە بەرزبکاتـەوە، دوای ئـــەوەش کـــە عیـــراق کـــویتی داگیرکـــرد، ئـــەمریکا ســـەرکردایەتی هاوپەیمانیەتیـەکی نێودەوڵـەتی کـرد بـۆ لێـدان ودەرکردنـی عیـراق لـەکویت، لەراستیدا تاوەکو ئێستا ستراتیژیەتی ئەمریکا پشت بە پڕەنسیپەکانی کارتـەر دەبەستێت لەوناوچەیەدا، وامەزەندە دەکرێت تا دوا دڵۆپ نەوت لەوناوچـەیـەدا مابێـت، هێزەکـانی ئـەمریکا لـەو ناوچەیـەدا بمێنێتـەوەو بـەردەوام بێـت لـە بڵاوبوونەوە(محمد، ٢٠١٤ص. ٩٣).

وەک (هینری کیسنجەر) وەزیری دەرەوەی پێشووی ئەمریکا گوتی:" (شـەڕێ عێراقـی – ئێرانـی) یەکـەم شـەڕ بـوو کـە نەماندەویسـت هـیچ لایـەنێک تیایـدا سـەرکەوتوو بێت ! زیانی ئەو شـەڕە لـە رووی مرۆییـەوە گەیشتە ملوێن و نیوێک مرۆڤ، سـەرباری ئەمـە زیانی دارایی و تێچوونی ئەو شـەڕە ئێجگار گـەورە بـوو، جگـە لـە هـاوردەکردنی چـەک، مەسـروفی هـەردوولای

شەڕکەر(١٧٠-٢٠٠) بلوێن دۆلاری تێپەڕاندو ئەو پارەی کە پێویست بوو بۆ بنیاتنانەوەی ژێرخانی ئابوری هەردوو وڵات بە٥٠٠ بلوێن دۆلار دەخەملێنرا، لەوانە نیوەی، واتە ٢٥٠بلوێن دۆلار بەر کەرتی نەوت دەکەوت! هەرچی تێچوونی کڕینی چەکی قورس بوو بۆ هەردوو دەوڵەت گەیشتە ٢٧ بلوێن دۆلاری ئەمریکی،ئەمە جگە لە چەکی سووک و کەل و پەلی یەدەگ و هاریکاریی تەکنیکی و مەشقکردن! ئەو شەڕە ٣٦ بلوێن دۆلاری لە یەدەگی دراوی گران (دۆلار) عێراقی تەواوکرد!سەرباری ئەمەش ئەو وڵاتەی خستە ژێر قەرزێکی دەرەکی کە بڕەکەی دەگەیشتە٦٠ بلوێن دۆلار،دیارە (ئێران) یش بارودۆخی لەمە باشتر نەبوو!لە رووی کەرتی نەوتیشەوە، بە هۆی ئەو ململانێیەی لە نێوان ئەو دوو وڵاتەو وڵاتەکانی تری نەوتی هەبوو، نرخی بەرمیلێک نەوتی دابەزاند بۆدەوروبەری ١٥ دۆلار!(برجاس، ٢٠٠٠ص. ٣٠١).

داگیرکردنی کوێت، یەکێک بوو لەو هەلە مێژووییانەی وەک دەڵێن خوا بۆ ئەمریکای نارد! ئەگەرچی ئاشکرایە کە ئەمریکیەکان ماوەیەکی زۆربووکاریان لەسەر عێراق دەکرد"بایەخی عێراق بۆ ئێمە(ئەمریکا) زۆر لەوە گەورەترە کە لە رووکەشدا بەدیاردەکەوت، بە پێچەوانەی وێناکردنەکانی رای گشتی، بایەخی عێراق پێگە نەوتیەکەی تێپەڕاندبوو، عێراق بایەخێکی تری هەبوو لەرووی کەرەستەکانی ئاوو شوێنە جیۆپۆلەتیکیەکەیەوە، بەشی زۆری دیجلەو فورات بە خاکی عێراقدا تێدەپەڕێت، ئەمەش بۆ هەموو دەوڵەتە هاوسێکانی واتای ئەوەیە کەوا عێراق گرنگترین سەرچاوەکانی سروشتی ئاو ی‌لەوناوچەیەدا لەبەردەستدابوو، لە هەشتاکاندا بایەخی سیاسی و ئابوری ئاو زۆر گرنگی هەبووبۆ ئەوکەسانەی لەبواری وزەو ئەندازیاریەوە کاریان دەکرد... سەرباری نەوت و ئاو عێراق پێگەیەکی ستراتیژی زۆر گرنگی هەبوو، هاوسنووربوو لەگەڵ ئێران و تورکیاو سعودیەو ئەردەن و سوریاو کوێت و کەوتبووە سەر کەنارێکی درێژی کەنداو، مەودای رۆکێتی عێراق وایدەکرد کە بتوانێت ئامانجە زیندووەکانی لە ئیسرائیل، تەنانەت کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشووش بپێکێت...لەپاڵ ئەمەشدا عێراق بازاڕێکی فراوان بوو بۆ تەکنۆلۆژیاو ئەزموونی ئەمریکی" (برکنز، ٢٠١٢ص. ٢٠٧).

گرتنی کوێت بووە سۆنگەی ئەوەی عێراق ببێتە خاوەنی یەدەگی نزیکەی ٢٠٠ ملیار بەرمیل، بێگومان بەنەوتی عێراق و کوێت !کە ئەمە دەیکرد ٢٠% یەدەگی نەوتی هەموو کەنداو، بێگومان ئەوە توانای ئەوەی

پێدەبەخشی کە کۆنترۆڵی نرخی نەوت و بەرهەم هێنانی نەوت بکات و لە دوارۆژدا دەست بەسەر نەوتی سعودیەو دەوڵەتانی تری کەنداو دابگرێت!، ئەمەش هەڕەشەیەکی ترسناک بوو بۆ گرنگترین ئامانجە ستراتیژییەکانی ئەمریکا لە ناوچەکە، بۆیە جۆرج بۆش لە راگەیانراوێکدا، کە گۆڤاری (نیوزویک) لە ١٩ نۆڤەمبەری (١٩٩٠) بڵاوی کردەوە، رایگەیاند:"ناتوانین رێگا بە صدام حسین بدەین کەوا یاری بە ئابوریمان بکات، ئاسایشی وزە بەشێکە لە ئاسایشی نەتەوەیمان، پێویستە خۆمان ئامادە بکەین و لەسەر ئەو بنەمایە رەفتار بکەین"! (برجاس، ٢٠٠٠ص. ٣١٠) .کاتێک ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکا لە ٢ ئابی ١٩٩٠، واتە رۆژی داگیرکردنی کوێت لە لایەن عێراقەوە کۆبووەوە، لەو رۆژەدا بابەتی نەوت لەسەر خشتەی کارەکانیان بوو! لەم کۆبوونەوە (جۆرج بۆش) ی باوک و راوێژکارە ستراتیژیەکانی جەختیان کردەوە، کە ئەو بابەتە پەیوەندی بە بەرژەوەندییە هەستیارەکانی ئەمریکاو یاسای نێودەوڵەتیەوە هەیە! وەک ئاماژەیان پێکرا بەداگیرکردنی کوێت، عێراق ٢٠% نەوتی یەدەگی کەنداوی کۆنترۆڵ کرد، ئەگەر سوپای سعودیەش ببەزێنێ ئەوا ئەو ژمارەیە دوو بەرابەر دەبێت، بۆیە کاتی ئەوە هاتبوو کە ئەمریکا ئەو بەڵێنەی کە لە کۆندا بە بنەماڵەی ئال سعودی دابوو، بخاتە بواری پراکتیزە کردنەوە (رتلیدج، ٢٠٠٦ ص. ٩).

دوای شەڕی دووەمی کەنداو(١٩٩٠-١٩٩١)، بە بانگهێشتی وڵاتەکانی ناوچەکە و مەترسیان لە کونە زەنگەسوورەی عێراق، هێزی سەربازی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە شێوەیەکی گەورە زێدەبوو، دەوڵەتانی کەنداو پەنایان بۆ سەفقەی گەورەی کڕینی چەک برد، کەلە نێوان ساڵانی(١٩٩٠-١٩٩٣)، ٤٠% داهاتی نەوتی ئەو وڵاتانەی هەڵلووشی، بەمەش وڵاتانی کەنداو بوونە باشترین بازاڕ بۆ چەکی ئەمریکی، تەنیا لە ساڵی(١٩٩٠-١٩٩١)بایی ٢,٣ بلیۆن دۆلار-٥،١٣ بلۆن دۆلار بە دوای یەکدا چەک و کەل و پەلی سەربازی فرۆشت، لەو برە دەوڵەتانی کەنداو بە تەنیا بای ١,٣ بلیۆن دۆلاریان کڕی، ئەمەش واتای ئەوەبوو کە رووداوی گرتنی کوێت بووە هۆی ئەوەی کە دەوڵەتانی کەنداو زیاتر پشت بە چەکی ئەمریکا ببەستن و بووە سۆنگەی بوونێکی هەمیشەیی سەربازی ئەمریکا لە کەنداو، مەسروفی ئەو هێزانە ساڵانە زیاترلە ٧٠ ملوێن دۆلار بوو بەهاوبەشی دەکەوتە ئەستۆی هەریەک لە ئەمریکاو دەوڵەتانی کەنداو، چەندین

ڕێکەوتننامـەی بـەرگری هاوبـەش لـەنێوان ئـەمریکاو وڵاتـانی کەنـداو گرێدرا، کوێـت لـە ٥ سـیپمبری(١٩٩١)ڕێکەوتننامەیـەکی بـۆ مـاوەی ١٠ سـاڵ لەگـەڵ ئـەمریکا ئیمـزا کرد،بـەحرەین لـەکاتی سـەردانیکردنی حـاکمی ئـەو وڵاتـە بـۆ واشنتۆن ڕێکەوتننامەیەکی هاوشێوەی کوێتی ئیمزاکرد، ئەمە جگە لـەوەی کە ڕێکەوتننامـەی مـاوە درێـژو مـاوە کورتیـان لەگـەڵ قۆنتـەراتچی و کۆمپانیـا ئەمریکیەکان بۆ کڕینی چەک و دامەزراندنی بنکەی سەربازی و مەشـق کـردن ئیمـزا کـرد، بـەگوێرەی زانیارییـەکانی وەزارەتـی بـەرگری ئـەمریکا دەوڵـەتانی کەنـداو لـە سـاڵانی(١٩٩١-١٩٩٥) بـایی٧٢،٥ ملیـار دۆلار پارەیـان لـەو بـوارە سەربازیانە سەرف کرد، گەورەترین سـەفقەش، ئەو سـەفقەیەی کڕینی چـەک بوو کە بە (قەڵغانی ئاشتی) ناسراوە، سعودیە بایی ٦،٥ ملیار دۆلار چەکی ئەمریکای کڕی! لە بەهاری ساڵی (٢٠٠٠) وەزیری بەرگری ئەمریکا (ولیام کوهین) سەردانی دەوڵـەتانی کەنداوی کرد و پێشنیاری بۆکردن کە تۆڕێکی بـەرگری بـۆ ئاگادارکردنـەوەی پێشـوەختە لـە چـەکی کیمیـاوی بـایۆلۆجی دابمـەزرێنن، لەبـەر ئـەوەی وەک گوتیـان بـەگوێرەی زانیارییـەکانی دەزگـای هـەواڵگری ئـەمریکا (CIA) ئەو جۆرە چەکە پێشکەوتووە لە ناوچەکە زۆر بـووە و پێویسـتیان بـۆ خـۆ پاراسـتن هەیـە! کەتـەنیا قۆنـاغی یەکـەمی ئـەو پڕۆژەیـە پێویسـتی بـە ٨٥٠ ملـوێن دۆلار بـوو! بـەکورتی شـەڕی کەنـداوی دووەم بووە هۆی زیادبوونی نفوزی ئـەمریکا بە شـێوەیەکی زۆر بەرچاو لە ناوچەکـــەو وەک ســـەرەتایەک بـــۆ کـــۆنترۆڵکردنی تـــەواوی ناوچـــە نەوتییەکان!(صـالح، بلا م.س ص. ٧٧-٨١). لـەپاڵ ئەوەشـدا بـوونی هێزەکـانی ئـــەمریکا لـــە ناوچـــەکانی تـــری ڕۆژهـــەڵاتی ناوەڕاســـتیش زۆر زیـــاتربوو! سەرباری دام و دەزگا سـەربازییە گـەورەکانی ئـەمریکا لـە تورکیـاو بـاکووری ئەفریقا، کە لەژێر کۆنترۆڵی سەرکردایەتی ئەمریکادابوو لە ئەوروپا، ئـەمریکا بنکەی سەربازی، یاخود ڕێکەوتننامەی دروستکردنی بنکـەی سـەربازی لـە ١١ وڵاتی تری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەنجامدا! ئەمە سەرباری ٥ بنکە لە ئاسـیای ناوەڕاسـت و ٢ بنکـەی تـر لـە قـۆچی ئـەفریقی(القرن الافریقی)ئـەمریکا ٢٥ دەزگای بنەڕەتی بۆ بڵاوبوونەوە، ٤٠ بنکەی لۆژیستی و ١٤ بنکەی ڕاهێنـان و مەشق پێکردنی هەبوو، لە ناوەڕاستی ساڵی (٢٠٠٤)، (١٧) هەزار سـەربازی لـە باشـوری ڕۆژئـاوای ئاسـیا هەبوو!هـەروەها سـەرکردایەتی ناوەنـدی هێـزی ئاسـمانی ١٧ هـەزار کـەس و نزیکـەی ئـەو ژمارەیـەش لـەهێزی دەریـایی

هەبوو(شیلر، ١٤٣٠ه، ص. ١٢٤) . سەرکردایەتی ئەوروپای سوپای ئەمریکا دەستیکرد بە مەشق و راهێنانی هێزەکانی هەریەک لە مورتانیاو چاد و نەیجیریا و مالی!هەروەها مەشق و پێدانی چەک و تفاقی سوپای مەغریبی تەواو کرد،کە ئەمەش بەشێک لە ستراتیژییەتی ئاسایشی (کەوانەی ناسەقامگیری) یاخود(کەوانەی قەیرانەکان)! کە لە قەوقازەوە دەستپێدەکرد و لە ڕێگای وڵاتەکانی دەریای قەزوینەوە درێژ دەبووەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و کەنارەکانی ڕۆژئاوای ئەفریقا، لە راستیدا ئەو وڵاتانەی دەکەوتنە ناو ئەو کەوانەوە یا بەرهەمهێنەری نەوت و گازبوون، یاخود ڕێگای سەرەکی چوونە دەرەوەی نەوتەکە، یاخود هاوسێی ئەو ناوچانە بوون (شیلر، ١٤٣٠ه، ص. ١٢٧).

لە نەوەدەکانی سەدەی بیستەم، لەنێوان ساڵانی(١٩٩٠-٢٠٠٤)خواستی جیهانی بۆ نەوت ڕۆژانە لە زیتر دەبوو، زیدبوونی ئاستی بەرهەمهێنان لە لایەن ئەو وڵاتانەی کە ئەندام نەبوون لە (ئۆپیک) ڕۆژانە لە(٦) ملوێن بەرمیل تێنەدەپەڕی! کەزۆربەی لە لایەن کۆمپانیا رووسیەکانەوە بەرهەم دەهات، بۆنەهێشتنی ئەو جیاوازییە لەنێوان خواستی جیهانی و خستنە روو، دەبوایە پەنا بۆ دەوڵەتانی (ئۆپیک)ببرێت و داوایان لێبکەن کە ئاسی بەرهەم هێنانی نەوت بەرزبکەنەوە، ئەندامانی (ئۆپیک) ئەوەی لە توانایاندا بوو کردیان و ڕۆژانە ١٠ ملوێن بەرمیل نەوتیان زیتر بەرهەمهێنا،لەگەڵ ئەوەشدا زێدەبوونی بەردەوامی خواست،بەشێوەیەکی گشتی بووە هۆی کەمبوونەوەی توانای بەرهەمهێنان، لەئەنجامدا ئەمە کاریگەری لەسەر نرخی نەوت هەبوو،چونکە کەمبوونەوەی توانای بەرهەم هێنان بوە هۆی ئەوەی کە نەتوانرێت وەڵامێکی خێرایی ڕووداوە کت و پڕەکان بدرێتەوە، جا ئەو ڕووداوانە، سیاسی، یاخود هونەری، یا پەیوەندیان بە کەش وهەواوە هەبوبێت، بۆ وێنە بەرپایوونی شۆڕی ئیسلامی لە ئێران وایکرد نرخی نەوت دووبەرابەر زیاد بکات!(سیلتر، ٢٠١٦ص. ٧٥).

گوتەیەک هەیە دەربارەی نەوت لە ئەمریکا کە دەڵێت ئێستا نەوت وەکو پێشان دەوڵەمەندی مسۆگەر ناکات، بەڵام تا ئێستا "هەندێک کەروێشکی خاوو لەسەرخۆ لە ناوچە جیاوازەکانی دنیا ماوە!هەندێک بیرە نەوتی کەم هەیە کە دەتوانین بە دەستیان بێنین "لەهەندێک شوێندا تێچوونی دەرهێنانی نەوت ئێجگار زۆربوو، بۆنمونە دەرهێنانی نەوت لە کەنداوەکانی مەکسیک لە

ئەمریكا دەبوایە ماوەی دوو میل لە ژێر ئاو هەڵبكۆڵی، دانانی سەكۆیەك چەندین ملیار دۆلاری تێدەچوو دوو ساڵ كاتی دەویست، كەچی لەپڕێكا گێژەلووكەیەك دەهات و خاپووری دەكرد! (سیلتر، ٢٠١٦ص. ١١١)، لەگەڵ ئەوەشدا نەوتی رۆژهەلاتی ناوەراست ئەو ژەمە نەبوو كە ئەمریكاو رۆژئاواییەكان بتوانن بە تەنیا هەزمی بكەن، زۆر زلهێزی تر ململانێیان لەسەر دەكردا.

دوای ساڵی(١٩٩١) عێراق لەگەڵ وڵاتانی بێگانە هەوڵی بەستنی هاوپەیمانیەتیدا، بە تایبەتیش لەگەڵ رووسیا كە چاوی لەسەر نەوتی عێراق بوو، هەروەها گرێبەستی نەوتی لەگەڵ هەریەك لە چین و فەرەنسا ئیمزا كرد!كە چاوەڕوانی هەڵگیرانی قەدەغەكردنی سەر هەناردەكردنی نەوتی عێراق بوون! كە ئەمەش بووە سۆنگەی ئەوەی كە پرۆژەی نەوتی گەورە بەدەست بێنێت و ئابووری وڵاتەكەیان سوودمەند ببێت، هاوكات (سەدام حوسێن) لە پێناو نزیك بوونەوە لە ئەوروپاو تۆڵە كردنەوە لە ئەمریكا، لەساڵی (٢٠٠٠) هەنگاوێكی مەترسیداری تری نا! لەگەڵ (جاك شیراك) سەرۆكی فەرەنسا ریكەوت، كە لە بڕیاری نەوت بەرامبەر خۆراكی نەتەوەیەكگرتووەكان، لەجیاتی دۆلاری ئەمریكی كە ئۆپێك لە سەرەتای شەستەكانەوە لەژێر فشاری ئەمریكا كاری پێدەكرد، نەوتەكە بە یۆرۆی ئەورووپی بفرۆشرێت، ئاشكرایە كە دۆلار ئەستوندەی ئیمپراتۆریای ئەمریكایە! ئەو هەنگاوەی عێراق دەبووە هۆی بێهێزكردنی هەژموونی ئەمریكا لەسەر هەموو جیهان، هەر بەتەنیا بیركردنەوە لەو بابەتە (وول ستریت) ی دەتۆقاند! لەهەمان كاتدا ئەو گریمانانەی كەدەربارەی نەوتی ناوچەی قەزوین دەكران كورتیان هێنا! دوای هەڵگیرسانی شەڕی ئەفغانستان، پسپۆڕی بواری جیۆلۆجی نەوت (كولن كامبل) لەساڵی(٢٠٠٢) رایگەیاند :" گەڕان بە دوای نەوت لە حەوزی دەریای قەزوین بێ ئومێدی كردین و زۆر كەمترە لەوەی كە پێشبینی دەكرا، سەرباری ئەوەی نەوتە دەرهێنراوەكەی جۆرەكەی زۆر خراپە" ...(ستیڤن مان (Steven Man بەڕێوەبەری بیرۆی سیاسەتی نەوت لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریكا، رایگەیاند" قەبارەی نەوتی ناوبراو لە ٥٠ ملیار بەرمیل رەتناكات" هەروەها مان گوتی :" یەدەگی نەوتی قەزوین ٤% یەدەگی نەوتی جیهان زیاتر نییە،ئەمە وادەكات نەتوانێت كاریگەری لەسەر بازاڕی نەوتی جیهان دروست بكات"(ظلوم، ٢٠٠٧ص. ٣٢-٣٣). بۆیە دەبینین

دوای ئەمە گۆڕینی رژێمی عێراق بەندی یەکەم بوو لەسەر خشتەی یەکەم کۆبوونەوەی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکا لە سەردەمی (بۆش) ی کوڕ لە ٣٠ شوباتی (٢٠٠١)، لەو کۆبوونەوەیەدا (بۆش) و (کوندالیزا)ی راوێژکاری، بە ئامادەبوانیان راگەیاند کە عێراق هەڕەشە لە سەقامگیری ناوچەکە دەکات! لەوانەشە ئەمە ببێتە کلیلی سەرلەنوێ داڕشتنەوەی هەموو ناوچەکە!(رتلیدج، ٢٠٠٦ ص. ٩٣).

لێدانی عیراق لە ساڵی(٢٠٠٣) بە شێوەیەکی راستەوخۆ پەیوەندی بە نەوتەوە هەبوو، واتە وەرچەرخانەوەیەک بوو لە ناوچەی قەزوینەوە بۆ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست! تالە رێگای عیراقەوە راستەوخۆ سەرچاوەکانی تری وزە لە کەنداوو ئێران بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە. کاتێک ئەمریکا عیراقی گرت لە (١٥٠٠) بیرە نەوت تەنیا ٧ بیرە نەوت ئاگری تێبەردرا، ئەویش دوای چەند رۆژێکی کەم،واتە لە ١٤ نیسان هەموو بیرەکان کوژێنرانەوە(رتلیدج، ٢٠٠٦ ص. ٢٦٣). لە شەڕی ساڵی(٢٠٠٣) واشنتۆن، کوردی زۆر بەسوود دەبینی، نەک بە تەنیا بۆئەوەی وەکو ئامرازێک بۆ پڕوپاگەندە بەکاریبهێنێت، بەڵکو بەمەبەستی پراکتیکی تر! ئەگینا لە خشتەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هیچ خشتەیەک بۆ دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی نەبوو، کە لە دوارۆژدا کە وەک قەوارەیەکی سەربەخۆ هەموو رەگەزەکانی سەروەریتی هەبێت! (سیمونز، ٢٠٠٤ص. ١٥٣). هەردوای داگیرکردنی عێراق لە ساڵی(٢٠٠٣)هەموو ئەو گرێبەستانەی لەگەڵ روسیاو چین و ئەڵمانیا ئیمزا کرابوو بە کۆتا هێنران! شرۆڤەکاران وای بۆدەچوون یەکێک لە ئامانجەکانی ئەمریکا لەم کارە فشارخستنە سەرچین بوو، بۆئەوەی رێگا نەدات دەست بەسەر سەرچاوەو رێڕەوە نەوتیەکان دابگرێت !بە تایبەتیش لە ساڵی ٢٠٠٤، کە چین لە هاوردەکردنی نەوت پێش ژاپۆنیش کەوتەوە، بەمەش بووە دووەم گەورەترین هاوردەکەری نەوت لەدوای وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا (ابراهیم، ٢٠١٠ص. ٤٥-٤٦).

دیارە دۆخەکە بەگوێرەی ئێران جیاوازتر بوو، لەدوای وەستانی شەڕی عیراق-ئێران، ئێران قەیرانەکانی ناوچەکەی قۆستەوەو خەریکی بەهێزکردنی خۆی بوو، دەتوانین بڵێین سوودمەندی یەکەم بوو لەو قەیرانانەی کە لەنەوەکان روویاندا، ئێرانێکی ماندووی تازە لەشەڕێکی هەشت ساڵە دەرهاتوو،بوو بەیەکێک لە ئیمپراتۆریا هەرێمیە چالاکەکان،بۆیە وڵاتە

یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا بـۆ ئـەوەی ئابڵووقـەی ئێـران بـدات هەوڵیـدا لـە چاوارچێوەی وەزارەتی دەرەوەو بەرگری وهەواڵگری، هاوکاری کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤییەتی پێشـوو بکات وپەیوەندییـەکانی لەگـەڵ ئۆزبەکستان چالاک بکاتَ، (مـادلین ئۆلبرایـت) وەزیری دەرەوەی ئەمریکا سـەردانی سێ دەولـەتی کرد لەئاسیای ناوەڕاست (قیرغستان، کازاخستان، ئۆزبەکستان)، بـەئامانجی هانداندانی ئـەو دەوڵەتانـە دژی بووژانـەوەی ئیسـلامی و بۆ ئـەوەی ڕێچکـەی شۆڕشـی کۆمـاری ئیسـلامی ئێران هەڵنـەگرن، لـە ڕاپۆتێکی ئاژانسـی هـەواڵی فەرەنسـیدا هـاتووە کـە ئۆلبرایـت لـەو سـەردانەدا ٣٠ ملـوێن دۆلاری وەک پاڵپشـتیەکی ئاسـایش بـە خشـیە ئۆزبەکسـتان، تـا ڕێگـا لـە گەشەسـەندنی بزووتنـەوە ئیسـلامییەکان بگرێـت! هاوکـات زۆربـەی هاوسـێکانی ئێـران میوانداری هەمیشـەیی بنکـەی سـەربازی ئـەمریکیان کرد! پاکسـتان کۆمـەڵێک ڕێکەوتنامـەی لەگـەڵ ئـەمریکادا گرێدا بـۆ ئـەوەی شـەرعیەتی پێبدات کەبنکـە سـەربازییەکانی بـەکاربهێنێت! هـەروەها ئازەربایجـان ڕازی بووهاریکـاری سەربازی و ئاسایشی ئەمریکا بکات، تورکمانستان یەکێک لە گرنگترین بنکە سەربازییەکانی خۆی لە پایەختی وڵاتەکەی (عیشق ئاباد) بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ بە کرێدایـە ئـەمریکا! هاوکات یارمـەتی بزووتنـەوە ئیسـلامییە سوننەگەراکان وەکو (تالیبان) ی دا دژی شیعەگەرایی ئێران، وەک ئامڕازێک بۆ ڕکابەرییـەتی نفـووزی ئێـران، هەوڵیـدا نفـووزی تورکیـا لەناوچەکـە زێـدەبکات، بایـەخی تورکیای وانیشـاندا، کە لەپێشـەوەی ئـەو دەوڵەتانەیە کە خزمـەتی سیاسـەتی ئەمریکا دەکات و بە سێیەمین گەورەترین بازاڕ هەژمار دەکرێت بۆ بازرگانی دەرەوەی ئەمریکا، ئەمریکا پشتی پێدەبەستێت بۆ پاراستنی بەرژەوەندیـەکانی خـۆی لەڕۆژهـەڵاتی نـاوین و بـەکارهێنانی بنکـەی ئەنجـەرلیک باشـترین نمونەبوو (صالح، جامعە خرگوم ص. ١٤٧-١٤٨).

بۆ ئەوەی لە ڕووی سەربازییەوە ئیحتیوای ئێران بکات، لە ١٩ تەموزی ساڵی (٢٠٠٠) وەزارەتـی بـەرگری ئـەمریکا بـە شـێوەیەکی فـەرمی ڕوسـیاو چینـی ئاگادارکردەوە لـەو یارمـەتییانـەی کـە پێشـکەش بەبەرنامـەی ڕۆکێتـی ئێرانیـان دەکرد،دۆخەکە گەیشتە ئەو ڕادەیەی کۆنگریس هەڕەشە لە هەندێک دەوڵـەتی دیاریکراو بکات کـە ئەگـەر بەسـەریاندا ساغ بـووەوە کـە یارمـەتی بەرنامـەی ڕۆکێتـی ئێـران دەدەن هـەموو یارمەتیـەکیان لێدەبڕێت! کاتێـک هـەواڵی ئـەوە بڵاوبـوەوە کـە شـاندێکی ئێران سـەردانی کازاخسـتان دەکـات و بـەنیازی بـۆ

کڕینی بڕێک یۆرانیۆمی پیتێنراو، کەبەشی دروستکردنی ٢٠ بۆمبی ئەتۆمی دەکرد!! وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە نهێنی خۆی گەیاندە ئەو وڵاتەو ئەو برە یۆرانیۆمەی کڕی، بۆ ئەوەی نەکەوێتە دەست ئێران! هەرچەندە ئێران ئامادەبوو بەرنامەی ئەتۆمی خۆی بخاتە ژێر سەرپەرشتی ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆمی،ئەمریکا ئێرانی بەوە تۆمەتباردەکرد کە هەوڵی بەدەست هێنانی چەکی کۆکوژ دەدات، ئەمەشی وەک پەردەیەک بەکاردەهێنا بۆ ئیحتیواکردنی ! لەو ماوەیەدائەمریکا کۆمەڵێک راپۆتی بڵاوکردەوەو ئێرانی بە پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ و بەرتەسک کردنەوەی ئازادییە ئاینیەکان تۆمەتبارکرد، لە ساڵی(١٩٩٥) ئابڵووقەدانێکی گشتگیری خستە سەر ئێران و لە ساڵی(١٩٩٦) کۆنگرێس رەزامەندی لەسەر کۆمەڵێک کاررایی دژی ئێران دەربڕی، لەوانە سزای هەر کۆمپانیایەک بدات کە هاوکاری ئێران بکات بۆ ئەوەی بچێتە بازاڕەکانی ئەمریکا، یاخود وا بکات ئێران هەر زەمانەتێک لە بانکەکانی هاوردەکردن وهەناردەکردنەوەی دەرەوەی ئەمریکا بە دەست بێنێت کە ساڵانە لە ١٠ ملوێن دۆلار زێتربێت، چاوەڕوانی ئەوەش دەکرا کە کۆمپانیا نەوتیە ئەوروپاییەکان، ئەوانەی ئارەزووی وەبەرهێنانیان دەکرد لەکەرتی وزەی ئێران، ببنە دەستپێکی ئەو کۆمپانیایانەی کەکاریگەری سزا نوێیەکانی ئەمریکا بیانگرتنەوە، بەڵام دەوڵەتە ئەوروپیەکان پەیوەندی ئابوری بەهێزیان لەگەڵ ئێراندا هەبوو بەرژەوەندیەکانی خۆیان نەدەخستە مەترسیەوە! بۆنمونە سەرباری ئەو ئابلووقەیە کۆمپانیای نەوتی شیل (هۆڵەندی-بەریتانی)، بۆ دەرهێنانی نەوت لە دەریای قەزوین رێکەوتنێکی لەگەڵ ئێران مۆرکرد، هەروەهالە ساڵی (١٩٩٨) ئێران رێکەوتنامەیەکی گەورەی بە بڕی ٢ ملیار دۆلار بۆ دەرهێنانی گازی ناوچەی پارس لەگەڵ کۆمپانیاکانی (گازپروم) رووسی و (توتال) ی فەرەنسی و(پتروناس) ی مالیزی ئیمزا کرد! ئەمە دیواری ئابڵووقەکەی ئەمریکای هێنایە هەژان، بۆیە ئەمریکا ناچار بوو سیاسەتی خۆی بگۆڕێ و دیپلۆماتیەتێکی نەرم بۆ ئیحتیواکردنی ئێران پیادە بکات، لە ١٧ ئازاری ساڵی (٢٠٠٠)، مادلین ئۆلبرایت، دەستپێشخەری کرانەوەی بەرامبەر ئێران راگەیاندو تیایدا بەهۆی ئەوسیاسەتە هەڵەی کە ئەمریکا بەرامبەر ئێران پیادەی کردبوو داوای لێبوردنی لە ئێران کرد! بە تایبەتیش لە یارمەتیدانی عێراق، هاوکات هەڵگرتنی ئابلووقەی لەسەر هاوردەکردنی ژمارەیەک لە کەل و پەلەکانی ئێرانی

هەڵگرت، وەک مافوور و فستق و کافیار و، کۆت و بەندەکانیشی لەسەر ئێرانیەکان کەمتر کردەوە بۆ ئەوەی سەردانی ئەمریکابکەن،بەمەش ویستی دەرگای گفتوگۆ لەگەڵ ئێران بکاتەوە (صالح، بلا م.س، ص. ١٤٤-١٤٥).

ئەمریکا پێی وابوو ئەگەر کەمێک کرانەوەو ئاسانکاریش پێشکەش بەلایەنە رکابەرەکانی بکات ئاساییە، گرنگ ئەوەیە کە خاڵە ستراتیژییەکان لە ژێر کۆنترۆڵی خۆیدا بێت! بۆ وێنە کاتێک ژاپۆن لە جەنگی دووەمی جیهانی خۆی بە دەستەوەدا، ئەمریکا دووبارە ڕێگای دا کە دەست بە پیشەسازی بکاتەوە، (جورج کینان(Gorge Kenan خاوەنی سیاسەتی (ئیحتیوا) لە ماوەی شەڕی سارددا، گوتی:"ژاپۆن بۆی هەیە چی گەرەکە دروستی بکا، مادام کۆنترۆڵی پیشەسازیەکەی کە هەڵقولانی نەوتە لە ژێر دەستی ئەمریکادایە "(ڤلوم، ٢٠٠٧ص. ١٦).

بەکورتی ستراتیژیەتی ئەمریکاو رۆژئاوا بۆ دابینکردنی سەرچاوەکانی سامانی نەوتی لەسەر چەند ئامرازێک بەندبوو:

١- پێداگرتن لەسەر بایەخی هاوپەیمانییەتی و بوونی بنکەی سەربازی، وەک ئامرازێک بۆ ئابلۆوقەدانی یەکێتی سۆڤییەتی پێشوو، وەک هاوپەیمانییەتی بەغداو دامەزراندنی بنکەی سەربازی لە (ظهران) لە سعودیەو بنکەی (هویلس) لەلیبیا.

٢- پشت بەستن بەهەندێک سیستەمی ناوچەیی لایەنگری رۆژئاوا لە ناوچەکە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە نەوتییەکانیان، لەسەر بنەمای دروستکردنی بەرژەوەندی هاوبەش لەنێوان هەردوولایاندا.

3-هاندانی ململانێیە هەرێمایەتیەکان بۆ هەڵمژینی ئەو توانا ئابووری و سیاسیەی کە لەناوچەکەدا زێدە دەبوو، بۆ ئەوەی دووریان کاتەوە لە ململانێ سەرەکییەکە دژی مۆنۆپۆلکردنی ئابوری نێودەوڵەتی بۆ نەوتەکەیان! (ابراهیم، ٢٠١٠ص. ٣٤).

بەشێویەکی گشتی ستراتیژیەتی وزەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکالەدوو لایەنەوە سەیر دەکرێت، لایەنی ناوخۆیی، لایەنی دەرەوە، لە لایەنی ناوخۆییەوە ئەمریکا گەورەترین عەمباری نەوتی هەبوو کە کە لەساڵی(١٩٩٩) بڕی ٧٢٧ملوێن بەرمیل نەوتی دەگرت ولەژێر زەوی لە کۆگای گەورە عەمباری کردووە کەبەدرێژایی کەنارەکانی کەنداوی مەکسیک درێژببووەوە، بۆ ماوەی ٣٢ ساڵ عەمبارکردن لەو کۆگایانە بەردەوامە، بڕیاری راکێشانی

نەوت لەکۆگایانە بڕیاری ستراتیژیەو لەدەسەڵاتەکانی سەرۆکی ئەمریکایە بەگوێرەی یاسای وزە تەنیا لەکاتی تەنگەتاوی و ناکاویدا پەنا بۆ ئەو کۆگایانە دەبردرێت، تا ئێستاش تەنیا دووجار نەوت لەو کۆگایانە دەرهێنراوە، جاری یەکەم لە ساڵی (١٩٩١) لەکاتی گەردەلوولی بیابان لە عیراق، جاری دووەمیش لەکاتی گەردەلوولی کاترینا ساڵی (٢٠٠٥)، لایەنی دووەمیش گەڕانە بەدوای ئەلتەرناتیڤی نەوت لە ئایندەدا(محمد،٢٠١٤ص. ٧١-٧٣). کەواتە هەموو ئەو کارەسات و شەڕو رووبەرووبوونەوانەی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا روودەدەن، یەکێک لەفاکتەرە سەرەکیەکانی سەرچاوەکانی وزەیە، کە شارستانیەتی جیهانی لە قۆناغی ئێستادا بە شێوەیەکی سەرەکی پشتی پێدەبەستێت،هاوکات ئەو پێگە ستراتیژیەیە کە رێگا بۆ زلهێزەکان خۆشدەکات هەژموونی جیهانی خۆیان بەسەر رۆژهەڵات و ئاسیای ناوەڕاست، بەشێوەیەکی گشتگیریش بەسەر هەموو ئۆراسیا بسەپێنن.

باسی سێیەم: زلهێزە نوێیەکانی بواری وزە و ململانێیە نێودەوڵەتیەکان.

بابەتی وزە بۆتە بابەتێکی گرنگ و هەستیار لە بواری پیشەسازیەکاندا، لەهەمان کاتدا فاکتەرێکی گرنگی پەیوەندیەنێودەوڵەتیەکان و بزوێنەرێکی سەرەکی ململانێیە جیهانیەکانە!هەموو ئەو دەوڵەگەورانەی دەگەنە ئاستێکی دیاریکراوی پێشکەوتن و سەرچاوەکانی وزەیان نیە، یاخود هەیانەو پێویستەکانیان پڕناکاتەوە، بەشێوەیەک لەشێوەکان دەبنە یاریزانێکی نوێی گۆڕەپانی ململانێ لەسەر وزەو لەهاوکێشە ئاڵۆزەکانی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا تێوەدەگلێن! بۆیە ململانێ لەسەر وزەو ئەو ناوچانەی دەوڵەمەندن بەسەرچاوەکانی وزە، جگە لە رەهەندە ئابوریەکەی، رەهەندێکی ستراتیژی و جیۆپۆلەتیکیش بەخۆیەوە دەگرێت...لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم بەریتانی و فەرەنسی و ئیتالی و ئەڵمانەکان و لە کۆتاییەکانی هەمان سەدەدا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و لەسەرەتای سەدەی بیست و یەکەمیشدا وا خەریکە چین و هیندستان دەبنە هێزی سەرەکی بواری وزە!.

چین لە چارەکی کۆتایی سەدەی بیستەم پێشکەوتنێکی زۆر خێرای بە خۆیەوە بینی، بەشێوەیەک بووە سۆنگەی ئەوەی کە پێویستییەکی زۆری بە سەرچاوەی وزە هەبێت،لە ماوەی دە ساڵدا چین لە وڵاتێکی

بەرهـەم هـێن و هەناردەکـەری نەوتـەوە بـووە وڵاتێکـی گـەورەی بەکاربـەرو پلـەی دووەمـی ریزبەنـدی گـەورە بەکاربـەرەکانی نـەوتی جیهـانی گرتـەوە، سـەرباری ئـەوەی وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا تـا ئێسـتا بـە مەودایـەکی گەورە لە پێش چینداییە لەبەر ئەوەی رۆژانە بڕی بیست ملیۆن بەرمیل نـەوت بـەکار دەهێنێـت... (توفيق،التنـافس الـدولی و ضـمان امـن الطاقـة ، مجلـە السياسـە الدوليـــە، العـــدد(٤٣) ص. http://www.siyassa.org.eg٦:)، بـــەڵام بـــەهۆی گەشەسـەندنی بـەردەوامی ئابوریـەوە، پێشـبینی دەکرێـت کـە لەئاینـدەدا چـین زیـاتر پێویسـتی بـە هـاوردەکردنی نـەوت بێـت لـەدەرەوە بـۆ ئـەوەی پێویسـتیە ناوخۆییـــەکانی پڕبکاتـــەوە، ئەمـــە وای لـــە حکومـــەت کـــرد کـــە سیاســـەتی وەبەرهێنانی نەوت لە هەموو ناوچە نەوتیە جیاوازەکانی جیهان بگرێتە بەرو پەلـە بکـات لـە وەدەسـتهێنانی جیـاوکی نـەوتی لـە هەرشـوێنێک بـواری بـۆ بڕەخسـێت، کومپانیـا نەوتیـە چینینـەکان کەوتنـە گـەڕان بـەدوای نـەوت و بەرهـەمهێنانی لـە ٢١ دەوڵـەت لـە هـەموو کیشـوەرە جیاوازەکـان، دەزگـای پـەترۆڵی نیشـتمانی چینـی (CNPC) رایگەیانـد کـە نیـازی وایـە لـە نێـوان ساڵانی(٢٠٠٥-٢٠٢٠) بایی بڕی ١٨ ملیار دۆلار وەبەرهێنان لە بواری نـەوت بکات، هەروەها هەمان کۆمپانیا لەساڵی (٢٠٠٥)ئیمزای لەسەرگرێبەستێک کرد بـۆکڕینی بنـەماکانی کۆمپانیـای پتـرۆ-کازاخسـتان کـە ١١ کێڵگـەی نـەوتی بەخۆوە دەگرت و ریگای دەدا بە گەڕان بەدوای نەوت لە ٧ بلۆکی تر، هەر لەدیسەمبەری ٢٠٠٥ پڕۆژەی هیڵی بۆڕی نەوتی سینو-کازاخ بەکۆتا هات کە درێژیەکـەی ٦٠٠ میـل بـوو، لـە کۆتـایی (٢٠٠٦) رۆژانـە ٢٠٠هـەزار بـەرمیل نەوتی خاوی دەگەیاندە چین(مردان، ٢٠١٢ص. ١٧).

گەورەترین کۆمپانیای نەوت لە ئاسیا(پترو-چاینا) بڕیاریدا کە پانتایی ٥٠٠ - ٦٠٠ هـەزار کلم٣ بکاتـەکۆگا یـاخود بـەکرێی بگرێت بۆ ئـەوەی لەگـەڵ چەنـد کۆمپانیایەکی ناوخۆیی لە (الفجيرە)نەوتی تێدا عەمبار بکات! هەندێک کەسانی ئاگاداریش رایانگەیاند کە کۆمپانیای (سینوپیک ((SNP*)لە هـەوڵی ئـەوەدا بـوو کـە عـەمبارکردنی نـەوتی پاڵاوتگەیـەکی نـەوتی هاوبـەش لەگـەڵ سعودیە دابـین بکـات (مـردان، ٢٠١٢ص. ١٨)، لەسـاڵی (٢٠٠٦) کۆمپایـای سـاینوبیک ٩٧% پشکی کۆمپانیای ئەدمرت (udmurtne)ی رووسـی کـڕی کـە بـایی ٣،٥ مليـار دۆلار بـوو، رۆژانـە ١٢٠هـەزار بـەرمیل نـەوتی بەرهەمـدەهێناو و یەدەگەکـەی بـە ١ ملیـار بـەرمیل مەزەنـدە دەکـرا، هـەروەها لـە سـاڵی ٢٠٠٤

یاداشتێکی لەیەکگەیشتنی لەگەڵ حکومەتی ئێران ئیمزا کرد، کە ٥١% پشکی کێڵگـە نەوتیـەکانی یاداڤـاران (یـەدوران)ی بەدەسـتهێنا،هەندێک راپـۆرت ئاماژەیان بەوە دەکرد کە بەرهەمی رۆژانەی ئەو کێڵگە نەوتیە ٣٠٠هەزار بەرمیل نـەوت بـوو، شـایەنی ئاماژە پێکردنـە چـین و ئێران کاریـان لەسـەر گرێبەستێکی گەورە دەکرد کە بەبڕی ٧٠ملیار دۆلار بوو، بۆ هەناردەکردنی گازی ئێرانی بۆ چین (مردان، ٢٠١٢ص. ٣١).

هەتاوەکو شوباتی ساڵی (٢٠٠٦) چین دڵنیا بوو لەوەی ١٨،٣ ملیار بـەرمیل نـەوتی یـەدەگ لـە چوارچێـوەی سـنووری وڵاتەکەیداهەیە،بۆیـە پڕکردنـەوەی پێویستیە ئابوریـەکانی خـۆی، سیاسـەتێکی توندی گرتەبـەر تـا هاوبەشیەتی لەگەڵ دەوڵەتانی تری بەرهەمهێنی نەوت ئەنجامبدات، ئەمە وای لە هەندێک وڵات کرد کە دووچاری دڵەراوکێ بن بەرامبەر گەشەسەندنەکەی چین، بۆ وێنە لە ئەمریکا هەندێک ئەو گەشەسەندنەیان بە مەترسیەک دەزانی لەسەر وڵاتەکەیان و وایاندەبینی کە پێویستە خۆیان بۆ رووبەروو بوونـەوە و لە خۆوەگرتنی (ئیحتیوا)ی چین ئامادە بکەن، بەرامبەر ئەمەش بۆچوونێکی پـڕ لـە هیـواو تـەواو پێچەوانـە هـەبوو، پێشـبینی ئـەوەیان دەکـرد هـەردوو دەوڵەتی زلهێز لە سەدەی بیست و یەکەمدا رێگایەکی هاوبەش بۆ رکابەری و هاریکـاری و بەیەکـەوە ژیـانی ئاشـتیانە بدۆزنـەوە (بورشـتاین،دی کیڤـزا، ٢٠٠١ص. ٣٣). (جـون میرشـایمر) کـە یەکێکـە لـە گـەورە هزرمـەندانی ئـەمریکا پێـی وایـە کـە ئـەمریکا هـەر دەبێـت لەگـەڵ چـین رووبەڕووببێتەوە،ئـەو گەشەسـەندنە ئابوریـە گەورەیـەی چـین ئەنجامەکـەی ئاشـتی نابێت(بڕوانة:میرشایمر: ٢٠١٢)، بەڵام هەنـدێکی تـر گەشـبین بـوون پێیـان وابـوو کـە هـیچ پێویسـت ناکـات شـەڕێک لـەنێوان چـین و وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمریکادا رووبدات، یاخود هەر کارەساتێک، یاخود رکابەریەتیەکی ئابووری کـە کاریگەریـەکی ئـەوتۆی هـەبێت نـەتوانرێت کـۆنترۆڵ بکرێـت! بـەڵام لـەو سەدەیەدا نفووزی ئەمریکا بەشێوەیەکی کەم دەتوێتەوە نفووزی چین زێتر دەبێت (سیلتر، ٢٠١٦ص. ١٣٢)، لەگەڵ ئەوەشدا تائێستا بایەخی جیۆپۆلەتیکی تەقلیدی لە گفتوگۆکاندا هەرماوەو هێشتا بە تەواوی لەناونەچووە نەبووە! لە دەیـەکی نـەوەدەکان، هەنـدێک لـە سـتراتیژی ناسـان و هزرمەنـدانی بـواری بەرگری،کە زۆربەیان پەیوەندییان لەگەڵ رۆژنامەکانی محافزکارە نوێیەکان و گردبوونـەوە هزرییەکانیانـەوە هـەبوو، هۆشـداری ئەوەیانـدا گـەڤکردن لـە

بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا لەلایەن هێزەگەورەکانی ترەوە لە گەشەسەندندایە، بە تایبەتیش لە لایەن روسیاو چینەوە .ئاماژەیان بەو هێزە سەربازییە گەورەیەکرد کە هەریەک لە مۆسکۆو بیجین هەیانەو ئەوهاریکاریانەی کە پێشەکەش بە دەوڵەتە ستەمکارەکانی وەکو عێراق و ئێرانی دەکەن، ئەو شرۆڤەکارانە گفتوگۆیان لەسەر ئەوە دەکرد کە پێویستە بە شێوەیەکی بنەڕەتی تێچوونە سەربازییەکانیان بەرز بکەنەوە بە هێز بەرگری لە بەرژەوەندییە زیندووەکانی خۆیان بکەن،وەک دوو لەو نووسەرانە دەڵێن :"پێویستە سیاسەتمەدارە ئەمریکاییەکان ئەمڕۆ دان بەوەدا بنێن کە ئەرکەکانیان ئەوە نییە چاوەڕوانی هەڕەشەگەورەکەبن دواتر رەفتار بکەن، بەڵکو ئەرکەکانیان بە پلەی یەکەم ئەوەیە کە ژینگەیەکی نێودەوڵەتی وا پێکبهێنن کە ریگە لە سەرهەڵدانی ئەو هەڕەشەیە بگرێت"ئەوانەی کە لایەنگیری ئەو بۆچوونەیان دەکرد، داوای بە سەنتەرالیزمکردنی هێزی سەربازیان دەکرد لەرکابەریەتیە جیۆپۆلەتیکیە سەرەکیەکاندا(کلیر، ٢٠١١ص. ٢٨٦-٢٨٧).

پێشبینی دەکرا لە دوو دەیەکی داهاتوو چین چوارهێندەی بڕی زیادبوونی وزە، وزەی زێتر بەکاربهێنێت، پێشبینی دەکرێت لە ساڵی(٢٠٢٠)بەکارهێنانی نەوت لای چینیەکان لە١٥٠% زیاد بکات، هەرچی بەکارهێنانی گازە ئەوە ١١٠٠% زیاد بکات (سیبهری، مرکز دراسات الاشتراکیه ص. ٣٥)، ئەمەش ئەو گریمانەیە دەسەلمێنێت کە چین بۆ ئەوەی لەو پێشکەوتنە بەردەوام بێت و نەپوکێتەوە، پێویستە بەردەوام بەدوای سەرچاوەی تری وزەدا بگەڕێت لە هەموو دنیا، بە تایبەتیش لە ئاسیای ناوەڕاست و رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بۆیە ئەگەر شرۆڤە بۆ ئەو دۆخە بکەین، دەبینین چۆن سودان بایەخی بۆ چین هەیە، بەهەمان شێوە ئێرانیش ئەوبایەخەی هەیە ! چین ئەمڕۆ زۆربەی پێویستیەکانی وزەی لە ئێران دابین دەکات، دەیەوێت ئێران وەکو هاوبەشێک بەکار بهێنێت بۆگواستنەوەی نەوت لە دەریای قەزوینەوە بۆ چین، چونکە گواستنەوەی وزە بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەناوچەی قەزوینەوە بۆ رۆژهەڵاتی ئاسیا کارێکی ئاسان نیە، بۆیە چین دەستیکرد بە گواستنەوەی نەوتی کازاخستان بۆ پاڵاوگەکانی باکوری ئێران، نزیک لە کەنارەکانی قەزوین، بەرامبەر بە هەمان بڕ لە نەوتی خاوی ئێرانی لە باشوور،کەدەتوانرێت لە رێگای بەندەرەکانی کەنداوەوە بگوزازرێتەوە بۆ

چین،بۆ ئاسانكاری ئەو ئاڵوگۆڕە هەردوو كۆمپانیای نەوتی چینی (سیپونیک و كۆپانیای نیشتمانی) كاریان لەسەر دانانی بۆڕییەكی نەوت دەكرد بە درێژی ٢٤٠ میل لە بەندەری (نیكا)ی ئێرانی لەسەر دەریای قەزوین بۆ پاڵاوگەكانی ئێران لە ناوچەی تاران، هەروەها كۆمپانیای سیپۆنیک كاری لەسەر باشكردنی توانای پاڵاوگەكەی تاران دەكرد بۆ ئەوەی بتوانێت ئەو نەوتە خاوە گرانە چارەسەر بكات كە لە كازاخستانەوە بۆی دەهات(كلیر، ٢٠١١ص. ٣٢٣).

پەیوەندی ئێران و چین، بەشێكە لەو گەمە سیاسیەی بۆ كۆنترۆڵكردنی ئۆراسیا ئەنجام دەدرێت، هەرچەندە پڕئاستەنگترین پەیوەندیە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەڵام پەیوەندیەكی زۆر گرنگە، هەردوو وڵات لە زۆر لەبەرژەوەندیەكانیان هاوبەشن یەكترن، مێژووی هاوبەشی ئەو دوو دەوڵەتە بۆ زیاتر لە هەزار ساڵ دەگەڕێتەوە، ئەو دوو ئیمپراتۆریایەی پێشوو، زیاتر لە دەوڵەت خۆیان وەكو دوو شارستانی سەیر دەكەن، لەروانگە هاوبەشەكانیان ئەوەیە كە هەردوو لایان پێیان وایە كە سیستەمی نێودەوڵەتی بەشێوەیەكی زۆردارانە كارەكانیان كۆت و بەند دەكات، بۆیە هەردوو وڵات بۆ دامەزراندنی سیستەمێكی نوێ هەوڵدەدەن، كە رێگایەیان بدات ئەو پێگەیە لە جیهاندا بێننە دی كە شایەنیانە، لەكانی ئێستادا ئێران دوو رۆڵ دەبینێت، لە لایەک سەرچاوەیەكی وزەی گرنگە بۆ چین، لە لایەكی تر هێزێكە سەرنجی وڵاتە یەكگرتووەكان لەناوچەكانی تر، بە تایبەتی لە ناوچەی ئاسیاو ئۆقیانووسی هێمن دووردەخاتەوە (الترمان،٢٠١٣ص. ٦).

كەواتە بایەخی نەوت، بەو پێیەی كەرەستەیەكی ژیاریەو بەهۆی بەردەوامی گەشەسەندنی ئابوری دەوڵەتە گەورەكان وەكو چین و هیندستان و ئەو دەوڵەتانەی تازە گەشە دەكەن، بەردەوام لە زێدەبووندابوو! ئەمە سەرباری پێویستیە زۆرەكانی ئەمریكاو ئەوروپا، بۆیە ئەو دەوڵەتانە بەچەندین رێگا ركابەریان بۆ وەدەستهێنانی ئەو سەرچاوەیە دەكرد، ئەگەر پێویستیشی كردبوا شەڕیشیان لە پێناویدا هەڵدەگیرسان! وەک ئەوەی لە ساڵی(١٩٩١-٢٠٠٣)، لە عێراق روویدا! زور لەو دەوڵەتانە بۆ ئەوەی سەقامگیری ناوچەكە بپارێزن و گەیشتنی نەوت بۆ خۆیان مسۆگەر بكەن، رێكەوتننامەی سیاسیان لەگەڵ وڵاتە بەرهەمهێنەكانی نەوت و ئەو وڵاتانەی لەناوچە نەوتیەكانەوە نزیكن گرێداو بنكەی سەربازییان لێدانابوو، هاوكات

خۆشـیان بـۆ هـەردۆخێکی نـەخوازراو ئامـادە کردبـوو! چونکـە لـەکاتی سـەرهەڵدانی قەیرانەکاندا، بازاڕی نەوت بەخێرایی دەکەوێتە ژێر کاریگەری هـەر گۆڕانکارییـەک کـە لەناوچـە بەرهەمهێنـەرەکانی نـەوت روودەدات! وڵاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکاهەوڵیدەدا شوێنی بەرهـەمهێنانی نەوتی نزیک و رێگای ئارام بۆ خۆی مسۆگەر بکات، بۆیە کەوتبووە رکابەریەتیەکی توند لەگەڵ هەریەک لە چین و هیندستان و وڵاتانی یەکێتی ئەورووپا! لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریە ئابوریانەشدا شێوازێکی نوێی بەدەست هێنانی نەوت هاتبووە ئارا، ئەویش بەکارهێنان و کڕینی پشکی کۆمپانیا گەورەکان و پەیڕەویکردنی هاوبەشیکردن بوو لەبەرهەمهێناندا، کە رێگایەک بوو تارادەیەکی باش لەگەڵ پێشکەوتنی پێویستیە ئابوریەکان لەسەردەمی جیهانگەرایدا دەگونجا(توفیق، التنافس الدولی و ضمان امن الطاقة، مجله السیاسه الدولیه، العدد(٤٣) ص. ٢٨:http://www.siyassa.org.eg :)، چین وەک یاریزانێکی نوێ هەوڵیدەدا شوێن پێی خۆی لە ململانێکانی کەنداو ناوچەی قەزوێن بکاتەوە، دەیویست ناوچەیەکی جیۆپۆلەتیکی تایبەت بە خۆی مسۆگەربکات، لەو چوارچێوەیەوە هەندێک چەک و تەکنەلۆژییای فرۆشتە ئێران و عێراق و سعودییەو پەیوەندییە سەربازییەکانی لەگەڵ هەندێک لە کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست بەهێزکرد، بەڵام پەیوەندیەکانی نەگەیشتە ئاستی ئەوەی بنکەی سەربازی بکاتەوە، یاخود هیچ سەربازێکی لەو ناوچانەدا بڵاوبکاتەوە، بەڵام چین وەک هێزێکی هەڵساوە تینوێتی ئابوورییەکەی بۆ هێنانی وزە بەردەوام لە زیادبووندایە،بۆیە ناچارە لەسەر لایەنە پۆزەتیڤەکانی ستراتیژی ناوچەکە رکابەری مۆسکۆو واشنتۆن بکات (کلیر، ٢٠١١ص. ٣٢٧)، چین ٥٠%پێویستیەکانی وزەی لە دەرەوە هاوردە دەکرد،ئاژانسی وزەوە نێودەوڵەتی وایدەخەملاند کە لە ساڵی ٢٠٢٥، چین دەبێتە یەکەمین هاوردەکەری وزە لە جیهاندا(عبدالحی، ٢٠٠٢ص. ٢).

چین لەوە دەترسا کە ئەمریکا دووبارە هەوڵی ئابڵووقەدانەوەی بدات و یارمەتی پێشکەش بە تایوان بکات بۆئەوەی دەوڵەتێکی سەربەخۆ دامەزرێنێت، یاخود بە لایەنی کەم رێگانەدات چین هێز بەکاربهێنێت بۆ کۆنترۆڵکردنەوەی ئەو دورگەیە، هاوکات وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کۆمەڵێک بنکەی لە ئاسیای ناوەڕاست دانابوو، بەمەش هەڕەشەی لەبەرەی دواوەی چین دەکرد! بۆیە چین هەستی بە مەترسیەکی گەورە دەکرد بە

تایبەتیش لە (کیسنجیانگ)، بۆئەوەی خۆی لەو مەترسیانە دووربخاتەوە خۆی لە کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست نزیک کردەوەو هەوڵیدا رازییان بکات کەرێگا نەدەن ئەمریکاهێزی سەربازی خۆی لەو ناوچەیەدا بۆ ماوەیەکی زۆر بهێڵێتەوە(کلیر، ٢٠١١ص. ٣١٠)، لەمەش کاریگەرتر (چین) پەیوەندی ئاسایشی فەرمی فراوانتری لەگەڵ دەوڵەتانی کەنداوو ناوچەی قەزوێن دامەزراند، برەوی بەشێوازێک لە سیستەمێکی ئاسایشی هەرێمایەتی نوێدا، بۆئەوەی ئاسانکاری بۆ بکات لە تێوەگلانی سەربازی لە ئاسیای ناوەڕاست، راگەیەنراوی شانگەهای لەساڵی (١٩٩٦) داهاتبووکە"هەریەک لە چین، روسیا، کازاخستان، قیرغستان، تاجیکستان) پێنج لایەنەکەی شەنگەهای، بۆئەوەی خۆیان لە بەریەککەوتنی سنوری بپارێزن وپەیوەندییە سەربازی وئابوریەکانیان بەهێزتر دەکەن" لە کۆبوونەوەی دواتر لە مانگی ئابی ساڵی (١٩٩٩) لەسەر ئەوە رێکەوتن کەئەفسەرە پلە باڵاکانیان راوێژبەیەکتر بکەن و بنکەیەکی هاوبەش دژی تیرۆر لە (بیشکک) دامەزرێنن، هاوکات بە هاندانی چین،لە ساڵی(٢٠٠١) ئۆزبەکستانیش چووە ناو ئەو پەیماننامەوەسیفەتێکی فەرمیان دایە ئەو هاوپەیمانیەتیە لە ژێر ناوی(رێکخراوی هاریکاری شەنگەهای)، دوای ئەوە میساقێکی نوێیان دارشت و بە شێوەیەکی فەرمی ل ئایاری (٢٠٠٣) تەبەنیان کرد (کلیر، ٢٠١١ص. ٢٢٦-٢٢٧).

چین دەیزانی کۆنترۆڵکردنی سەرچاوە گرنگەکانی نەوت لە رۆژهەلات و ئاسیای ناوەڕاست، دوای داگیرکردنی ئەفغانستان و عیراق و لیبیا، هەروەهاکۆنترۆڵکردنی رێگا سەرەکیەکانی گواستنەوەی نەوت، واتای ئەوەیە کەسەرچاوەکانی وزە لەژێر کۆنترۆڵی ئەمریکادایەو لەهەر رووبەرووبوونەوەیەکیدا لەگەڵ چین دەتوانێت ئەو بابەتە بقۆزێتەوە، بەتایبەتی ئەگەر کێشەیەک لەسەر دوارۆژی تایوان دروست بێت، یاخود ئەگەر ئەمریکا ویستی بووژانەوەی چین پەکبخات! رەنگ بێت یەکێک لەو فاکتەرانە بێت وا دەکات چین قوربانی بە سوریاو ئێران نەدات! لەبەرئەوەی کەوتنی ئەو ناوچەیە واتای لەدەستدانی ئەو بواری ژیاری(المجال الحیوی)،کەچین وروسیا لەوناوچەیەدا تیایدا هاوبەشن، سەرباری ئەوەی٨٠%هاوردەی نەوتی چین لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوەو لەرێگای رێرەوە دەریاییەکانەوە بۆی دەچوو، دەکەوێتەمەترسیەوە، هاوکات هەربەرووبوونەوەیەک لەگەڵ ئیسرائیل یاخود ئێران دەبووە هۆی داخستنی

گەرووی (هورمز)، کە ئەمە دەبووە سۆنگەی ئەوەی کە وشکاییەکانی ئێران لەکاتی قەیرانەکاندا بایەخی بۆ چین زیاتر بێت،دەشێ ئەمە ئارەزووی چین شیبکاتەوە لەراکێشانی بۆڕی نەوت لە میانمارو کازاخستان، هاوکات دروستکردنی بنکەی سەربازی دەریایی چین لە پاکستان، بەتایبەتیش بنکەی سەربازی دەریایی لەبەندەری جوادار (Gwadar)لە باشووری رۆژئاوای پاکستان و لە ناوچەی بلوجستان، و بنکەی سەربازی لە باکووری پاکستان (عبدالحی، ٢٠٠٢ص. ٣)، وەک یەکێک لە نووسەرەکان دەڵێت:"ئاسیای ناوەڕاست سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ گەیاندنی وزە بە چین کە پێویستی بە پارێزگاریکردنی دەریاوانی نیە! چونکە چین دەریاوانیەکی بەهێزی نەبوو بتوانێت پارێزگاری لە هێڵەکانی گەیاندنی نەوت بکات، بۆیە ئەووزەیەی لە ریگای وشکانیەوە بۆ چین دەچوو، بایەخێکی ستراتیژی گەورەی بۆ ئاسایشی وزە هەبوو لەو وڵاتەدا، یەکێک لەو فاکتەرانەی وای لەچین دەکرد لە ئێران نزیک بێتەوە، ریگاکانی گواستنەوەی وزە بوو، لەوبارەیەوە دەیتوانی سوودێکی زۆر لە جوگرافیای ئێران وەربگرێت، سەرباری ئەمەش چین لەبەر چەند هۆیەک بە هوشیارەوە مامەڵەی لەگەڵ ئێران دەکرد، یەکەمین هۆکار ئەو دوور بوونەوەیەبوو کە لەنێوان ئێران و زۆر لە وڵاتانی تر لەئارادا بوو، بە تایبەتیش وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کەئەمە چەند ئەرکێکی تری دەخستە سەرشانی چین، کەئارەزووی هەڵگرتنیانی نەبوو (الترمان،٢٠١٣ص. ٦)، لەپاڵ ئەمەشدا شانشینی عەرەبی سعودیەو وڵاتانی تری کەنداویش، بە تایبەتی میرنشینە یەکگرتووەکانی عەرەبی، هەوڵیاندەدا خۆیان بخەنە گۆشەی ئەو دەوڵەتە بەرهەمهێنەرانەی وزە کە جێگەی پشت پێبەستن بن، سیاسەتی وزەی سعودیە لە بازاڕەکانی جیهان ئەوە بوو، کە کاری لەسەر ئەوە دەکرد کڕیارەکان دڵنیا بکاتەوەو داواکانیان جێبەجێ بکات، بۆنمونە هەناردەکردنی نەوت بەشێوەیەکی کەم زیاد بکات بۆ ئەوەی داواکانی چین پڕبکاتەوە کە بەردەوام لە زیادبووندابوو،میرنشینە یەکگرتووەکانیش هەمان سیاسەتی سعودیەی گرتبووەبەر، لەریگای کۆمپانیایەکی چینیەوە هێڵی بۆڕی(الفجیرە)ی دامەزراند، هەرچەندە تواناکانی ئەو هێڵە سنووردار بوو (الترمان،٢٠١٣ص. ٢). دیارە ناکرێت ئەوە فەرامۆش بکرێت کە سەرباری لایەنی وزە ئەو ناوچەیە بازاڕێکی گەورەش بوو بۆ ساغکردنەوەی کەل و پەلی چینی. سەرباری ئەوەی کەوا هێزی ئابوری و سەربازی چینی لە گەشەسەندنێکی بەردەوام

دابوو، چین کەرێژەیەک لەسەقامگیری و ئاشتییداوادا دەژیا لە ٢٠٠ ساڵی رابردوو بە خۆیەوە نەدیبوو (Scobell, Ratner, Beckley,2014 P. 6)، رووسیا بەبێئەوەی مەبەستی بێت یارمەتی چینی دەدا بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگای سەربازی-پیشەسازی، کە ئەمەش بالادەست بوونی ئابوری و سەربازی چینی خێراتر دەکرد، رووسەکان لەوە دەترسان کە چینیەکان چیتر چەکەکانی ئەوان نەکڕن، چونکە پیشەسازی چەکی رووسی یەکێک بوو لە پیشەسازیە کەمەکانی ئەو ولاتە کە لەدەرەوەدا بازاڕی هەبوو، هاوکات لەوەش دەترسن فراوانخوازی چین کێشەیان بۆدروست بکات، کۆچکردنی چینیەکان بۆ ناوچەکانی رووسیا کە هاوسنوور بوون لەگەڵ چین، یەکێک بوو لەو مەترسیانەی کە رووسیا لێی دەترسا (Petersen, Barysch, 2011 P. 15) .

کەواتە چین بەشێوەیەکی زۆر پشت بە نەوتی رۆژهەلاتی ناوەڕاست دەبەستێت، ئەو ناوچەیەش بە شێوەیەکی پراکتیکی و راستەوخۆ لە ژێر کۆنترۆڵی ئەمریکا دابوو، بۆیەچین بۆ بەدەستهێنانی وزە لەوناوچەیە دەبوایە پشت بە نیازپاکی ئەمریکا ببەستێت! ئەو ئەمریکایەی هەمیشە وەک دوژمنێکی ئەگەر بۆکراو لە ئایندەدا دەبینی، بۆیە پشت بەستنی چین بە سەرچاوەکانی وزەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست تەنیا مەترسی گرژی و ئالۆزییە بەردەوامەکانی ئەو ناوچەیەی بۆ دروست نەدەکرد، بەڵکو وایدەکرد هەمیشە ئەگەری لاوازبوونی هەبێت! (الترمان،٢٠١٣ص. ١)،بە کورتی چین بۆتە یاریزانێکی بنەڕەتی نەوت وبەردەوام لە گەشەسەندندایە، بۆیە تینوویەتیان بۆدەست بەسەرداگرتنی داهاتە نەوتیەکان بەردەوام لە زیادبوون دەبێت، ئەمە وایان لێدەکات کەئامادەی هەرسەرەرۆییەکی مەترسیداربن بۆبەدەستهێنانی وزە! (سیلتر، ٢٠١٦ص. ١٣٤).

شان بەشانی چین هیندستانیش وەک زلهێزێکی ئاسیایی بەردەوام لە پێشکەوتندایەو ریزبەندی بەکاربەرانی وزەی جیهان پلەی پێنجەمی داگیرکردوەو ٣,٧ % وزەی جیهان بەکاردێنێت، لەراپۆرتێکدا کەحکومەتی هیندستان لە شوباتی ساڵی ٢٠٠٠ بلاویکردەوە، روونیکردەوە کە داواکانی هیندستان بۆنەوت ص لە ١٢٢ ملوین تۆن نەوت لە نێوان سالانی ٢٠٠٠-٢٠٠١ دەگاتە ١٩٨ ملوێن تۆن لە نێوان سالانی ٢٠٠١ بۆ(٢٠٢٠)، هەروەها دەگاتە ٣٦٤ ملوێن تۆن لە نێوان سالانی ٢٠٢٤-٢٠٢٥((توفیق،التنافس الدولی

و ضـمان امـن الطاقـة، مجلـه السياسـه الدوليـه، العـدد(٤٣) ص. ٧ : http://www.siyassa.org.eg)، بۆیە هندستانیش وەک زلهێزەکانی تر لە دەرەوەی سنوورەکانی خۆیدا هەوڵی وەدەستهێنانی نەوتی دەدا، بەرپرسە نەوتییەکانی هیندلە هەموو لایەکی جیهان خەریکی ئیمزاکردنی گرێبەست و کڕینی پشکی وەبەرهێنانی کومپانیا نەوتیەکانبوون، لە ساڵی ٢٠٠٥ لەگەڵ ئێران کەوتنە گفتوگۆ بۆ ئەوەی گرێبەستێک بۆ دامەزراندنی هێڵێکی گاز بەدرێژایی ٢٦٠٠کلم لە ڕێگای پاکستانەوە ئیمزا بکەن، بەڵام تا ساڵی ٢٠٠٨ ئەو گرێبەستە ئیمزا نەکرا، هەروەها هندستان بۆ ئەوەی ڕێژەی ٢٠% کێڵگەی ساخالین وەدەست بێنێت گرێبەستێکی بە بەهای دووملیار دۆلار لەگەڵ رووسیا ئیمزاکرد، لە ڕێگای ئەو گرێبەستەوە ڕۆژانە یەک ملوێن بەرمیل نەوتی مسۆگەر دەکرد! بازاڕی ناوخۆی هیندستان بەردەوام لەگەشەسەندن دابوو، پێشبینی دەکرا داهاتی تاکەکەسی لە بەرهەمی ناوخۆیی، کە لەسەرەتاکانی دەیەکی یەکەمی سەدەی بیست و یەکەم ١٠٠٠ دۆلار بوو، لەکۆتایی بیستەکانی سەدەی بست و یەکەم سێ هێندەی خۆی زێدە بکات. لە بەهاری ساڵی(٢٠٠٨) دیپۆماتیکی نەوتی هیندی لە زیاتر لە کیشوەرێک،خەریک بوو دەگەیشتە ئەنجام، لە ئەمریکای باشوور ڕێکەوتنێکیان لەگەڵ ڤەنزویلا ئیمزا کرد بۆ ئەوەی پڕۆژەیەکی هاوبەش بۆ گەڕان بە دوای نەوت و گاز دامەززێنن، هاوکات لەناوەڕاستی ئاسیا کۆمپانیا هیندیەکان کەوتنە دانوستان بۆ ئەوەی لە تورکمانستان بەشداری لە پڕۆژەکانی نەوت بکەن! لەلایەکی تر لە ڕێگای میوانداریکردنی لوتکەی یەکەمی هندی-ئەفریقی، هەوڵەکانی خۆیان چڕتر کردەوە تالە وڵاتەکانی ئەفریقای دەوڵەمەند بە نەوت نزیک ببنەوە(سیلتر، ٢٠١٦ص. ١٥٣-١٥٤).

بەگوێرەی خەملاندنی ئاژانسی وزەی نێودەوڵەتی" گەشەسەندنی ئابوری هیندستان لەنێوان ساڵانی(٢٠٠٦-٢٠٣٠)دەبێتە هۆی ئەوەی نیوەی خواستی جیهانی لەسەر وزەیی سەرەتایی پێکبهێنێت،وا پێشبینی دەکراکە چوار لە پێنجی خواستی جیهانی لەسەر نەوت لە لایەن چین و هیندو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە بێت،خەملاندنەکانی ئاژانسی وزەی نێودەوڵەتی دەریانخستووەکە هەرچەندە کەرەستەکانی نەوت و گاز زۆر زۆرن، بەشێوەیەک تا ساڵی(٢٠٣٠)بەشی خواست بکات، بەڵام لەبەرئەوەی ئەو کەرەستانە لە ژمارەیەکی کەم لەوڵاتان و کێڵگەکان چڕ بۆتەوە،هیچ

زامنکردنێک نیە، کە ئەو کەرەستە نەوتیە جیهانیانە بەخێراییەکی پێویست سوودیان لێوەربگیرێت، بە شێوەیەک کە ئاستی داواکاریە پێشبینی کراوەکان پڕبکاتەوە(نادکرنی، ٢٠١٤ص. ٢٨٨)، هیندستان بۆ ئەوەی ئاسایشی وزە بۆ هاولاتیانی دابین بکات،دەبوایە بەدوای ئەلتەرناتیڤی تر بگەڕێت،لە لایەکی تر هەوڵبدات کە جگە لە رۆژهەلاتی ناوەڕاستی قەیراناوی لەشوێنی دیکەی سەقامگیرتروەک ناوچەی قەزوین و ئاسیای ناوەڕاست نەوت و گاز بەدەست بێنێت، لەم روانگەیەوە هەوڵیدا لەکازاخستان وەبەرهێنان بکات، کە کێڵگەی نەوتی زۆر گەورەی تێدایە، هەروەها کەوتە گفتوگۆ بۆ راکێشانی بۆڕی نەوتی تورکمانستان –ئەفغانستان–پاکستان–هیندستان بۆ گواستنەوەی ٣٠ ملیۆن مەتر سێجا لەگازی سروشتی،بەلام ئەم پڕۆژەیە وەستا بەهۆی ئەوەی تورکمانستان پێشترلەگەڵ رووسیا رێککەوتبوو کە گازەکەی بۆ ئەو بنێرێت،هاوکات کۆمەلێک ئاستەنگی ئاسایشیش لەئارادابوو (Campbell, 2013P. 4).لەراستیدا رووسیا نەیدەویست و نایەوێت هیچ پڕۆژەیەک لەدەرەوەی هەژموونی ئەو لە ئاسیای ناوەڕاست ئەنجام بدرێت، جگە لەمە ئەمریکاش دژی ئەو جۆرە پڕۆژەیەبوو کە تای تەروازەکەی لەبەرژەوەندی زلهێزەکانی ئاسیا یەکلایی دەکردەوە، لەم پڕۆژەیەدا بەرژەوەندی ئەمریکی و ئەوروپی و رووسەکان یەکی گرتەوە، بەلام هەرچۆنێک بێت ئەو رێگایە یەکێکە لەرێگا ئەلتەرنیڤەکانی دەریای ناوەڕاست کە جیۆپۆلەتیکی سەرلەبەری وزەی جیهان دەگۆڕێت، هاوکات ئاسیای ناوەڕاست بازاڕێکی باشە بۆ شمەکی هیندی، بەتایبەتیش بۆ شمەکی هەرزان و باش کە نێوەند بێت لەنێوان شمەکی چینی و ئەمریکی ! هیندستان دەیتوانی یارمەتی ئەو دەوڵەتانەش بدات بۆئەوەی بەرەو پێشەوە بچن.(Campbell, 2013P. 6)

سەرئەنجام

وزەو سەرچاوەکانی وزە لە رۆژگاری ئەمڕۆماندا بوونەتە بزوێنەری سەرەکی شارستانیەتی مرۆڤایەتی، بەشێوەیەک ئاوێتەو تێکەلاوی کۆی کایەکانی ژیان بووە، کەنەمان وبرانی لەهەرچرکەیەک لە چرکەساتەکاندا قەیرانی زۆر مەترسیداری لێدەکەوێتەوەو دەبێتە هۆی

هەڵوەشاندنەوەی هەمووئەوپیشکەوتنانەی کە لەماوەی زیاتر لەیەک سەدەی رابردوودا وەبەرهەم هاتوون، تەنانەت رەنگ بێت ببێتە هۆی سڕینەوەی تا رادەیەک گشتگیری ژیانی مۆدێرن!

سەرباری گرنگی سەرچاوەکانی وزە ئەو ناوچانەش کە دەوڵەمەندن بەو سەرچاوانە لەرووی ستراتیژی وجیۆپۆلەتیکیەوە،پێگەی هێندە گرنگیان داگیرکردووەکەپەیوەندی دوولایەنە(کاروکارلەیەکترکردن)لەنێوان خودی سەرچاوەکان و ئەوناوچانە لەدایک بووە!پێگە جیۆپۆلەتیکیەکانی ناوچەکە بایەخی وزەکانیان لەوەی کە تەنیا وەک سەرچاوەیەکی ئابووری و بازرگانی بێت زۆر زیاتر کردووە، لە هەمان کاتدا سەرچاوەکانی وزەش بە تایبەتی نەوت و گاز گرنگی ئەو پێگانەی زۆر بەرزتر کردۆتەوە! بۆیە گرنگی وزەو ئەوناوچانەی سەرچاوەکانی وزەی تیایە، بۆتە هۆی سەرهەڵدانی ململانێیەکی چڕوسەخت لەسەر هەردوو یەکەدا، بەشێوەیەکی سەرەکی ململانێکان لە دوو ناوچەدا چڕبۆتەوە، رۆژهەلاتی ناوەڕاست،کە هەر لەسەرەتای بایەخ پەیداکردنی نەوت وەک سەرچاوەیەکی گرنگی وزە بۆتە پێگەیەکی سەرەکی ململانێی نێودەوڵەتی و هەرێمایەتی.هاوکات ناوچەی قەزوین و دەریای ناوەڕاست کە لە نەوەدەکانی سەدەی بیستەم پێشبینی بوونی سەرچاوەیەکی زۆری وزەی لێدەکرا،ئەمە بووە سۆنگەی ئەوەی کە ئەوناوچەیەش ببێتەجێگەی بایەخێکی جیهانی،هەرچەندە دواتر ئەو پێشبینیانە رەتکرانەوەورروونکرایەوە کە زێدەرۆیی تیاکراوە،لەگەڵ ئەوەشدا شوێنێکی گرنگی لە ململانێی جیهانی لەسەر سەرچاوەکانی وزە داگیرکرد.جێگای ئاماژەپێکردنە کە هەردوو ناوچە (رۆژهەلاتی ناوەڕاست و ناوچەی قەزوین و دەریای ناوەڕاست)لەرووی جیۆپۆلەتیکیەوە تەواوکەری یەکترن، رۆژهەلاتی ناوەڕاست، بەتایبەتی لەکەنداوەوە تاوەکو ئەفغانستان،دەروازەو کلیلێکە بۆ قەزوین و ئاسیای ناوەڕاست،بەهەمان شێوە ئەو ناوچەیەش سەنتەری ئۆراسیایەو فاکتەری سەرەکیە بۆ یەکیەتی ئۆراسیا، بۆیە هەندێک گرتنی عێراقیان بە سازکردنی گۆڕەپانی شەڕ وەسفکرد بۆ رووبەڕووبوونەوە لەو ناوچە هەستیارەدا!

ململانێکان ئاستێکی جیهانیان بەخۆیانەوە گرتووە، تەنانەت ململانێ لەسەر سەرچاوەکانی وزە رەهەندێکی ململانێی نێوان شارستانیەتەکانی وەرگرتووە، چونکە بۆتە ئەو ئامڕازە گرنگەی کە شارستانیەتەکان لەپێناو

باڵادەستی و هەژموونگەرایی خۆیاندا بەکاریدەهێنن! رۆژئاوا بۆ ماوەی نزیکەی زیاتر لەسەدەیەک لەرێگای پێشکەوتنەکانی پیشەسازیەوە،کە تارادەیەکی زۆر بەرهەمی شارستانیەتی رۆژئاوا بوو، هەوڵیدا کەلتوورو زمان و شێوازی ژیانی خۆی لەسەر گەلانی تر بسەپێنێت! هەموو ئامرازەکانی بەردەستیشی لەو هەوڵەدا بەکارهێناوە(سیاسی،کەلتووری،ئابووری،سەربازی ...هتد)،بۆیە ئەو ناوچانە هەمیشە لە قەیرانی بەردەوام و ململانێی قووڵدا ژیاون! بەڵام دۆخەکەی ئەمڕۆ وا پێدەچێت کە هیچ هێزێک لەو هێزانەی کە لە گۆڕەپانی ململانێکەدان ناتوانێت تاک لایەنە هەژموونی خۆی بەسەر جیهاندا بسەپێنێت! ئەمریکیەکان لە سەرەتای نەوەدەکانی سەدەی بیستەم توانیان بۆ ماوەیەک بگەنە ئەو ئامانجەو سیستەمی نوێی دنیاو باڵادەستی خۆیان بەسەر رکابەرەکانیان راگەیاند،بەڵام ئەمە زۆری نەخایاند، دوای نزیکەی دەیەکێک و لەسەرەتای سەدەی بیست و یەکەمدا، زلهێزەکانی تر وەکو رووسیاو چین و ...هتد خۆیان کۆکردەوەو قۆناغێکی تر لەشەڕی ساردی جیهانی دەستپێکردەوە، کە ئێستا کار لەسەر داڕشتنەوەی نەخشەی سیاسی و سیستەمی جیهانی دەکەن!

رەنگ بێت پێشکەوتنەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لەبوارەکانی تەکنەلۆژیاو گەیاندن و...هتد کاریگەریان لە ئاوێتەبوون و لەیەکتر نزیک بوونەوەی شارستانیەتەکان زیاتر هەبێت! لەوەی کە لەرێگای هێزەوە شارستانیەتیەکان هەوڵی مل پێکەچکردن و سڕینەوەی یەکتر بدەن، هەرچەندە ئەمە بۆتە سروشتێکی رەسەنی شارستانیەتەکان و نیمچە یاسایەک لە پەیوەندی نێوان شارستانیەتەکاندا! چونکە لە کۆتایدا ناتوانرێت هەموو شارستانیەتەکان لەرێگای توانەوە ئاوێتە بکرێن، بەڵکو لەرێگای بەیەکەوە ژیان و کاریگەری و کارلەیەکترکردنی هێمنانە تەندروستتر ئەو پڕۆسەیە بەڕێوە دەچێت،لەمەدا ململانێکان لەسەر سەرچاوەکانی وزە دەتوانن رۆلێکی زۆر باش پۆزەتیڤانە بگێڕن، بەپێچەوانەشەوە ئەگەر لەسەر ئەو ئاراستەیەی ئێستا بەردەوام بن،ئەوا ئەگەری کارەساتی گەورەو مەترسیداری بە دواوە دەبێت!

لیستی سەرچاوەكان

كتێب

بەزمانی عەرەبی

-ابراهيم الصحاری،العراق، حرب اخرى من اجل النفط والهيمنة،مركز الدراسات الاشتراكية،بلا،م.س .
٢-ايان رتليدج،العطش الى النفط،ماذا تفعل امريكا بالعالم لضمان امنها النفطي،ترجمة:مازن الجندلي،دارالعربية للعلوم،الطبعة الاولى،بيروت، لبنان،٢٠٠٦،
٣-اليكس كالينيكوس، الاستراتيجية الكبرى للامبراطورية الامريكية،مركز دراسات الاشتراكية،بلا،م.س
٤-بافل باييف،القوة العسكرية و سياسة الطاقة-بوتين والبحث عن العظمة،مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية،الطبعة الاولى، ٢٠١٠ .
٥-توبي شيلر، النفط، السياسة، والفقر،والكوكب، ترجمة:دينا الملاح، مكتبة العبيكان، المملكة العربيةلسعودية، ١٤٣٠ه .
٦-جون بركنز،الاغتيال الاقتصادى للامم-اعترافات قرصان اقتصاد- ،ترجمة:مصطفي الطناني و د.عاطف معتمد،مكتبة الاسرة،الهيئة المصرية العامة للكتاب،٢٠١٢ .
٧-جيف سيمونز،عراق المستقبل،السياسة الامريكيية في اعادة تشكيل الشرق الاوسط،دار الساقي، ترجمة:سعيد العظم،الطبعة الاولى،بيروت،لبنان،٢٠٠٤ .
٨-ديظيد هويل و كارول نخلة،مأزق الطاقة والحلول البديلة،ترجمة :امين الايوبى،الدار العربية للعلوم،الطبعة الاولى،بيروت،لبنان،٢٠٠٨ .

٩-دانييل بورشتاين،ارنيية دى كيزا،التنين الاكبر،الصين في القرن الواحد والعشرين،ترجمة:شوقي جلال،سلسلة عالم المعرفة ٢٧١،مطابع الوطن،كويت،يوليو ٢٠٠١ .

١٠-د.خديجةعرفةمحمد،امن الطاقة واثاره الاستراتيجية،جامعة نايف العربية للعلوم الامنية،رياض،الطبعة الاولى،٢٠١٤ .

١١-د.حافظ برجاس،الصراع الدولي على النفط العربي،الناشر بيسان للنشر والتوزيع والاعلام،الطبعة الاولى،بيروت،لبنان،٢٠٠٠ .

١٢-رؤبرت سليتر،سلطة النفط والتحول في ميزان القوى العالمية،ترجمة:محمد فتحى خضر،مؤسسة الهنداوى للتعليم والثقافة، الطبعة الاولى، القاهرة،٢٠١٦ .

١٣-ريتشارد ن.هاس،الفرصة،لحظة امريكا لتغيير مجرى التاريخ،نقله الى العربية:اسعد كامل الياس،الناشر العبيكان للنشر،الطبعة العربية الاولي،٢٠٠٧ .

١٤-زبيغنيو بريجنسكى،رؤيةاستراتيجية-امريكاوازمةالسلطةالعالمية،ترجمة:فاضل جتكر،دار الكتاب العربي،بيروت،لبنان،٢٠١٢ .

١٥-عبدالحي يحي ظلوم، حروب البترول الصليبية والقرن الامريكى الجديد،المؤسسة العربية للدراسات والنشر، الطبعة الاولى، بيروت،٢٠٠٥ .

١٦-فيديا نادكارنى،الشراكات الاستراتيجية في اسيا،توازنات بلا تحالفات،مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية،دراسات مترجمة (٦٤)،الطبعة الاولى،٢٠١٤ .

١٧-قصي عبد الكريم إبراهيم،أهمية النفط،الاقتصاد والتجارة الدولية، النفط السوري أنموذجاً(منشورات الهيئة العامة السورية للكتابوزارة الثقافة- دمشق،٢٠١٠ .

١٨-مایکـــل کلیـــر،دم ونفط،امریکـــا و اســـتراتیجیات الطاقـــة:الی این؟ترجمة:احمد رمو،دار الساقي،الطبعة الاولى،بیروت، لبنان،٢٠١١ .
١٩- محمد احمد مشاط،بمداد من ذهب الاسود،قصة النفط في المملكة العربية السعودية،ریاض الریس للكتاب والنشر،بلا م.س .
٢٠- د.محمد الرمیحی،النفط والعلاقات الدولية،وجهة نظر العربية،سلسلة عالم المعرفة،(٥٢)، ١٩٨٢ .

نامەی ئەکادیمی:

خديجة محجوب محمد صالح،النفط العربي كمحدد للسياسة الامريكية في منطقة الشرق الاوسط، من الحظر النفطى ١٩٧٣ م حتى حرب الخليج الثانيه، بحث مقدم لنيل درجة الماجستير فى العلوم السياسيه، جامعه الخرطوم، كلية الدراسات الإقتصاديه والإجتماعيه، قسم العلوم السياسيه.بحث غير منشور .

بەزمانی ئینگلیزی:

1-Campbell, Ivan, Indias Role and interests in Central Asia, Safer world, 2013.
2-Lachowski, Zdzislaw, Foreign Military Bases in Eurasia, SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) Policy Paper No. 18, 2007.
3-Mahnovski, Akramov, Karasik, Sergej: Kamil: Theodore, Economic Dimensions of Security in Central Asia, 2006, www.rand.org.
4- Petersen, Barysch, Alexandros with Katinka, RUSSIA, CHINA AND THE GEOPOLITICS OF ENERGY INCENTRAL ASIA, Published by the Centre for European Reform (CER), 14 Great College Street, London,2011.
5-Scobell, Ratner, Michael, Andrew: Ely: Beckley, Chinas Strategy Toward South and Central Asia-An Empty Fortress, RAND Project AIR FORCE,2014,www.rand.org .

پێگەی ئەلیکترۆنی:

-1الترمان، جون ب، اقامه توازن صينى فى الخليج، مركز دراسات الاستراتيجيه والدوليه، اب (اغسگس)، ٢٠١٣WWW.CSIS.ORG/MIDEAST :
-2توفيق، سعد حقى، التنافس الدولى و چمان امن النفگ، مجله السياسه الدوليه، العدد(٤٣ /http://www.siyassa.org.eg :)
-3عبدالحى، وليد، متغيرات الاستراتيجيه الصينيه فى الشرق الاوسگ، مركز الجزيره للدراسات، ٤كانون الاول-ديسمبر، ٢٠٠٧: www.aljzeera.com
--4عقب اخيل، https://ar.wikipedia.org :
-5مردان، د.باهران، استراتيجيه امن الگاقه الصينيه ودور الشركات الوگنيه فى تحقيق متگلباتها، بكين، ٢٠١٢www.academia.edu :

ملخص البحث

الصراع على الطاقة والحضارة العالمية

يتناول هذا البحث موضوع الصراعات الدولية على الطاقة واهميته في الحضارة العالمية. الى جانب المدخل، حيث خصص للطاقة والحضارة، يتكون البحث من ثلاثة مباحث، يعالج المبحث الاول الصراعات الدولية على الطاقة في منطقتى بحر قزوين واسيا الوسطى. وتم تخصيص المبحث الثانى للشرق الاوسط، كموقع ستراتيجى ومنطقة غنية بمصادر الطاقة. يتعامل المبحث الثالث مع دور القوى الجديدة في مجال الصراعات الدولية على الطاقة. في نهاية البحث وضع اهم الاستنتاجات التى توصل اليه الباحث، مذيلا البحث بقائمة للمصادر والمراجع.

ABSTRACT

The Struggle for Energies and the World Civilization
(A study in the light of the philosophy of civilization)

Energy has become a source of international and regional conflicts. Human civilization, nowadays, depends mainly on energy sources, so this research is devoted to international and regional conflicts over energy resources. The study is composed of an entrance and three sections. The entrance sheds light on the energy and conflicts between superpowers in general. Section one is concerned with international conflicts over energy resources in the Caspian Sea and Central Asia. Section two is dedicated to the conflict over energy resources in the Middle East. Section three, eventually, dwells on the new players in the field of conflict over energy sources, such as China and India.

The research ends with the findings and a list of the references utilized.